

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hale TUFAN

ABBASİ DÖNEMİ İNSAN TASVİRLİ LÜSTERLİ SERAMİKLERDEKİ
TÜRK KÜLTÜRÜ ETKİLERİ

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ANTALYA, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hale TUFAN

ABBASİ DÖNEMİ İNSAN TASVİRLİ LÜSTERLİ SERAMİKLERDEKİ
TÜRK KÜLTÜRÜ ETKİLERİ

Danışman

Doç. Dr. Lale AVŞAR

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ANTALYA, 2025

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Hale TUFAN' ın bu çalışması, jürimiz tarafından Sanat Tarihi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Osman ERAVŞAR

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Lale AVŞAR

Üye : Doç. Dr. Nevin AYDUSLU

Tez Başlığı:	Abbasi Dönemi İnsan Tasvirli Lüsterli Seramiklerdeki Türk Kültürü Etkileri
--------------	--

Tez Savunma Tarihi : 02/07/2025

Mezuniyet Tarihi :14/08/2025

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Abbasi Dönemi İnsan Tasvirli Lüsterli Seramiklerdeki Türk Kültürü Etkileri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Adı SOYADI

Hale TUFAN

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Hale TUFAN
Öğrenci Numarası	202252047001
Anabilim Dalı	Sanat Tarihi
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Lale AVŞAR
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Abbasi Dönemi İnsan Tasvirli Lüsterli Seramiklerdeki Türk Kültürü Etkileri
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	Alıntılar hariç: 2718387531 Alıntılar dahil: 2718388918
Rapor Tarihi	
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %7 Alıntılar dahil: %13
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 116 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Doç. Dr. Lale AVŞAR İmza	

İÇİNDEKİLER

ÇİZİMLER LİSTESİ.....	iv
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
ÖZET	x
SUMMARY	xi
ÖNSÖZ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜR DÖNEMLERİ

1.1. Anav Kültürü	5
1.2. Keltiminar Kültürü.....	5
1.3. Afanasyevo Kültürü.....	6
1.4. Andronovo Kültürü	6
1.5. Karasuk Kültürü	7
1.6. Tagar ve Taştık Kültürü.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİ

2.1. Asya Hun Devleti	8
2.2. Avrupa Hun Devleti	9
2.3. Avrupa Avar Devleti	9
2.4. Göktürk Devleti	10
2.5. II. Göktürk Devleti (Kutluk Devleti).....	10
2.6. Uygur Devleti	11

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA TÜRK KÜLTÜRÜNDE İNSANLAR

3.1.	Fiziksel Özellikler	12
3.2.	Giyim-Kuşam	14

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABBASİ DÖNEMİNDE TARİHİ GELİŞMELER ve KÜLTÜREL İLİŞKİLER

BEŞİNCİ BÖLÜM

ABBASİ SERAMİK SANATINDA SIRÜSTÜ LÜSTER SÜSLEME TEKNİĞİ

5.1.	Ortaya Çıkış Serüveni.....	22
5.2.	Terminoloji	24
5.3.	Süslemede Yaşanan Gelişmeler ve İkonografi.....	25

ALTINCI BÖLÜM

LÜSTERLİ ABBASİ SERAMİKLERİNDEKİ İNSAN TASVİRLERİNİN ORTA ASYA TAŞ HEYKELLERİ ve ASTAR BOYALI ORTA ÇAĞ HORASAN SERAMİKLERİNDEKİ İNSAN BETİMLEMELERİ İLE KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

6.1.	Süsleme Kompozisyonlarının Karşılaştırmalı İncelemesi.....	28
6.2.	İnsan Tasvirlerindeki Pozların Karşılaştırmalı İncelemesi.....	34
6.2.1.	Oturan Poz	34
6.2.2.	Ayakta Poz.....	42
6.2.3.	At Üstünde Poz.....	49
6.3.	Yüz, Saç ve Başlık Tiplerinin Karşılaştırmalı İncelemesi.....	52
6.4.	Kıyafetlerin Karşılaştırmalı İncelemesi.....	62
6.5.	Elde Tutulan Nesnelerin Karşılaştırmalı İncelemesi	67
6.6.	Figürlerin Çevresinde Bulunan Nesnelerin Karşılaştırmalı İncelemesi	76

YEDİNCİ BÖLÜM
DEĞERLENDİRME

SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	93
ÖZGEÇMİŞ.....	100

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim 6.1: Göktürk Dönemi Taş Balbal Başlıklar (Ögel, 1984: 167).....	60
--	----

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 6.1: Lüsterli Kase Dış Yüzey Tavus Kuşu Gözü Motifi.....	28
Fotoğraf 6.2: Kase, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl, Figür Giysi Süsleme.....	29
Fotoğraf 6.3: Lüsterli Kase, Figür Giysi Süsleme.....	29
Fotoğraf 6.4: Lüsterli Kase, Benekli Desen	29
Fotoğraf 6.5: Lüsterli Kase, 10. yüzyıl	29
Fotoğraf 6.6: Oturan Figürlü Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl, Figür Giysi Süsleme	30
Fotoğraf 6.7: Nişabur Kase Figür Giysi Süsleme, (Bigdeli, 2017: 116).....	30
Fotoğraf 6.8: Abbasi Lüsterli Kase, Soyutlanmış Bitkisel Süsleme	30
Fotoğraf 6.9: Lüsterli Seramik Kase Ağız Kısım, Yay Motifi Süslemesi	31
Fotoğraf 6.10: Kase, Irak, 9-10. yüzyıl, Yazı Motifi	31
Fotoğraf 6.11: Bayrak Taşıyıcı Kase, Irak, 10. yüzyıl, Yazı Motifi	32
Fotoğraf 6.12: Oturan Figürlü Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl, Yazı Motifi.....	32
Fotoğraf 6.13: Kase Arka Detay, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl, Yazı Motifi	33
Fotoğraf 6.14: Lüsterli Tas, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl	34
Fotoğraf 6.15: Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl.....	35
Fotoğraf 6.16: Oturan Figürlü Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl	36
Fotoğraf 6.17: Çalgılı Adam, Irak, 10. yüzyıl (Pezard, 1920: 117).....	37
Fotoğraf 6.18: Taşbaba, Göktürk Dönemi, Kırgızistan, (Mutlu, 2015: 21)	38
Fotoğraf 6.19: Orta Asya, Bağdaş Kurarak Oturan İnsan Heykeli.....	39
Fotoğraf 6.20: Oturan Figürlü Kase, Nişabur, 9-10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 116).....	40
Fotoğraf 6.21: Tabak, Nişabur, 10. yüzyıl.....	41
Fotoğraf 6.22: Kase, Irak, 9-10. yüzyıl	42
Fotoğraf 6.23: Bayrak Taşıyıcı Kase, Irak, 10. yüzyıl	43
Fotoğraf 6.24: Lüster Kase, 10. yüzyıl.....	44
Fotoğraf 6.25: Kase, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl.....	45
Fotoğraf 6.26: Kase, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl, Arka Detay	46
Fotoğraf 6.27: Kase, Nişabur, 10. yüzyıl, (Avşar ve Öztütüncü, 2022: 670)	47
Fotoğraf 6.28: Kase, İran Nişabur, 10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 121).....	48
Fotoğraf 6.29: Lüsterli Kase, 10. yüzyıl.....	49
Fotoğraf 6.30: Kase, İran, Nişabur, 10. yüzyıl	50
Fotoğraf 6.31: Pazırık Kurganı'ndan Göğüslük Plakası	53
Fotoğraf 6.32: Taş Balbal	54

Fotoğraf 6.33: Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl, Figür Yüz Detay	54
Fotoğraf 6.34: Çalgılı Adam, Irak, 10. yüzyıl, Figür Yüz Detay (Pezard, 1920: 117).....	54
Fotoğraf 6.35: Örgü Saçlı Balbal	56
Fotoğraf 6.36: Saçlı Balbal (Polat, 2015: 104).....	56
Fotoğraf 6.37: Lüsterli Tas, Figür Saç Detay	56
Fotoğraf 6.38: Lüsterli Tas, Figür Saç Detay	56
Fotoğraf 6.39: Astar Boyalı Kase, Nişabur, 10. yüzyıl	57
Fotoğraf 6.40: Altın Elbiseli Adam Başlık Detay (Andor, 2012).....	58
Fotoğraf 6.41: Oturan Figürlü Kase, Başlık Detay	58
Fotoğraf 6.42: Başlık Detaylı Taş Baba	59
Fotoğraf 6.43: Kase, Figür Başlık Detay	59
Fotoğraf 6.44: Kül Tigin Büst (Şahin: 2020: 284).....	60
Fotoğraf 6.45: Çalgılı Adam, Irak, 10. yüzyıl, Figür Başlık Detay, (Pezard, 1920: 117)	61
Fotoğraf 6.46: Kase, Irak, 9-10. yüzyıl	61
Fotoğraf 6.47: Taş Balbal (Chao, 2022: 155).....	63
Fotoğraf 6.48: Lüster Kase, Figür Kıyafet Detay.....	64
Fotoğraf 6.49: Taş Balbal Kemer Detay.....	65
Fotoğraf 6.50: Taş Balbal Hançerli Kemer	65
Fotoğraf 6.51: Taş Balbal Konçlu Çizme Detay, (Chao, 2022: 155)	66
Fotoğraf 6.52: Çalgılı Adam, 10. yüzyıl, Konçlu Çizme Detay, (Pezard, 1920: 117)	66
Fotoğraf 6.53: Astar Boyalı Seramik Parçası, (Siméon, 2017: 107).....	66
Fotoğraf 6.54: Taş Balbal (Taş ve Gümüş, 2021: 65)	67
Fotoğraf 6.55: Kase, Nişabur, 10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 121).....	68
Fotoğraf 6.56: Kase, Nişabur, 10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 123).....	68
Fotoğraf 6.57: Kılıçlı Balbal	69
Fotoğraf 6.58: Kılıçlı Taş Baba	69
Fotoğraf 6.59: Kılıcına Dokunan Taş Baba (Hayashi, 2012: 22).....	69
Fotoğraf 6.60: Lüsterli Tas, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl	69
Fotoğraf 6.61: Kase, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl, (bkz. Fotoğraf 6.25)	70
Fotoğraf 6.62: Lüsterli Kase, 10. yüzyıl, (bkz. Fotoğraf 6.29)	70
Fotoğraf 6.63: Astar Boyalı Kase, 10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 124)	70
Fotoğraf 6.64: Kase, Nişabur, 10. yüzyıl, (Avşar ve Öztütüncü, 2022: 670)	70
Fotoğraf 6.65: Çalgılı Adam, Irak, 10. yüzyıl, Kopuz Detay, (Pezard, 1920: 117).....	71
Fotoğraf 6.66: Tabak, 10. yüzyıl, Kopuz Detay	71

Fotoğraf 6.67: Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl	72
Fotoğraf 6.68: Oturan Figürlü Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl	72
Fotoğraf 6.69: Oturan Figürlü Kase, Nişabur, 9-10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 116).....	73
Fotoğraf 6.70: Bayrak Taşıyıcı Kase, 10. yüzyıl, Bayrak Detay	74
Fotoğraf 6.71: Kağan, Katun ve Çocukları, (Alyılmaz, 2014: 4).....	76
Fotoğraf 6.72: Çalgılı Adam, Irak, 10. yüzyıl, Kuş Detay, (Pezard: 2017: 117).....	77
Fotoğraf 6.73: Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl, Balık Yakalayan Kuş Detay	78
Fotoğraf 6.74: Bayrak Taşıyıcı Kase, 10. yüzyıl, Tavus Kuşu Detay	79
Fotoğraf 6.75: Kase Dış Yüzey, Tavus Kuşu Gözü Detay	79
Fotoğraf 6.76: Kase, İran Nişabur, 10. yüzyıl Tavus Kuşu Detay, (Bigdeli, 2017: 121)	80
Fotoğraf 6.77: Astar Boyalı Nişabur Kase, Tavus Kuşu Detay, (Avşar ve Öztütüncü, 2022: 670)	80
Fotoğraf 7.1: Bayrak Taşıyıcı Kase, 10. yüzyıl, Form Detay	82
Fotoğraf 7.2: Lüsterli Kase Dış Yüzey Tavus Kuşu Gözü Motifi	82
Fotoğraf 7.3: Lüsterli Seramik Kase Ağız Kısım, Yay Motifi Süslemesi	82
Fotoğraf 7.4: Lüsterli Kase, 10. yüzyıl	83
Fotoğraf 7.5: Kase, Irak, 9-10. yüzyıl	83
Fotoğraf 7.6: Kase, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl, Bitkisel Süsleme Detay	83
Fotoğraf 7.7: Oturan Figürlü Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl, Bitkisel Süsleme Detay	83
Fotoğraf 7.8: Oturan Figürlü Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl, Yazı Motifi	84
Fotoğraf 7.9: Bayrak Taşıyıcı Kase, 10. yüzyıl, Yazı Motifi	84
Fotoğraf 7.10: Kase Arka Detay, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl, Yazı Motifi	84
Fotoğraf 7.11: Kase, Irak, 9-10. yüzyıl	84
Fotoğraf 7.12: Lüsterli Tas, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl	85
Fotoğraf 7.13: Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl	85
Fotoğraf 7.14: Oturan Figürlü Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl	85
Fotoğraf 7.15: Çalgılı Adam, Irak, 10. yüzyıl	85
Fotoğraf 7.16: Kase, Irak, 9-10. yüzyıl	86
Fotoğraf 7.17: Bayrak Taşıyıcı Kase, 10. yüzyıl	86
Fotoğraf 7.18: Lüster Kase, 10. yüzyıl	86
Fotoğraf 7.19: Kase, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl	86
Fotoğraf 7.20: Lüsterli Kase, 10. yüzyıl	87
Fotoğraf 7.21: Taşbaba, Göktürk Dönemi, Kırgızistan, (Mutlu, 2015: 21)	88
Fotoğraf 7.22: Taş Balbal (Taş ve Gümüş, 2021: 65)	88

Fotoğraf 7.23: Taş Balbal (Chao, 2022: 155).....	88
Fotoğraf 7.24: Oturan Figürlü Kase, Nişabur, 9-10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 116).....	89
Fotoğraf 7.25: Tabak, Nişabur, 10. yüzyıl.....	89
Fotoğraf 7.26: Kase, Nişabur, 10. yüzyıl, (Avşar ve Öztütüncü, 2022: 670).....	89
Fotoğraf 7.27: Kase, İran Nişabur, 10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 121)	89
Fotoğraf 7.28: Kase, İran, Nişabur, 10. yüzyıl	90

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	Bakınız
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
Ed.	Editör
Prof.	Profesör
s.	Sayfa
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti

ÖZET

Abbasi döneminde Türk kökenli halkların sanat ve kültür alanına olan etkileri yadsınamazdır. Sanat Tarihi kaynaklarında ve özellikle İslam seramik sanatı literatüründe önemli yere sahip lüsterli imalat daha çok İslam sanatında yaşanan teknoloji devrimi kapsamında ele alınmakta, bu ürünlerin tasvir tipolojisi ve ikonografik özellikleri ise genellikle bölgesel Arap ve Antik Mezopotamya kültürleri çerçevesinde incelenmektedir. Çin Porselen seramiklerine yönelik yaşanan büyük imrenme ve döneminde cam sanatından benimsenmiş olan Lüster boya, İslam seramik sanatına büyük bir ivme kazandırmıştır.

Tez araştırmasında incelenmek istenen konu, Abbasîler döneminde üretilmiş Lüsterli ve insan tasvirli seramik eserler üzerindeki Orta Asya Türk kültürü etkilerini açıklığa kavuşturmadır. Seramiklerde tasvir edilmiş insan figürleri, 8-11. yüzyıl aralığındaki tasvirler ile karşılaştırıldığında benzer özellikler mevcuttur. Bunların arasında ellerde içki kabı veya müzik aleti, bağdaş kurarak oturma şekli, yerli iklime uymayan ve muhtemelen hayvan postundan yapılmış yüksek ve bazen sorguçlu baş kisveleri, yine deriden yapılmış işlemeli yüksek konçlu çizmeler, ayak bileklerine varan uzun, belde kemer ile tutturulan yakalı kaftanlar, uzun örülmüş saçlar en çok dikkati çeken özelliklerdir. Tez araştırmasında bu özelliklerden yola çıkılarak Orta Asya Türk kültürü etkileri, tarihi veriler ile desteklenerek incelenecek ve olası benzerlikler bilimsel yöntemlerle araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Abbasi Dönemi, Lüster, Seramik, Orta Asya, Türk Kültürü

SUMMARY

TURKISH CULTURAL INFLUENCES ON LUSTER CERAMICS WITH HUMAN DEPICTIONS FROM THE ABBASID PERIOD

The influence of Turkish peoples on art and culture during the Abbasid period is undeniable. Luster manufacturing, which has an important place in art history sources and especially in Islamic ceramic art literature, is mostly discussed within the scope of the technological revolution experienced in Islamic art, while the typology and iconographic features of these products are generally examined within the framework of regional Arab and Ancient Mesopotamian cultures. The great envy experienced towards Chinese porcelain ceramics and the Luster paint adopted from glass art during the period gave great momentum to Islamic ceramic art.

The subject that is aimed to be examined in the thesis research is to clarify the Central Asian Turkish culture influences on the ceramic works with luster and human depictions produced during the Abbasid period. When the human figures depicted in ceramics are compared with the depictions between the 8th and 11th centuries, there are similar features. Among these, the most striking features are holding a drinking bowl or musical instrument in the hands, sitting cross-legged, high and sometimes tufted headscarves that are not suitable for the local climate and are probably made of animal hide, embroidered high-top boots made of leather, long caftans that reach the ankles and have collars fastened with a belt at the waist, and long braided hair. In the thesis research, the effects of Central Asian Turkish culture will be examined based on these features, supported by historical data, and possible similarities will be investigated with scientific methods.

Key Words: Abbasid Period, Human Depiction, Luster Ceramic, Central Asian, Turkish Culture

ÖNSÖZ

Tez çalışmamızda, Abbasi Dönemi'ne ait insan tasvirli lüsterli seramiklerdeki Türk kültürü etkileri incelenmiştir. Bu doğrultuda, döneme ait lüster tekniğiyle üretilmiş insan figürlü seramikler ele alınmış ve tasvirlerdeki Orta Asya Türk kültürü etkileri analiz edilmiştir.

Tez sürecimiz boyunca, bilgi ve tecrübeleriyle beni aydınlatıp, sabrı ve hoşgörüsü ile örnek olan değerli hocam Doç. Dr. Lale AVŞAR'a teşekkürlerimi sunarım.

Araştırma süreci boyunca destekleriyle her zaman yanımda olan, düştüğümde beni kaldıran sevgili annem Şule TUFAN, kardeşlerim Barış Emir TUFAN ve Sudenaz TUFAN'a minnettarlığımı sunarım. Yanımda olamasa da kalbimde olan, bana güç veren canım babam Hakan TUFAN'a sonsuz sevgi ve teşekkürlerimi sunarım...

Hale TUFAN

ANTALYA, 2025

GİRİŞ

Seramik sanatında önemli bir buluş olarak karşımıza çıkan lüster tekniğinin, Abbasi döneminde ilk kez seramik üzerine uygulanması ile birlikte yeni bir dönem başlamıştır. İlk dönem lüster seramikleri, çok renkli, oldukça sade ve stilize motifler ile süslenmiş bir tasarımda karşımıza çıkmıştır. İlerleyen dönemlerde ise tek renkli, figüratif motifler ile oluşturulmuş kompozisyon şemalarının hâkim olduğu örnekler görülmüştür. Bu çalışmada Abbasîler döneminde üretilmiş lüsterli ve insan tasvirli seramik eserler üzerindeki olası Orta Asya Türk kültürü etkileri incelenmiştir. Abbasî döneminde görülen insan tasvirli ve lüsterli seramiklerdeki Orta Asya Türk kültürü etkileri, taş heykel ve balballar ile karşılaştırmalar yapılarak detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Bu karşılaştırmalar yapılırken yalnızca süsleme motifleri ile sınırlı kalmamış, figürlerin duruş pozları, fiziki özellikleri, kıyafetleri, ellerinde tuttukları eşyalar ve çevrelerinde bulunan nesneler gibi belirleyici etkenler de göz önüne alınmıştır. Bu etkenler, benzer özelliklerin tespit edilmesi hususunda önemli bir rol oynamıştır. Konunun ana bölümünü oluşturan bu özellikler karşılaştırmalı görsel analiz yapılarak nitel araştırma yöntemi ile incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Abbasî dönemindeki lüsterli ve insan tasvirli seramik eserlerde karşımıza çıkan olası Orta Asya Türk Kültürü etkilerini incelemektir. Abbasîlerin ürettikleri lüsterli seramik eserlerde betimlenen insan tasvirlerinin, Orta Asya Türk kültürüne dair izleri barındırması söz konusudur. Tasvirlerle konu olan insan figürlerinin; bağdaş kurarak oturmaları, at binmeleri, badem göz, ince kaş, uzun örgülü saç gibi fiziksel özellikleri taşımaları, kaftan ve konçlu çizme gibi kıyafetler giymeleri, ellerinde kadeh, müzik aleti gibi eşyalar tutmaları, Türk kültürü etkilerini ortaya koyan önemli hususlardan olmuştur. Bu hususlar baz alınarak Orta Asya Türk kültürüne ait taş balbal ve heykeller üzerinden karşılaştırmalar yapılması ve benzer özelliklerin tespit edilmesi sağlanmıştır. Astar boyalı Ortaçağ Horasan seramiklerindeki insan betimlemeleri de karşılaştırmada yer almıştır. Bu seramiklerdeki insan tasvirleri ile Abbasi lüsterli seramiklerinde yer alan insan tasvirleri arasındaki benzer kompozisyon şemaları söz konusu karşılaştırmaların yapılmasında etken olmuştur. Abbasî döneminde görülen insan tasvirli lüsterli seramiklerdeki Orta Asya Türk kültürü etkileri, dikkatten uzak kalmış ve yeterince incelenememiş olan bir konudur. Bu durum konunun önemini ve değerini arttırmaktadır.

Konuyla ilgili yerli ve yabancı birçok kaynak bulunmaktadır. Çeşitli türlerdeki kaynaklar taranarak ilgili yayınlar çalışmada kullanılmıştır. Aynı zamanda e-müze sayfalarında yer alan Abbasi dönemine ilişkin seramik eserler taranmıştır. Bu eserler çalışmanın önemli bir bölümünü kapsamaktadır.

“Abbasi Dönemi İnsan Tasvirli Lüsterli Seramiklerdeki Türk Kültürü Etkileri” başlıklı tez çalışması yedi bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Türk kültür dönemleri incelenmiştir. Türk kültürünü oluşturan altı dönem kronolojik olarak sıralanmıştır. Bu kültür dönemlerinin tarihsel süreçleri ve özellikleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Orta Asya sınırları içerisinde yer alan Türk devletleri ele alınmıştır. Bu bağlamda devletlerin kuruluştan yıkılışa kadar olan tarihi süreci aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde Orta Asya Türk insanları konusu üzerinde durulmuştur. Orta Asya Türk insanının fiziksel özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Orta Asya Türklerinin giyimleri ve kuşamları ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde, Abbasi döneminin tarihi ve kültürel ilişkileri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Abbasi döneminin tarih sahnesindeki yeri ve önemi detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Devletin kültürel ilişkilerine değinilmiştir. Abbasilerin sosyal, ekonomik, siyasi hayatlarında, diğer kültür çevreleriyle kurdukları ortak ilişkilerin sonuçlarına dair bilgiler verilmiştir. Kurdukları bu kültürel ilişkinin sanatsal anlamda onlara ne kattığı da değinilen önemli hususlardan biri olmuştur.

Beşinci bölümde, lüster tekniğinden bahsedilmiştir. Tekniğin ortaya çıkış serüveni, terminolojisi, ve lüster süsleme tekniğinin ikonografik gelişmeleri anlatılmıştır.

Altıncı bölümde, lüster tekniğindeki insan tasvirli Abbasî seramikleri, Orta Asya’da yaşamış insanların fiziki özellikleri ve giyim kuşamları göz önüne alınarak Orta Asya taş heykelleri üzerinden karşılaştırmalar yapılmak suretiyle incelenmiştir. Abbasi lüster seramikleri ile aynı dönemde üretilmiş Orta Çağ Horasan seramikleri, Abbasi seramiklerindeki tasvir kompozisyonları ile benzer nitelikler taşıması sebebiyle karşılaştırmada yer almıştır. Lüsterli seramik eserlerdeki süsleme kompozisyonları ayrı bir başlık altında, karşılaştırmalı olarak incelendikten sonra, insan tasvirleri kendi içinde gruplandırılarak ele alınmıştır. Seramiklerdeki insan tasvirleri; duruş pozları, yüz, saç ve başlık tipleri, kıyafetler, ellerinde tuttukları nesneler ile etraflarında bulunan nesneler olmak üzere altı ayrı başlığa ayrılarak karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirilmiştir.

Yedinci bölümde, çalışmada ele alınan tüm veriler bir araya getirilerek genel bir değerlendirme yapılmıştır. Araştırma boyunca tespit edilen bulgular üzerindeki ortak ve farklı özellikler ortaya konmuştur.

Araştırma kapsamında, Abbasi döneminde üretilmiş insan tasvirli lüsterli seramiklerdeki, Türk kültürü etkileri incelenmiştir. Konuyla ilgili bizzat yapılmış bir araştırma olmamasına karşın, içeriği ve konusu araştırmayla alakalı yayınlardan;

İhsan Süreyya Sırma tarafından 2013 yılında hazırlanan, *Abbasiler Dönemi*¹ adlı kitapta dönemin tarihi sürecine ışık tutulmuştur. Abbasi devletinin doğuşundan başlayarak başa geçmiş tüm hükümdarlardan bahsedilmiş ve siyasi olayların altı çizilmiştir. Aynı zamanda ekonomik, sosyal ve ticari hayatta yaşanan gelişmeler kronolojik olarak aktarılmıştır.

Ekrem Pamukçu'nun 1994 yılında yayınladığı, *Bağdat'ta İlk Türkler*² adlı kitabında Türklerin Abbasiler dönemindeki etkileri anlatılmıştır. Abbasi döneminde siyasi alanda Türklerin sivrilmesi ve hilafet ordusu içerisinde Türk kumandanların yer almasının güç dengesini değiştirdiğine değinilmiştir. Türklerin yalnızca siyasi ve askeri alan ile sınırlı kalmayıp ilim ve kültür alanında da söz sahibi olmaya başlamalarının ortaya çıkardığı sonuçlar da altı çizilen diğer bir konu başlığı olmuştur.

Lüster tekniğinin, gelişim evresinin ele alındığı kaynaklardan biri olan, Sevim Çizer tarafından 2010 yılında yayınlanmış, *Lüster*³ adlı kitap çalışmamızın dördüncü bölümünde yararlandığımız önemli kaynaklardan olmuştur. Seramik süsleme tekniklerinden biri olan lüsterin, ortaya çıkışından günümüze kadar olan ki süreci aktarıldıktan sonra tekniğin tüm detayları kronolojik bir şekilde anlatılmıştır.

Zeki Tez'in 2021 yılında yayınlanan *Toprağın Ateşle Dansı Seramik Sanatının Soylu Tarihi*⁴ adlı kitabı seramik sanatının pişirim, sırlama, malzeme çeşitliliği, renklendirme gibi teknik yönlerini ele almıştır. Yazar, kronolojik olarak seramiğin görüldüğü her bölgeyi ayrı bir başlık altında incelemiştir.

Oliver Watson tarafından 2004 yılında yayınlanan *Ceramics From Islamic Lands*⁵ adlı eser, İslam tarihini kapsayan devirlerde üretilmiş seramik eserleri anlatmaktadır. İslam topraklarındaki farklı dönemlerde görülen seramiklerin teknikleri açıklanmış ve bu tekniklerin

¹ Sırma, 2013.

² Pamukçu, 1994.

³ Çizer, 2010.

⁴ Tez, 2021.

⁵ Watson, 2004.

diğer ülkelerdeki çeşitliliğine de değinilmiştir. Eserde görsel kullanımının zenginliği ve seramiklerin açıklamalarına yer verilmesi, çalışmamızın beşinci bölümüne katkı sağlamıştır.

Charles Kyrle Wilkinson'ın 1973 tarihli, *Nishapur Pottery Of The Early Islamic Period*⁶ adlı kitabı, Nişabur'u merkezine alan ve burada üretilmiş çok sayıdaki seramik esere değinen önemli bir eserdir. Koleksiyon sayılabilecek kadar fazla çeşitlilikteki eser örnekleriyle destelenen kitapta, seramikler üretim teknikleri baz alınarak sınıflandırılmıştır.

⁶ Wilkinson, 1973.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜR DÖNEMLERİ

1.1. Anav Kültürü

Günümüzde başkenti Aşkabat olan, Türkmenistan yakınlarındaki Anav'da yapılan kazılarda ortaya çıkarılan kültür bölgesidir. İnsanlar bu dönemlerde, güneşte kurutulmuş tuğladan evler yapmışlardır. Anav kültüründe insanlar; at, koyun ve sığır gibi hayvanları evcilleştirmiş, çiftçilik ve hayvancılık yaparak geçimlerini sağlamıştır. Tahmini olarak 3000 yıl sürdüğü düşünülen Anav kültüründe madenden çeşitli süs eşyaları üretilmiştir. Anav kültürünü oluşturan topluluğun kökeni kesin olarak tespit edilememiştir. Bazı bilim adamları bu kültürün, Türklere ait olabileceğini ifade etmiştir.⁷

1.2. Kelteminar Kültürü

Harezm 'deki en eski medeniyetlerden biri olarak Kelteminar kültürü karşımıza çıkmaktadır. Bugünkü Turtkul yakınlarında bulunan buluntu yerinde ele geçen kemik kalıntılara göre Kelteminar kültürü, balıkçılık ve avcılık ile uğraşan, yerleşik düzende yaşayan bir halka aittir. Bu kültürde koyun, sığır gibi hayvan sürüleri henüz bulunmadığı için kemik buluntuları içerisinde yabani domuz, geyik, kaplumbağa gibi hayvanlara ait kemikler bulunmuştur.⁸

Bu kültürün en önemli buluntuları arasında geniş ağızlı, kulpsuz ve desenli tarzda kendine özgü bir üslupta üretilmiş çömlekleri sayılmaktadır.⁹ Sivri tabanlı seramikler tarak şeklindeki süslemeleriyle öne çıkmaktadır. Bunlar haricinde madeni aletlerin üretimine rastlanmamıştır. Bıçak ve ok uçları gibi aletler çakmak taşları kullanılarak yapılırken bazı ok uçları ise kemikten yapılmıştır. Kelteminar kültürü Sibiry, Volga bölgesi ve İran kültürleri ile karşılaştırıldığında, bu kültürü M.Ö. 3000 yılına tarihlendirmek mümkündür.¹⁰

⁷ Bilgili, 2020: 33.

⁸ Ögel, 1984: 15.

⁹ Bilgili, 2020: 33.

¹⁰ Ögel, 1984:15.

1.3. Afanasyevo Kültürü

Afanasyevo kültürü, Ural-Altaylarda bulunan Abakan bozkırlarında ortaya çıkarılmıştır. Adını, bu bozkırlardaki en önemli buluntu yerlerinden biri olan Afanasyevo'dan almıştır. Bozkır yaşantısının karakteristik özelliklerini gösteren kültür, geniş bir alana yayılmıştır. Afanasyevo halkı geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlamıştır. Henüz ilkelik devam etse de tarıma geçilmesi Afanasyevo insanı için kültürel olarak büyük bir ilerleme olmuştur. Kazılarda Afanasyevo halkının maden devrine girdiği, buradan hareketle de avcılık ve hayvancılık ile uğraştıkları ortaya konmuştur. Afanasyevo kurganlarında ilk kez at ve koyun kemiklerine bir arada rastlanmıştır. At ve koyunun bir arada bulunması, Eski Türklerin toplumsal hayatının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bulunan hayvan kemikleri Türk kültür tarihini aydınlatan gelişmelerden biri olmuştur.¹¹

1.4. Andronovo Kültürü

Andronovo kültürü, M.Ö. 1700-1200 yılları arasına tarihlendirilmekte olup, Afanasyevo kültürünün devamı olarak kabul edilmiştir. Minusinsk Havzası önemli buluntu yerlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Andronovo kültüründeki insanların, beyaz, brakisefal tipte, atlı-savaşçı bir kavim olan Türklerin ataları tarafından türemiş oldukları düşünülmektedir. Andronovo kültürü madencilikte oldukça gelişmiş, metali de bu dönem içerisinde işlemişlerdir. Andronovo kültüründe ilk kez altın ve tunç eşyalar da görülmüştür. Andronovo insanı keramik eşya yapımında oldukça gelişmiştir. Andronovo halkı hayvancılıkta da ilerlemiş, at ve koyunun dışında deve ve sığır gibi hayvanları da yetiştirmişlerdir.¹²

Altay dağlarına daha geç gelen Yenisey bölgesindeki Andronovo kültüründe, bakır ve bronz eserlerin tamamı ya da bir kısmı altın plakalarla kaplanmıştır. Bu eserler içerisinde bıçaklar, yüzükler ve bilezikler yer almaktadır.¹³

¹¹ Bilgili, 2020: 33.

¹² Bilgili, 2020: 34.

¹³ Ögel, 1984: 23.

1.5. Karasuk Kültürü

Karasuk kültürü, Andronovo kültürünün geleneklerini devam ettirmekte olan ve Yenisey Nehri ile birleşen Karasuk Irmağı çevresinde ortaya çıkan yeni bir kültürdür. Karasuk kültürünün insanı demiri bulmuş ve işlemiştir. Elde ettikleri demir madeni ile dört tekerlekli arabalar üretmişlerdir. Keçeden derme çadırlar yapılması, ilk kez Karasuk kültüründe ortaya çıkmıştır. Koyun yününden elbise yapılmıştır. El değirmeni ve gem yapmak için hayvan boynuzu kullanmak gibi yeniliklere bu kültürde rastlanmıştır.¹⁴

1.6. Tagar ve Taştık Kültürü

Karasuk kültürünün devamı niteliğinde, Abakan ve Minusinsk bölgesinde Tagar kültürü karşımıza çıkmaktadır. Tagar kültürü buluntuları içerisinde, tunçtan yapılmış iki yanı keskin bıçaklar, hançerler, çok sayıda ok uçları ve saplı aynalar ile süslü altın ve tunç tokalar, iğneler, taşlar, bilezikler, küpeler, taraklar ve üç ayaklı süslü tunç kazanlar bulunmuştur. Buluntuların belli bir kısmına işlenmiş olan hayvan tasvirleri, Türk sanatına özgü hayvan üslubunun birçok özelliğini taşımaktadır.¹⁵

Tagar ve Taştık halkı, otağ şeklinde ağaçtan evler yapmışlardır. Ağaç kütüklerini silindirik veya dört köşe olacak şekilde birbiri üstüne yığarak evi oluşturmuşlardır. Evin tavanını yaparken eğilmiş ağaç dallarına, kubbe benzeri bir görünüm vermişlerdir. Evlerin orta yerlerindeki ocak ve tepelerde duman deliği bulunmaktadır. Ahşap evlerin oluşturduğu obaların etrafı, ağaç kütükleri ve dallar ile çevrilmiştir.¹⁶ Eski Türkçe’de çit adı verilen, ağaç kütükleri ve dalları ile örülen duvarlar hayvan tüyleri veya samanla karıştırılan balçık harç ile sıvanarak sağlamlaştırılmıştır. Taştık bölgesinde Tagar kültürü ile ilgili M.Ö. 300 yıllarından sonra yeni bir gelişme ortaya çıkmıştır. Tagar ve Taştık kültürlerinde görülen kaya resimleri ile bu kültürlerin kurgan buluntularında ortaya çıkarılan tunçtan küçük hayvan heykelleri, dağ keçisi, geyik, at, kurt, boğa, kaplan, pars ve yırtıcı kuş tasvirleri, Türk kültürünün tüm özelliklerini yansıtmaktadır. Bu sebeple Tagar ve Taştık kültürlerinde Türklerin atalarının izi olduğu hiç şüphesiz ortadadır.¹⁷

¹⁴ Koca, 2017: 7.

¹⁵ Koca, 2017: 7.

¹⁶ Koca, 2017: 7.

¹⁷ Koca, 2017: 8.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİ

2.1. Asya Hun Devleti

Asya Hun devletinin, tarihi kaynakta adı ilk kez, M.Ö. 318 yılında yapılan Kuzey Şansı savaşında geçmiştir.¹⁸

Asya Hun devletinin merkezi, kaynağını, Orhun ve Selenga nehirlerinden alan Ötüken olmuştur. Devletin sınırları ise Kore'den Aral gölüne, Baykal gölünden Çin Seddi'ne ve Doğu Türkistan'ı içine alacak şekilde Tibet'e ulaşmıştır. Çin'i ele geçirebilecek güçte olsalar da yalnızca üstünlüklerini kabul ettirmek ile yetinmişlerdir. Hunlar Çin'e karşı olan askerî üstünlüklerini M.Ö. 119'daki savaşta kaybetmiş ve M.Ö. 56 yılına kadar bağımsızlıklarını korumayı başarmışlardır. Asya Hun devleti bir yandan müttefikleriyle de mücadele ederken tek kurtuluşun Çin'e bağlı olmak olduğu düşünülse de bu fikre karşı çıkan bir grup, hükümdarın kardeşinin önderliğinde Batı Türkistan'a göç etmiştir. Burada yeni bir devlet kurmuşlardır ancak Çin ordusu tarafından yok edilmişlerdir. Doğuda Çin'in üstünlüğü bir süre devam etse bu durum M.Ö. 8 yılında değişmiştir. Ancak Çinliler ile süren üstünlük savaşı M.S. 48 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte ülke bir karışıklığa sürüklendiği için kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kuzey hun devleti Çin'e bağlı olmayı reddetmişse de savaştan ölen hükümdarlarının ardından büyük bir çoğunluk Çin'in üstünlüğünü kabul etmiştir. Güney Hun devleti de Çin'e karşı gelmiştir. Ancak Çin baskısı altında yaşamaya devam etmişlerdir. Bazı güçlü hun boyları da küçük Hun devletleri kurmuştur fakat uzun sürmemiş ve Çin tarafından yıkılmışlardır.¹⁹ Asya Hunları Türk tarihinin ikinci dönemini temsil etmektedir. Kendinden sonraki Türk idari ve kültürel oluşumlarının yapı taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir.²⁰

¹⁸ Çeçen, 1986: 35.

¹⁹ Şahin, 2018: 523.

²⁰ Şahin, 2018: 524.

2.2. Avrupa Hun Devleti

Avrupa Hun devletinin kimliği ile ilgili tartışmalar söz konusudur. Moğol, İslav ya da Germen soyundan geldikleri hususunda görüşler bulunsa da Avrupa Hunlarının, Asya Hunlarının torunları oldukları açıkça ifade edilmiştir.²¹ Balamir'in liderliğinde batıya göç eden Hunlar, Kavimler göçünün yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Balamir'in ölümünün ardından oğlu ya da torunu olduğu sanılan Uldız, Macaristan'a giderek Avrupa Hun devletini kurmuştur. Avrupa Hun devletinin yapı taşlarından olan isim ise Atilla olmuştur. Atilla'nın ardından devlet giderek zayıflamıştır.²²

Karadeniz ve Kafkasların kuzeyi ile İdil-Ural bölgesi Türklüğünün temelini, Avrupa Hunları tarafından atılmış olması Türk kültürünün gelişimi hususunda önemli bir noktadır. Hunların asıl kitlesi Karadeniz'in kuzeyinde ve İdil'dedir. Avrupa Hunları, Asya Hunları ile yaşayış şekilleri ve giyim tarzları bakımından benzerlikler göstermektedir. At üzerinde göçebe bir hayat sürmüşlerdir. Orta Asya atlı göçebe sanatını Avrupa'ya tanıtan Türkler Avrupa Hunları olmuştur.²³ Ok, yay, kılıç, hançer, mızrak ve kement gibi savaş aletleri kullanmışlardır. Giyim tarzları bozkır yaşamına uygundur.²⁴

2.3. Avrupa Avar Devleti

Avrupa Avar devleti veya Bizans kaynaklarındaki ismiyle Akhunlar, hem Avrupa'da hem de Asya'da devlet kurmuşlardır. Asya Avar devleti 394 yılında Tolun Kağan tarafından kurulmuştur. Merkezleri Orhun nehri veya Ötüken bölgesi taraflarındadır. Göktürkler tarafından 552 yılında yıkılmışlardır. Avarlar 6.yy sonlarında günümüzdeki Romanya ve Macaristan'a hâkim olarak yeni bir devlet kurmuşlardır. Bayan Han tarafından kurulan bu devlet Balkanlar üzerinde Bizans İmparatorluğu ile mücadele etmiştir. Bizans devletinin başkenti İstanbul'u, Avarlar 619 ve 626 yıllarında iki defa kuşatmış ancak şehri ele geçirememişlerdir. 7. yüzyıla gelindiğinde Avarların sınırları Fransa'dan Karadeniz'in kuzeyine, İtalya'dan Polonya'ya kadar uzanmaktadır.²⁵

Avarlar döneminde kendilerine özgü geliştirdikleri dökme tekniği ve Orta Asya menşeli hayvan üslubu ön plana çıkmaktadır.²⁶ 7-8. yüzyıllarda Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri olan Avarlar, Franklar tarafından yıkılmıştır.²⁷

²¹ Kafesoğlu, 1998: 70.

²² Şahin, 2018: 524.

²³ Şahin, 2018: 524.

²⁴ Şencan, 2007: 119.

²⁵ Şahin, 2018: 526.

²⁶ Ögel, 1984: 121.

²⁷ Şahin, 2018: 526.

2.4. Göktürk Devleti

Göktürk devleti Ötüken merkezli olarak 552 yılında Bumin Kağan tarafından kurulmuştur. Türk adını taşıyan ilk devlettir. Bumin kağan, ülkenin batı bölümünü yönetmesi için kardeşi İstemi Yabgu'yu görevlendirmiştir. Ülkenin doğusunu ise kendisi yönetmiştir. Her ne kadar doğu ve batı yöneticileri farklı olsa da ülkenin doğusunu büyük hükümdarın yönettiği bilinmektedir. Batıyı yöneten kişi ise doğuya bağlı kalmaya devam etmektedir.²⁸

553 yılında Bumin Kağan'ın ölmesi üzerine yerine oğlu Mukan Kağan geçmiş ve güçlü bir I. Göktürk devleti dönemi başlamıştır.²⁹ Mukan Kağan'ın babasının yerine geçmiş olması, var olan düzeni bozmamıştır. İstemi yabgu ülkenin batısını yönetmeye devam etmiştir. Mukan kağan 572 yılında öldükten sonra ise yerine kardeşi Tapo geçmiştir. Ancak Tapo'nun Budizm'i benimsiyor olması iç karışıklıkları da beraberinde getirmiştir. İstemi öldükten sonra yerine geçen Tardu ile Tapo'nun ölümünden sonra yerine geçen İşbara anlaşmazlık yaşamıştır. Tardu İşbara'yı tanımamış, bu sebeple de Göktürkler doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu durum devleti olumsuz yönde etkilemiş, siyasi güçlerini kaybetmelerine yol açmıştır. Devletin parçalanmasına sebebiyet veren unsurlardan biri de Göktürk hükümdarlarının Çinli prensesler ile evlenmeleridir. Çin'in bu politikası, 630 yılında Doğu Göktürk devletinin, 659 yılında ise Batı Göktürk devletinin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.³⁰

2.5. II. Göktürk Devleti (Kutluk Devleti)

Kutluk Kağan 682 yılında Çin'e karşı bağımsızlık savaşını kazanarak Kutluk devletini, diğer bir adıyla II. Göktürk devletini kurmuştur. İltiş ünvanıyla tahta çıkan Kutluk Kağan'ın ölümü üzerine yerine kardeşi Kapgan Kağan geçmiştir.

Kapgan Kağan; Kırgız, Karluk ve Türgiş boylarını Göktürk egemenliğine alarak Asya'daki Türk birliğini yeniden sağlamıştır. Doğu ordularının başında Kapgan Kağan yer alırken, Batı ordularının başında ise Tonyukuk yer almıştır. Kapgan Kağan'ın sert politikaları olması iç karışıklıkları arttırırken, Ötüken'e döndüğü esnada pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Kapgan Kağan'ın yerine oğlu İnal Tigin geçmiştir. Ancak hükümdar olma niteliklerini taşımadığı için tahttan indirilmiş, Kültigin'in desteğiyle Kutluk Kağan'ın büyük oğlu Bilge Kağan başa geçmiştir. Bilge Kağan'ın devletin başına geçmesiyle Çin üzerine sefer yapılmış, iç karışıklıklara sebebiyet veren isyanlar bastırılmıştır. Bilge Kağan'a büyük destekleri dokunan iki devlet adamı Tonyukuk ve Kültigin'in ölümü ile Bilge Kağan bu destekten mahrum kalmıştır. 734 yılında Bilge Kağan'ın ölümüyle devlet dağılmaya gitmiştir. Bilge Kağan'dan

²⁸ Şahin, 2018: 527.

²⁹ Şencan, 2007: 121.

³⁰ Şahin, 2018: 527.

sonra tahta sırasıyla oğulları geçmiş olsa da devlet eski gücünü kazanamamıştır. Basmil, Karluk ve Uygurlar birleşerek ayaklanmışlardır. Basmil'in Kağan ilan edilmesiyle II. Göktürk devleti resmen sona ermiştir.³¹

2.6. Uygur Devleti

Uygurlar 745 yılında, Uygur Kutluk Bilge Kül Kağan'ın son Göktürk kağanını ortadan kaldırmasıyla resmen başlamıştır. Uygur devleti Ötüken'de ilk kurulduğu yıllarda, dokuz urugdan oluşan ve dokuz oğuz adı verilen birliğe katılmalarıyla On-Uygur olarak adlandırılmıştır.³²

Bilge Kül Kağan'ın ardından oğlu Moyun Çor Kağan tahta geçmiştir. Devletin sınırları, batıda Sirderya Nehri boylarına kadar genişlerken, kuzeyde ise Kem Nehri aşılarak Kırgızlar devlete bağlanmıştır. Hunlar döneminde de bilinen, Yukarı Orhon Nehri üzerindeki Karabalgasun şehri, Uygurlar tarafından başkent olarak kabul edilmiştir. Uygurlar döneminde Ordu Balık olarak adlandırılan şehir kentsel kültürün simgesi olmuştur. 759'da Moyun Çor ölünce yerine oğlu Böğü Kağan geçmiştir. Böğü Kağan Çin'e yaptığı seferler sırasında Mani rahipleriyle karşılaşmış ve Maniheizm dininden etkilenmiştir. Böğü Kağan'ın 762'de Maniheizm dinini kabul etmesiyle Uygurlar da bu dini benimsemiştir. Çin ile olan ilişkilerini düzeltemeyen Böğü Kağan, Tun Baga Tarkan tarafından öldürülmüştür. Uygurların başına geçen Tun Baga Tarkan Çin ile ilişkilerini düzeltmiş ve kendisine "Alp Kutlug Bilge Kağan" ünvanı verilmiştir. Alp Kutlug Bilge Kağan, Maniheizm dinini daha da yaymaya çalışmıştır. Kuça şehrini Tibetlilerin elinden kurtarmıştır. Alp Kutlug Bilge Kağan döneminden sonra devlet zayıflamaya başlamıştır. Çinli prenseslerin evlilik yoluyla saraya girmesi ve entrikaları bu zayıflamanın ana sebeplerinden olmuştur. Uygur devleti 840 yılında Kırgızların saldırılarının ardından dağılmıştır.³³

³¹ Şahin, 2018: 528.

³² Kafesoğlu, 1998: 132.

³³ Kanlıdere, 2020: 83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA TÜRK KÜLTÜRÜNDE İNSANLAR

3.1. Fiziksel Özellikler

Türklerin büyük bir bölümü, göçebe hayat içerisinde yaşamlarını sürdürüp diğer göçebe topluluklar ile iç içe yaşamıştır. Orta Asya’da göçebe yaşantılarını sürdüren Türklerin 6. yüzyıldan beri var olduğu bilinmektedir.

Türk tarihinin, Esik Çayı bölgesinde, M.Ö. 5-6. yüzyıllarda bir mezarda Göktürk harflerinin bulunmasıyla birlikte çok eski tarihlere dayandığı anlaşılmıştır. Türk kültür tarihinin başlangıcının bulunabilmesi için M.Ö. 8-9. yüzyıllara kadar gitmek gerekmektedir. Ancak bu hiç kolay değildir. Çünkü M.Ö. binyılda dahi İç Asya’da karışık ırklar bulunmaktadır. Doğu Asya’da Mongoloid adı verilen, kısa boylu, kuvvetli yapılı, kimisi geniş, diğerleri dar yüzlü, yamuk burunlu, çekik gözlü, az kıllı, neredeyse köse tipli boylar yaşamıştır. En Kuzeydeki bölgelerde ise Mongoloidlere benzeyen daha uzun başlı insanlar vardır. Bu ırk daha çok Avrupalılara benzediği için Europeoid adını almış bir ırktır. Afanesyevo ve Andronovo kültürlerindeki insanlar da bu ırktan oluşmaktadır. Karasuk kültürünü oluşturan boyların ise Türklerden Kırgız ve Kök-Türklerin ataları arasında olduğu kabul edilmektedir.³⁴

Tüm bu ırklar değerlendirildiğinde Türklüğün üç büyük ırk ailesi olan europeoid, mongolid, negrid ırklarından europeoid ailesine mensup olduğu anlaşılmıştır. Orta Asya içlerindeki bölümde esmer; alpin, dinarid ve turanid ırkları bulunmaktadır. Baltıklı, alpin, dinarid ve turanid ırkları brakisefaldır.³⁵ Son yapılan kazı araştırmaları Orta Asya Türklerinin “Andronovo İnsanı” adı verilen beyaz ve brakisefal bir ırktan geldiğini göstermektedir.³⁶

Orta Asya Türklerinin fiziksel özellikleri; hafif çekik badem gözler, ince kaşlar, dümdüz yassı burun ve yuvarlak dolgun yanaklardır.³⁷ Göktürk devrinden önce Orta Asya’da Hellenistik, Parthe ve Hun tarzında, kısa ve kıvrıkcık saçlı ve bazen de gür sakallı erkek başları görülmüştür. Ancak 6. yüzyılda Göktürk kağanı Mu-Kan’ın mavi gözlü ve uzun kırmızı yüzlü bir europeoid olarak tasvir edildiği bilinmektedir. Türklere dair önemli hususlardan birisi de erkeklerin uzun saçları olmasıdır. Göktürk beylerinin, Uygur metinlerindeki Alplerin saçları,

³⁴ Esin, 1978: 3.

³⁵ Gülensoy, 1997: 1113.

³⁶ Öztuna, 1992: 37.

³⁷ Gülensoy, 1997: 1114.

uzun ve dalgalanan bir biçimde tasvirlerde ele alınmıştır. Özellikle Türk mezar heykelleri olan balballarda uzun ve örülü saçlar dikkati çekmektedir.³⁸

Orta Asya Türk kadınlarının ise saçlarına keçi kılından yapılmış ve öngik denilen bir zülûf taktıkları bilinmektedir.³⁹ Tasvirlerde zülûfler, yanaklarına doğru kıvrımlı bir şekilde uzanarak gösterilmektedir. Türklere ait balbal ve taş lahitlerde karşımıza çıkan bağdaş kurarak oturma biçimi dikkati çekmektedir. Göktürk döneminde Bilge Kağan'ın oturuş tarzı taş lahitlerde görülmüştür. O dönem için bağdaş kurmak kağana özgü bir oturuş olarak bilinmektedir.⁴⁰ Ancak bağdaş kurarak oturma tarzının Türk kültürüne gelişi tartışma konusudur. Bu hususta iki taraf bulunmaktadır. Birinci hususa göre bağdaş kurma tarzı göçebe kültüründe görülmekte olup Hun devrinde altından yapılmış heykel örnekleri olması ve Buda heykellerinin de altından yapılmış olması sebebiyle bu tarzın Budacılık ikonografisini de etkilediği düşünülmektedir. İkinci husus ise bu oturuş tarzının Burkan dinine ait olduğudur. Bilge Kağan'ın da Budacılığa eğilimli olması bu görüşü daha güçlü kılıyor olsa da çoğunlukla birinci görüş kabul edilmektedir. Çünkü Budacılıkta görülen oturuş tarzı hem Hindistan'da hem de göçebelerde mevcut olan paryanka adlı bir oturuş biçimidir. Budacılıkta dini vazife tamamlandıktan sonra paryanka oturuşuna geçilir ve bu oturuş devam eder. Bu durum paryanka oturuşunun dini olarak bir anlam ifade etmediğini göstermektedir.⁴¹

Türk sanatında kağanlar ve Budalar ile bodhisattva'lar bağdaş kurarak tasvir edilmişlerdir. İslamiyetten önceki Türk paralarının çıkarıldığı ve eski bir Türk merkezi olan Mungak Tepe harabelerinin Hakanlı devrine ait kısmındaki şehirde bulunan tunç hokka üzerinde, bağdaş kurmuş bir şahıs gösterilmiştir.⁴² Bağdaş kurarak oturma tarzı, yabancı ülkelerde Türkler yoluyla tanındığı için Türk oturuşu (Tükensitz) olarak bilinmektedir.⁴³

³⁸ Gülensoy, 1997: 1115.

³⁹ Aydemir, 2012: 338.

⁴⁰ Esin, 1970: 231.

⁴¹ Esin, 1970: 233.

⁴² Esin, 2003: 322.

⁴³ Esin, 2003: 323.

3.2. Giyim-Kuşam

Türklerin kültürel dünyalarındaki zenginlik giyim kuşamda da kendisini göstermiştir. Türklere ait giyim tarzı farklı niteliklere sahiptir. Avlanırken ata binen bir Türk ile tarlada çalışan bir kişinin giydiği kıyafetler tam olarak aynı değildir. Orta Asya Türk insanı, göçebe yaşantı içerisinde, özellikle de gıda gibi temel kaynaklarını avlanarak elde ettiği için bu işi yaparken rahat ve kalın giysilere ihtiyaç duymuştur.

Hayvancılık ile geçimlerini idame ettiren Türkler, soğuğa karşı dayanıklı kalın giysilere ihtiyaç duymuştur. Sürekli ata bindikleri için entari yerine kalın pantolon ve çizme kullanmışlardır. Yiyecek ve silahlarını asabilmek için kalın deri kemerlere gereksinim duymuşlardır. Ağır iklim şartları nedeniyle palto ve kürk giymişlerdir. Yine soğuk havalar dolayısıyla kulaklarını ve enselerini koruyan şapkalar tercih etmişlerdir.⁴⁴

Bozkır Türk giysilerinin üretiminde koyun, keçi, deve gibi hayvanların yünleri, koyun, kuzu, sığır, tilki ve az miktarda ayı derisi ile Türklere ait en eski giysilerden olan kürk kullanılmıştır. Bozkırda ata binmek tüm kabilelerin temel niteliğidir. Bunu yaparken hareketlerin serbest olması ve rahat olunabilmesi için pantolon giymek gerekmektedir. Bu sebeple Bozkırın tipik giysisi pantolon olurken Orta Asya'nın giysisi de yine benzer şekilde deri pantolon, çizme ve kürk olmuştur. Hem ceket hem de pantolonun kökeni Orta Asya'ya dayanmaktadır. Hatta öyle ki Çin'e pantolonu ilk getiren Orta Asya Türkleridir.⁴⁵

Orta Asya Türklerinin giydiği kıyafetler hakkındaki veriler, Hun dönemine ait kurgan buluntularında karşımıza çıkmaktadır. Kurganlardan çok sayıda; deri ve keçeden yapılmış giysiler, kulaklıklılı keçe başlıklar, kendir lifinden üretilmiş gömlekler, keçe kaftanlar, bol ya da dar deri pantolonlar, tokalı ya da deri plakalarla süslü kemerler, kuşaklar, yumuşak deriden yapılmış tabanı sert çizmeler, botlar, keçeden veya yünden üretilmiş çoraplar bulunmuştur. Kadınlara ait olduğu tespit edilen süslü kaftanların sincap ya da samur gibi hayvan post ve kürkünden üretildiği, yine samur kürkünden yapılmış başlıklarının da bulunduğu bilinmektedir.⁴⁶ Üzeri boncuk ve kristal işlemler ile süslü olan uzun deri çizmeler de bir başka buluntudur.⁴⁷ Hunlara ait buluntularda erkek kıyafetleri olarak kumaş ya da deriden yapılmış pantolon, gömlek, yün çorap, keçe ya da deriden yapılmış çizmeler bulunmaktadır.

Gömleklerin etek kısımlarını sarkıtıp, üzerine çapan isimli kaftan giymişlerdir. Bu kaftan belde bir kuşak ya da plakalar ile süslenmiş deri bir kemer ile tamamlanmıştır.

⁴⁴ Tezcan, 1983: 259.

⁴⁵ Tezcan, 1983: 260.

⁴⁶ Çoruhlu, 2002: 71.

⁴⁷ Koca ve Koç, 2023: 236.

Göktürkler de kaftan giymeyi sürdürmüştür. Kaftanlarını Çinlilerin aksine sol tarafa doğru iliklemişlerdir.⁴⁸

Kemerler Türk giysileri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Gömlek dışında giyilen üst parçaların boydan boya açık olması Türk giysilerindeki özelliklerden biridir. Bu üst giysilerin bıraktığı açıklığı kapatmak için kemer veya kuşak kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁹ Örneğin 9. yüzyıla tarihlendirilen Bezeklik Tapınağı duvarlarındaki tasvirlerde görülen Uygur prensleri, yere kadar yırtmaçlı, aşağı kadar sarkıtılmış sarkancalı ve beli kuşaklı giysiler giymektedir. Bu giysiler Türk boylarının Orta Asya’da giydiği kıyafetler ile benzerlik göstermektedir. Bilhassa da bellerindeki sarkancalı kemerler Anadolu Selçuklu Dönemine kadar kullanılmaya devam etmiştir.⁵⁰

Türkler soğuk ve sıcak havalar için iki ayrı pelerin kullanmayı tercih etmiştir. Ayaklarına çizme ve başlarına ise börk giymişlerdir.⁵¹ Türklerde taç veya başlık kullanma geleneği Orta Asya Hun devri kurganlarına kadar inmektedir. Göktürk devri sanatında börk ve üç dişli taç sıklıkla tasvir edilmiştir. Orkun’daki kaya betimlemelerinde görülen üç dilimli uç başlığının Kağan, Katun, Beğ, Kam gibi önemli kişilerin önderliğini ve gökselliğini anlatmak için kullanıldığı belirtilmektedir. Üç dilimli taçlar güç ve iktidar sembolü olmasının yanı sıra kötü ruhlarla mücadele eden şamanların da kullandığı parçalardandır. Milattan önce 4. yüzyıla tarihlendirilen Pazırık döneminden itibaren, tanrı ve hükümdar betimlemelerinde karşımıza çıkan taca benzer başlıkların, Selçuklular döneminde de varlığını sürdürmeye devam ettiği bilinmektedir. Bu başlıklara Orta Asya’da “Tac-ı Börki” denilmiştir. Başlıkların adı, Türkler’in Börk başlığı ile İranlıların Taç kavramının birleşmesinden meydana gelmektedir.⁵²

⁴⁸ Gülensoy, 1997: 1116.

⁴⁹ Koca ve Koç, 2023: 237.

⁵⁰ Koca ve Koç, 2023: 240.

⁵¹ Tezcan, 1983: 261.

⁵² Koca ve Koç, 2023: 239.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABBASİ DÖNEMİNDE TARİHİ GELİŞMELER ve KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Hız. Muhammed'in ölümünün ardından ilk halife olarak seçilen Hız. Ebu Bekir ve onun ardından başa geçen halifelerden sonra Muaviye bin Ebu Süfyan'ın halife olması Emevîler dönemini başlatmıştır. Bu köklü iktidarı sona erdiren ise Abbasi devleti olmuştur. Emevîler döneminde, Arapların oluşturduğu bir iktidar söz konusudur. Mevali adı verilen kesim ise Arap olmayan toplumu simgelemektedir. Devlet işlerinde söz sahibi olamayan Mevaliler, Emevîler tarafından ötekileştirilmiştir. Öyle ki, bir yerde yemek yenilirken Araplar oturur, Mevaliler ise ayakta durup oturmazlarmış.⁵³ Araplar ile Mevaliler arasındaki bu ırkçı yaklaşım, Abbasilerin hilafeti ele geçirmesiyle etkisini yitirmiştir.

Emevîlere karşı Abbasi ihtilalini başlatan, ilk Abbasi halifesi Hız. Muhammed'in amcası Abbas bin Abdülmuttalib'in torunlarından Muhammed bin Ali olmuştur.⁵⁴ Rivayete göre, Alioğullarından Ebu Haşim Emevîlere karşı bir hareket başlatmıştır. Öürken ise teşkilatını ve hilafet haklarını, Abbasoğullarından Muhammed bin Ali'ye bırakmıştır.⁵⁵ Tam ismi Abdullah bin Muhammed bin Ali bin Abdullah bin Abbâs bin Abdülmuttalib el-Kuraşı el-Haşimî'dir.⁵⁶ Ebu'l-Abbas es-Seffah olarak da adlandırılmaktadır. Emevîler'e karşı başlattığı soykırım sebebiyle, insanlar ona kan dökücü anlamına gelen bu ismi vermişlerdir.⁵⁷ Emevîlerin yıkılmasında büyük rolü olan Ebu Müslim Horasani'nin siyasi başarıları, Abbasilerin ondan çekinmesine sebep olmuştur. Muhammed bin Ali onu öldürme planları yapmıştır. Kardeşi Ebu Cafer Mansur'u, Ebu Müslim'in askerlerine saldırması için göndermişse de başarısız olmuşlardır. Muhammed bin Ali öldükten sonra ise yerine kardeşi Ebu Ca'fer Mansur halife olmuştur. Mansur, halife olduktan sonra El-Enbar'da olan amcası İsa bin Ali kendisini halife olarak ilan etmiştir. O sıralarda el-Enbar'da bulunan Ebu Müslim'i karşısında gören İsa bin Ali, yeğeni Ebu Cafer Mansur'u halife olarak tanımıştır. İsa bin Ali'nin ardından, ölen halife haberini almasıyla kendisini halife ilan eden Abdullah bin Ali'nin bu durumunu öğrenen Mansur, Ebu Müslim ve askerlerini göndererek kendisine biat edilmesini sağlamıştır. Halife

⁵³ Günaltay, 1942: 181.

⁵⁴ Bozkurt, 1999: 16.

⁵⁵ Bozkurt, 1999: 28.

⁵⁶ Yüksel, 2018: 41.

⁵⁷ Sırma, 2013: 19.

Mansur, Abdullah bin Ali'nin biat etmesi için Nusaybin'e giden Ebu Müslim'i, kontrol edebilmek için bir adamını peşinden göndermiştir. Ancak Ebu Müslim bunu duymuş ve Horasan'a gitmiştir.⁵⁸ El-Mansur Ebu Müslim'den çekindiği ve kuşkulandığı için onu yanına çağırıştır. Başta reddetse de Ebu Müslim, Medain şehrine gelerek huzura çıkmıştır. Güzel bir sohbetin ardından ertesi gün Ebu Müslim tekrar huzura çıktığında, El-Mansur'un gizlenmiş adamları tarafından öldürülmüştür. Abbasi imparatorluğunda Ebu Müslim'in ölmesiyle birlikte, Ebu Cafer Mansur'un bağımsız hükümdarlığı başlamıştır.⁵⁹

Ebu Müslim tehlikesi ortadan kalkınca, Halife Mansur güvenli bir şehir kurmanın peşine düşmüştür. Askerleriyle beraber uygun olabilecek yerlere bakmış ve günümüzdeki Bağdat şehrinin bulunduğu yeri beğenmiştir. Planını kendisinin çizdiği, içerisinde çok çeşitli yapının bulunduğu Bağdat şehrini kurmuş ve oraya yerleşmiştir.⁶⁰ Mansur imara başlarken, etrafta ne kadar meslek alimi var ise hepsinin fikirlerini ve görüşlerini alarak şehri kurmuştur.⁶¹ Mansur şehrin planını dairesel olarak tasarlamıştır. Yuvarlak biçimli şehrin cenneti andırması sebebiyle burayı "Medine es-selam" (barış şehri) olarak adlandırmıştır.⁶² Şehrin kurulmasıyla Abbasilerin hilafet merkezi Bağdat olmuştur.

Halife el-Mansur, Türkleri devlet hizmetinde görevlendiren ilk halife olmasıyla da bilinmektedir. Bununla ilgili olarak bir detay öne çıkmaktadır. El-Mansur, kendine ve devlete ait önemli evrakların bulunduğu sandığı muhafaza etmesi için Hammad et-Türki isimli Türk kökenli birini görevlendirmiştir. Bu durum el-Mansur'un Türklere olan güvenini gösteren önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶³ Hammad et-Türki bununla da kalmayıp hem sarayda görevlendirilmiş hem de devletin ziraat ve tarım işleriyle de ilgilenmiştir. Bu dönemde adından söz ettiren bir diğer Türk ise Züheyr et-Türki'dir. Ebu Müslim el-Horasani'nin öldürülmesi ile başlayan hareketlenmelerde görevlendirilen Züheyr et-Türki, el-Mansur'un en güvendiği adamlarından birisi olmuştur.⁶⁴ Halife el-Mansur ailesiyle hac ziyaretine giderken yolda vefat etmiştir. İlk halife es-Seffah ölmeden önce, ikinci bir veliaht olarak İsa bin Musa'yı seçmiştir. Mansur'un oğlu Mehdi ile İsa bin Musa arasında bir mücadele yaşanmıştır. Sonuç olarak İsa'nın maddi tazminat alması ve Mehdi'nin halife kabul edilmesiyle anlaşmazlık son bulmuştur. Halife el-Mehdi bu dönemde küçük oğlu Harun Reşid ile Bizans üzerine sefere çıkmıştır. Rumların aldığı toprakları tekrardan İslam devleti topraklarına katmayı amaçlamış ve

⁵⁸ Sırma, 2013: 27.

⁵⁹ Üçok, 1968: 82.

⁶⁰ Sırma, 2013: 34.

⁶¹ Sırma, 2013: 35.

⁶² Clot, 2007: 14.

⁶³ Pamukçu, 1994: 77.

⁶⁴ Pamukçu, 1994: 52.

başarılı olmuşlardır. Mehdi veliaht olarak önce büyük oğlu el-Hadi'yi atamıştır. El-Hadi'den sonra ise Harun Reşid başa geçmiştir.⁶⁵

Harun Reşid hacca giden son halifedir. O dönemlerde hac yolları güvenli olmamasıyla bilinmektedir. Araplar kervanların önünü kesip halifeleri öldürerek, mallarını ele geçirmiştir. Ancak Harun Reşid güvenlik önlemlerini arttırarak dokuz kez hacca gitmiştir.⁶⁶ Bu dönemde yaşanan önemli gelişmelerden biri de Harun Reşid'in, Anadolu'da avasım adında şehirlerden oluşan bir bölge kurmasıdır. Bu şehirler askeri bir valinin yönetimi altında idare edilmiştir.⁶⁷ Harun Reşid kurulan bu askeri bölgede Türklere de görevler vermiştir. Türkleri ordunun yanı sıra saray içerisinde de görevlendirmiştir. Saray muhafızlarını Türkler'den seçmiştir.⁶⁸

Halife Me'mun dönemi ile birlikte Türklerin ilk kez sistematik ve etkin bir şekilde orduda görev aldıkları bilinmektedir. Abbasi imparatorluğunda, Arapların ve İranlıların siyasette kurdukları baskın otoriteyi dengelemek söz konusu olmuştur. Tam da bu esnada devlet idaresinde görev alacak bir denge unsuru olarak daha yeni ve güçlü bir takıma ihtiyaç duyulmaktadır. Türkler gerek siyasi gerek askeri tecrübeleri göz önüne alınarak orduda görevlendirilmiştir. Me'mun döneminde bu durum bir devlet politikası haline getirilmiştir. Türkler İslam tarihinde bir ilke imza atarak, halifenin yanında savaşa katılmış hatta isyanların bastırılması için Türk kumandanlar göreve getirilmiştir.⁶⁹

Me'mun zamanında halifenin Şii tebaasına ilgi duyması isyanları tetiklemiştir. Abbasi paralarını kendi adına bastırmak yerine Şii imamının torunu Ali Rıza'nın adına bastırmış ve kızını Ali Rıza ile evlendirmiştir. Şiiler yeşil giyindiklerinden dolayı Me'mun'un halka, siyah rengi bırakıp yeşil giyinmelerini emretmesi Abbasiler için kabul edilemez bir husus olmuştur. Kendisini görevden alıp Ali Rıza'yı halife olarak atayacağı rivayetinin de ortaya atılmasıyla isyan başlamıştır.⁷⁰ Ali Rıza'nın ölmesiyle, Me'mun Abbasoğulları ile anlaşarak tüm bunlara bir son vermiştir. Halife Me'mun Bizans ile savaştığı dönemde birçok kaleyi ve yerleşim merkezini fethettikten sonra Mısır'a geçmiştir. Ve bu ülkeye giden ilk Abbasi halifesi olmuştur. Halife Me'mun Mısır'da bulunduğu süreçte piramitlerin gizeminden etkilenmiştir. Piramidin inşaatında kullanılmış olan kaygan geçitin ortaya çıkarılmasında rolü vardır. Piramitlerinden birini, merakını gidermek için açtırmış ve bu sırada kaygan geçit bulunmuştur.⁷¹

⁶⁵ Sırma, 2013: 62.

⁶⁶ Üçok, 1968: 93.

⁶⁷ Üçok, 1968: 92.

⁶⁸ Ünal, 1980: 33.

⁶⁹ Ünal, 1980: 31.

⁷⁰ Sırma, 2013: 106.

⁷¹ Sırma, 2013: 108.

Halife Me'mun vefat ettikten sonra başa, kardeşi Mu'tasım geçmiştir. Me'mun döneminde Türklerin orduda etkili bir şekilde görev almaları durumu Mu'tasım zamanında tamamen yaygın bir hale gelmiştir. Mu'tasım Türklerin sayısını ordu içinde arttırmış ve kısa bir zaman içerisinde Türklerden oluşan bir ordu oluşturmuştur.⁷² Bu dönemde Samarra şehrinin kurulması da bir nevi Türkler sayesinde gerçekleşmiştir. Türklerin ordudaki varlığının ehemmiyet kazanması ile onlara ayrı bir muamele gösterilmesi, halkın hoşnutsuzluğunu da beraberinde getirmiştir. Hilafet merkezi Bağdat'ta süvari Türk birliklerinin talimler yapması halkın huzurunu bozmuştur. İsyan çıkmasından korkan Mu'tasım yeni bir hilafet merkezi arayışına girmiş ve bunun sonucunda Samarra'nın yeri tespit edilerek, merkez bu bölgeye taşınmıştır. Mu'tasım döneminde Türklerin nüfuslarının artmasıyla, Araplar ve diğer gruplar söz haklarını ve nüfuslarını kaybetmeye başlamışlardır.⁷³

Bu dönemde Türk kumandanlar Abbasi ordularının yönetimini üstlenmiştir. Özellikle Afşin, Aşnas, Boğa el-Sağır, Boğa el-Kebir ve Inak isimli kumandanların orduya olan etkileri yadsınamazdır.⁷⁴ Türk kumandanların etki alanının genişlemesiyle, halifelerin devlet otoritesindeki güçleri sarsılmıştır. Devlet yönetiminde artık Türk kumandanlar ve vezirler söz sahibi olmuştur. Ortaya çıkan bu durumun sonucunda devlet adamları ve kumandanlar arasında çekişmeler yaşanmıştır. Abbasi devletinde öne çıkan; Sebüktekin, Alptekin, Ebu Bekr Muhammed İbn Raik, Ebu'l Hüseyin Beckem Et-Türki ve Ebu'l-Vefa Muzaffer Tüzün Et-Türki gibi önemli Türk kumandanlar, başarılarıyla adlarından söz ettirmişlerdir. Vefat eden kumandan ardından hakimiyeti eline alan diğer bir kumandan olsa dahi söz konusu olan yönetim, Büveyhilerden Muizzüddavle'nin Bağdat'a gelişine kadar ki süreç içerisinde Türklerin elinde kalmıştır. Halife Mu'tasım'dan sonra da çok sayıda halife başa geçmiştir. Ancak Abbasi devrinin sonunu getiren İlhanlıların Bağdat'ı ele geçirmesi olmuştur. Abbasi döneminde Horasan, bir bölge veya iklim olarak adlandırılmıştır.⁷⁵

Hatta o dönemde kent hayatı süren insanların oturdukları yerlere göre anılmaları da söz konusu olmuştur.⁷⁶ Horasan'ın batısında bulunan çöller bir sınırı, doğusunda bulunan Ceyhun nehri ise diğer bir sınırı oluşturmaktadır. Bölgenin; güney batı ve batısında Fars bölgesi, kuzey batısında Taberistan ve bu bölgenin şehirlerinden Cüzcan/Gürgen, kuzeyinde Hârizm toprakları, kuzey doğusunda Maverâünnehir'in bir kısmı, doğusunda Maverâünnehir ile Huttel, güney doğusunda Hindistan ile Sicistan yer alırken güneyinde ise Sicistan ile Kirman toprakları

⁷² Kırkpınar, 2016: 540.

⁷³ Kırkpınar, 2016: 541.

⁷⁴ Ağırakça, 2015: 16.

⁷⁵ Arifoğlu, 2020: 3.

⁷⁶ Günaltay, 1942: 178.

yer almaktadır.⁷⁷ Aynı zamanda; Mekke ve Medine şehirlerini içine alan Hicaz ve Yemen bölgeleri, Bağdat, Samarra, Mütevekkiliye, Damgan, Kayrevan, Cündişâpûr, Tunus, Remle, Enbâr, Hâşimiye, Basra, Vâsıt, Kûfe, Musul, İskenderiye, Antakya, Katûl, Râfika, Kudüs, Fustat, Rusâfe, Dımaşk, Tâif, Rakka, Humeyme, Tarsus, Abbâsiye gibi küçük büyük şehirler de Abbasi coğrafyasında bulunmaktadır.⁷⁸ Herat, Merv, Belh ve Nişabur şehirlerini ise Kazvini Horasan'ın başlıca kentleri olarak kabul etmiştir.⁷⁹ Bu kentler Horasan bölgesini dört bölüme ayırmakta olup büyük bir öneme sahiptir. Horasan bölgesinde genel olarak karasal iklim görülmektedir. Güneyinde ise çöl iklimi yer almaktadır.⁸⁰

Abbasilerin başkenti Bağdat şehri, Mezopotamya'da Dicle Nehrinin batısında, verimli topraklar üzerinde kurulmuştur. Bağdat'ın iklimi ılımandır. Yazları sıcak, kışları serin geçmektedir.⁸¹ Abbasilerin ikinci büyük başkenti olan Samarra ise Bağdat ile Tikrit şehirleri arasında yer almaktadır.⁸² Samarra coğrafi özellikleri bakımından Bağdat şehri ile benzer niteliklere sahiptir. Samarra kenti kurulurken Mu'tasım, şehrin coğrafi ve stratejik konumunu göz önüne alarak bu bölgeyi tercih etmiştir.⁸³

Abbasi dönemi, sanat ve kültürün çeşitli alanlarında, ileriye yönelik gelişmelerin başladığı bir devir olmuştur. Bu dönemde sosyal, sanat ve dini alanlardaki çalışmaların, sistematik bir hale getirilip ilim dalı olması Avrupa medeniyetinin doğmasına katkı sağlamıştır. Hilafet merkezinin Şam'dan Bağdat'a taşınması, Abbasîlerin kültür ve sanat alanındaki gelişiminde ve değişiminde büyük rol oynamıştır. Resim, mimari ve seramik gibi sanat dalları, hilafetin Şam'da hüküm sürdüğü zamanlarda Geç Helenistik-Bizans etkisi altında kendini gösterirken, Bağdat'ta bu durum değişmiş ve Sasani sanatı etkisi görülmeye başlamıştır. Türk birliklerinin zaman içerisinde etkinliklerini arttırmaları, Abbasî sanatında Türk etkisinin görülmesine de zemin hazırlamıştır. Türkler sayesinde İslam sanatı içerisinde Uzak Doğu sanatının görülmesi de mümkün olmuştur. Farklı kültürlerin sentezleri sonucu Abbasilerin özgün sanat üslubu oluşmuştur.⁸⁴

⁷⁷ Arifoğlu, 2020: 3.

⁷⁸ Fidan, 2020: 20.

⁷⁹ Samur, 2005: 91.

⁸⁰ Şahin ve Arifoğlu, 2013: 367.

⁸¹ Kan, 2010: 24.

⁸² Topuz, 2011: 87.

⁸³ Topuz, 2011: 93.

⁸⁴ Yetkin, 1988: 49.

Harun Reşit döneminde Bağdat'ın bilim ve sanat merkezi olmasında, Abbasilerin seramik üretimi ve sanatı konusundaki gelişimleri yadsınamaz bir gerçektir. Abbasi dönemi seramik sanatında lüster olarak adlandırılan süsleme tekniği ilk kez sırlı seramik üzerine uygulanmıştır. Mısırlı camcıların çok daha erken bir dönemde bildiği lüster tekniği, cam nesneler üzerine çeşitli bileşiklerin uygulanarak, indirgeme yapılması sonucu renklerin ortaya çıkması ile keşfedilmiştir.⁸⁵

Abbasilerin lüsteri, cam yerine seramik üzerine uygulamaları tekniği daha etkili ve görünür kılmıştır. İlerleyen süreçte hem teknik hem de bezeme konusunda yenilikler söz konusu olmuştur. Erken dönemin çok renkli ve kalabalık motifler ile tezyinlenmiş lüsterli seramikleri yerini, tek renk ve sade üsluptaki lüsterli seramiklere bırakmıştır. Sırlı seramik üzerine ilk kez Abbasiler döneminde uygulanan lüster tekniği, Orta Doğudan Avrupa'ya kadar yayılım göstermiş ve her yörenin kendine özgü üslubuyla gelişimini sürdürmüştür.

⁸⁵ Çizer, 1995: 7.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ABBASİ SERAMİK SANATINDA SIRÜSTÜ LÜSTER SÜSLEME TEKNİĞİ

5.1. Ortaya Çıkış Serüveni

Lüsterli seramiğin ilk nerede üretildiği ile ilgili çeşitli söylemler mevcuttur. Bazı araştırmacılara göre ilk yapım yeri İran, bazılarına göre ise Irak veya Mısır'dır.⁸⁶ Arkeolojik verilere göre lüsterli seramiklerin Orta Doğu'dan Kuzey Afrika'ya oradan da Avrupa'ya yayıldığı bilinmektedir.⁸⁷ Günümüze ulaşan eserler ve yazılı kaynaklar doğrultusunda Carl Johan Lamm, lüsterli seramik tekniğinin ilk kez Mısırlı ustalar tarafından, cam üzerine uygulandığını savunmaktadır. Mısırlıların geçmişten beri geliştirip ürettikleri süsleme ve yapım tekniklerinin varlığı düşünüldüğünde, lüster tekniğinin de bu üretimler sırasında bulunmuş olabileceği Lamm'ın düşüncesini desteklemektedir.⁸⁸

Abbasi dönemi lüster seramiklerinde, erken dönem örnekleri olarak Çin porselenlerine benzer nitelikte eserler görülmüştür. Bu seramikler T'ang porseleni olarak bilinen, saraya hediye olarak gönderilmiş eserlerin bir taklidi olarak geliştirilmiştir.⁸⁹ Abbasi seramik ustaları uygun hammadde eksikliği sebebiyle Çin porselenleri kadar sert, saydam ve beyaz bir seramik gövdesi elde edememiştir. Ancak oldukça beğenilen bu porselen ürünlerin benzerlerini, sıradan toprak kaplara opak beyaz bir sır uygulayarak üretmişlerdir. Abbasilerin üretiminde özgünlüğün ortaya çıktığı nokta ise süsleme alanında olmuştur. Uygulanacak süsleme renginin sır tarafından emilmesi sebebiyle akması teknik bir hata olmuş olsa da Abbasi çömlekçileri kısa sürede akmayan sırlar üretilip boya uygulamasının kontrolünü sağlamışlardır. Süslemede daha önce görülmeyen vurgusal özellikler, Müslüman çömlekçi ustaların özgün zevkinin bir göstergesidir.⁹⁰

Perdahlı veya cilalı adıyla da bilinen lüster süsleme tekniği, sır üstü bir dekorasyon tekniğidir.⁹¹ Bu tekniğin 8. veya 9. yüzyılda Basra'da, Arap simyacı Cabir İbn Hayyan el-Sufi tarafından geliştirildiği söylenmektedir.⁹² İran körfezinde yer alan bu Basralı camcılar ilk kez 8. yüzyılda cam üzerine lüsteri uygulamışlardır. Lüsterli en eski cam eser örneği Kahire'de 773

⁸⁶ Monazzam, 2018: 76.

⁸⁷ Feyzoğlu, 2012: 88.

⁸⁸ Olcay, 2001: 423.

⁸⁹ Çizer, 1995: 10.

⁹⁰ Hillenbrand, 1999: 54.

⁹¹ Şahin, 1983: 28.

⁹² Tez, 2021: 83.

yılına ait bir kadehtir.⁹³ Çini ve seramik üzerine ilk lüster uygulaması ise 9. yüzyılda Abbasiler döneminde görülmüştür.⁹⁴ Bağdat'tan sonraki ikinci yerleşim yerlerinden biri olan Samarra' da lüster tekniğinin ilk örnekleri görülmüştür. Yakut kırmızısı başta olmak üzere çok çeşitli bir renk skalasında süslenmiş seramikler üretilmiştir.⁹⁵ Lüster tekniği ile üretilmiş çini örnekleri, 9. yüzyılda Samarra' da görüldükten sonra Fatîmîler'den, İran'a özellikle de ilerleyen dönemlerde, Selçuklu, Rey, Kaşan ve Dakka'ya yayılmıştır. Daha sonraki süreçlerde bu teknik ile üretilen çiniler Anadolu'da mimari bezemelerde karşımıza çıkmıştır.⁹⁶ 10. yüzyılın başlarında, zeytin yeşili altın renginde tek renkli lüsterli seramik üretimi başlamıştır. Altın metalik parlaklığı veren lüsterler çoğu zaman üretilmese de yeşil-sarı metalik lüsterlerin üretimi başarılı olmuştur. Bu yeni lüsterli üretimler bardak, kadeh, sürahi ve kavanoz gibi ürünler üzerine uygulanmıştır. Süsleme motifleri olarak hayvan figürleri ön plana çıkmıştır.⁹⁷ Bu tarihten sonra oldukça geliştirilmiş olan lüster tekniği, Irak'tan göç eden seramikçiler tarafından daha da yayılmıştır.⁹⁸ 10. yüzyılın sonlarından itibaren Abbasî devletindeki otoritenin sarsılması sebebiyle, lüsterli seramik ve çini üretimi yapan ustalar, üretimlerine Mısır'da Fatîmî egemenliği altında devam etmiştir. Basra'daki iç karışıklıklardan kaçan ustaların diğer bir kısmı da Tolunoğlu devletine sığınmıştır. Üretimlerine El-Fustat ve El Bahnasa'da devam etmişlerdir. Mısır'ın dışında İran Susa'ya giden ve seramik üretimine bu bölgede devam eden ustalar da mevcuttur.⁹⁹ 12. yüzyılın sonlarına kadar çoğunlukla Mısır'da uygulanmaya devam eden teknik, bu tarihten sonra Suriye'ye, Anadolu'ya ve İran'a yayılarak uygulanmaya devam etmiştir.¹⁰⁰

⁹³ Şölenay, 1995: 8.

⁹⁴ Çeken, 2007: 18.

⁹⁵ Tez, 2021: 84.

⁹⁶ Fathimollaei, Makale adı ve yazar adı dışında künye bilgisi bulunmamaktadır.

https://www.ijia.com/wp-content/uploads/makale_files/83279661_file_name%3D20190721.pdf

(Erişim Tarihi: 07.07.2025).

⁹⁷ Ağıl ve Karasu, 2019: 52.

⁹⁸ Tez, 2021: 84.

⁹⁹ Önal ve Uludağ, 2019: 54.

¹⁰⁰ Çeken, 2007: 18.

5.2. Terminoloji

Lüster, sır üstü bir süsleme tekniğidir.¹⁰¹ Batı dilinde “lustre” olarak karşılık bulurken, Türkçe’de “perdah” olarak adlandırılmıştır. Parlaklık veya parıltı anlamlarına gelmektedir.¹⁰² “Altın toprak eşya”, lüsterli seramiklerin en eski tanımlamalarından biri olmuştur. Lüster tekniği, değerli madeni eşyaların yerine düşük maliyetli ürünlerin üretilmesi amacıyla doğmuştur.¹⁰³ Bu doğrultuda, seramiğin yüzeyine metalik, sedefli veya parlak bir görünüm veren lüster süsleme tekniği geliştirilmiştir.

Lüsterli üretimler, farklı nitelikteki özellikleriyle sınıflandırılabilir. Bunlardan ilki fiziki görünümüdür. Metalik, sedefli veyahut renkli görünüme sahip lüster çeşitleri bulunmaktadır. İkinci grup, lüsterlerin kimyasal yapıları üzerinedir. Rezinat lüster, pigment lüster veya lüster sırlar gibi kimyasal özellikleri bakımından ayrılan lüsterler mevcuttur. Lüsterleri, tek pişirim ya da sır içi lüster gibi pişirim sayısına göre sınıflandırmak da mümkündür. Pişirim sayısının yanı sıra pişirim sırası da dikkati çeken faktörlerden biridir. Medeniyetler içerisinde var olup her yörenin kattığı özellikler ile gelişim gösteren lüsterler bu bağlamda da sınıflandırmaya alınmaktadır. Üretimde kullanılan malzeme ve kullanım amacına ilişkin lüsterler ise diğer bir grubu oluşturmaktadır.¹⁰⁴

Bu sınıflandırmaların her biri kendi içerisinde ayrı bir öneme sahip olsa da lüsteri oluşturmanın ana unsuru indirgeme işlemidir. İndirgeme işlemi baz alındığında ortaya çıkan sınıflandırma, indirgen ortam lüsterleri ve yükseltgen ortam lüsterleridir.¹⁰⁵ Lüster üretiminde indirgeme, karbonmonoksit tarafından oksijeni tükenmiş bir ortamda var olan metal tuzların saf metale indirgenmesi olarak tanımlanmaktadır. İndirgen ortam ise fırın içerisine yanıcı türdeki maddelerin atılıp karbonmonoksit oluşturulmasıyla ile sağlanmaktadır. İlk lüsterli seramikler indirgen ortamda, odunlu fırınlar içerisinde üretilmiştir. İndirgen ortam lüsterleri de kendi içinde, indirgenmiş pigment lüsterleri ve indirgenmiş sır lüsterleri olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır. İndirgenmiş pigment lüsterleri 9. yüzyılda, Abbasî döneminde ilk kez sırlı seramik üzerine uygulanan bir tekniktir.¹⁰⁶ İndirgenmiş sır lüsterlerinde pişirim sonrasında temizlemeye gerek kalmaması, iki yöntem arasındaki temel farkı ortaya koymaktadır.¹⁰⁷ Olması gerekenden fazla yüksek ısı uygulanarak yapılan pişirimler lüsterlerin renk atarak kabuklanmasına ve kabarmasına yol açmaktadır. İndirgeme yönteminde istenilen ısıdan daha

¹⁰¹ Şahin, 1983: 23.

¹⁰² Çeken, 2007: 18.

¹⁰³ Tez, 2021: 84.

¹⁰⁴ Çizer, 1995: 3.

¹⁰⁵ Çizer, 1995: 4.

¹⁰⁶ Çizer, 1995: 93.

¹⁰⁷ Çizer, 1995: 114.

düşük ısı uygulanması da yine lüsterlerin yanlış pişmesine sebebiyet vermektedir.¹⁰⁸ Bu nedenle indirgeme işleminde uygulanan ısı derecesi, lüsterli seramiklerin renk ve yapılarının hatasız olabilmesi için önemlidir. Yükseltgen ortam lüsterleri ise geç dönemde geliştirilmiş bir tekniktir.¹⁰⁹

5.3. Süslemede Yaşanan Gelişmeler ve İkonografi

Abbasi döneminde ilk kez seramik üzerinde kullanılan lüster tekniğinde, kalaylı sırdan elde edilmiş yüzey üzerine çok renkli lüster boyanın uygulanması sonucu metalik, ince film gibi bir tabaka elde edilmiştir. Erken dönemde birden fazla renk tonunun kullanıldığı polikrom (çok renkli) tekniği sıklıkla tercih edilmiştir. Uygulandığı dönemde oldukça beğenilen polikrom lüsterler çok sayıda renk ve tonun bir araya geldiği seramik eserler grubunu oluşturmuştur. 9. yüzyıldan sonra polikrom lüsterlerden vazgeçilmiş ve monokrom (tek renkli) olarak adlandırılan tek rengin hâkim olduğu lüster uygulaması görülmeye başlamıştır.¹¹⁰

Talas savaşının ardından Bağdat'a getirilen Çinli esirler arasında çömlekçi ustalarının da bulunduğu bilinmektedir. Bağdat'taki seramikler, beyaz sırlı zemin üzerine bezemeli ve Çin ürünlerine benzer nitelikteki cilalı ürünlerdir.¹¹¹ Bu ilk örneklerde bitkisel motifler, damlalar, rozetler, halkalar öne çıkan bezemelerdir. Figüratif motiflere ise yer verilmemiştir. Lüsterli seramiklerin erken örnekleri çok renklidir. Polikromlu lüster üretimlerinde renk yelpazesi oldukça geniştir. Kırmızı, yeşil, kahverengi, sarı ve altın gibi renkler çömlekçi ustaları tarafından, fırın koşulları ve metal bileşiklerin içerikleri değiştirilerek uygulanmıştır.¹¹² Polikromlu lüsterlerin pigmentlerinde yeterli indirgenme sağlanamadığı için metalik parıltılar görülmemektedir. Farklı bileşiklerin bir araya gelmesiyle elde edilen çeşitli renk tonları, pigment sorununu ortaya çıkarmakta ve bu durum da metalik parlaklık etkisindeki lüsterlerin oluşumuna engel olmaktadır.¹¹³

Yine 9. yüzyıla tarihlendirilen ikinci bir tür de bi-chrome (bikrom) olarak adlandırılan iki renkli lüsterlerdir. Bikrom lüsterler polikrom lüsterler ile aynı zaman aralığında görülmüştür.¹¹⁴ Bu iki lüster türünde de görülen yakut yansımali kırmızı olarak bilinen renk tonunun Suriye'den ithal edildiği hatta kırmızı renginin Ermeni kilinden elde edilerek sulu kil

¹⁰⁸ Arcasoy, 1983: 237.

¹⁰⁹ Çizer, 1995: 5.

¹¹⁰ Çeken, 2007: 18.

¹¹¹ Clot, 2007: 257.

¹¹² Komaroff, 2004: 40.

¹¹³ Saba, 2012: 187.

¹¹⁴ Saba, 2012: 187.

olarak uygulandığı bilinmektedir. Samarra’ da üretilen örneklerde yakut yansımali kırmızı lüsterler görülmüştür.¹¹⁵

10. yüzyılda tek renkli lüster seramik üretimi yaygınlaşmıştır. Lüsterli seramik üretiminde pigment kalitesi artmış ve altın görünümlü lüsterler üretilmeye başlamıştır. Lüsterlerde arzu edilen altın rengini yakalamak için bakır ve biraz da gümüş kullanılmıştır.¹¹⁶ Polikrom lüsterlerdeki birden fazla renk tonuna karşın monokrom lüsterlerde tek bir pigment rengi vardır. Monokrom lüsterler sade ve motiflerin oluşturduğu bir kompozisyona sahiptir.

Erken dönem lüsterli seramiklerin ikonografisinde, figüratif ve hayvan motifleri neredeyse hiç görülmemektedir. İslam’da tasvir yasağının bulunması buna engel olsa da çiçek ve yaprak gibi bitkisel motifler, geometrik ve girift bezemeler süslemelerde yerini almıştır.¹¹⁷ Palmet, damla, halka, rozet gibi motifler ince çizgiler halinde yüzeye uygulanmıştır.¹¹⁸ Altın renkli monokrom lüsterlerin üretildiği 10. yüzyılda ise seramiklerdeki resim programı değişmiştir. Genellikle yüzeyi kaplayan ve merkezde yer alan tek bir insan veya hayvan figürü kompozisyonu oluşturmuştur. İnsan ve hayvan figürlerinin yeteri kadar iyi incelenememiş olması, motiflerin tasvir ediliş biçimine yansımıştır.¹¹⁹ Bu seramiklerdeki geometrik motifler ve bordürler, seramiğin arkasında veyahut ön yüzünde yer alarak yüzeyi doldurma ya da çerçeveleme maksadı taşımaktadır.¹²⁰

Tek renkli olarak yapılmış olan lüster seramiklerinde merkeze yerleştirilen figürlerin barındırdığı ikonografik anlam ile ilgili olarak Orta Asya Budist resimleri, astrolojik imgeler ve tılsımlı veya apotropaik formlar önerilmiş olsa da Ernst Grube’ye göre Abbasi dönemine ait bu figürlerin esrarengiz bir anlam içeriyor olması da mümkündür.¹²¹ Bu anlamsal boyutun gizemini çözmek zordur. Hem insan hem de hayvan figürlerinde, bir hareket duygusunun yaratılması ve farklı desenlerin, dokuların, formların yan yana getirilmesi gerçekçiliği arttırmaktadır. Polikrom lüsterli seramiklerde görülen karışık, bitkisel ve çoğu zaman soyut motifler yalnızca süsleme amacı taşıyan bir izlenim uyandırmaktadır. Ancak monokrom lüsterli seramiklerde hayvan ve insan gibi figürlerin görülmeye başlamasıyla, ikonografik anlam aramak daha mümkün olmuştur.

¹¹⁵ Tez, 2021: 84.

¹¹⁶ Çizer, 1995: 12.

¹¹⁷ Cooper, 1978: 27.

¹¹⁸ Çizer, 1995: 10.

¹¹⁹ Grabar, 1988: 203.

¹²⁰ Çizer, 1995: 12.

¹²¹ Saba, 2012: 191.

Abbasi döneminde üretilmiş seramikler dışında, dokuma parçaları ve freskolar üzerinde kadın tasvirleri tespit edilmiştir. Kadınlar üzerine yüklenen dans etme, hizmet etme gibi eylemlerin bu tasvirlerde yansıtılması söz konusudur. Bu tasvirlerin benzerleri Emevi döneminde giyinik olmayan kadınları içerirken Abbasi döneminde giyinik olarak betimlenmiş kadın figürleri görülmüştür. Abbasi dönemi sanat ürünleri üzerinde yer alan kadın figürleri, kadının bireysel kimliğinin aksini ispatlar nitelikte ele alındığı, kadınlar üzerinde oluşturulan algının gözler önüne serildiği önemli somut örneklerdendir.¹²²

¹²² Tekin, 2014: 1004.

ALTINCI BÖLÜM

LÜSTERLİ ABBASİ SERAMİKLERİNDEKİ İNSAN TASVİRLERİNİN ORTA ASYA TAŞ HEYKELLERİ ve ASTAR BOYALI ORTA ÇAĞ HORASAN SERAMİKLERİNDEKİ İNSAN BETİMLEMELERİ İLE KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

6.1. Süsleme Kompozisyonlarının Karşılaştırmalı İncelemesi

Abbasi dönemi insan tasvirli lüster seramiklerinde görülen süsleme motiflerini figüratif, bitkisel, geometrik, ve yazı motifleri olarak sınıflandırmak mümkündür.

Örneklere karşımıza çıkan bitkisel motiflerden biri de genellikle seramiklerin dış yüzeylerinde sıralanmış olan dairesel motiflerdir. Matthew D. Saba bu benzerlikteki motifleri tavus kuşu gözü motifi olarak adlandırmıştır.¹²³ Bu motif, Abbasi lüsterli seramik kaselerin dış yüzeyinde oldukça stilize edilmiş bir şekilde görülmektedir (Fotoğraf 6.1¹²⁴). Seramiklerde betimlenen bazı figürlerin kıyafetlerindeki kol detaylarında, boyun kısımlarında, kaftanlarında tavus kuşu gözüne motifine benzer nitelikteki süslemeler daha belirgindir. (Fotoğraf 6.2¹²⁵, Fotoğraf 6.3¹²⁶). Motifin kökeninde, ikonografik olarak tavus kuşuna yüklenen anlam söz konusu olabilir.

Fotoğraf 6.1: Lüsterli Kase Dış Yüzey
Tavus Kuşu Gözü Motifi

¹²³ Saba, 2012: 192.

¹²⁴ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1964-0713-1_1?selectedImageId=1613328615 (Erişim Tarihi: 2.03.2025).

¹²⁵ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1964-0713-1_1 (Erişim Tarihi: 2.03.2025).

İlgili görsel motif detayı kırılarak kullanılmıştır.

¹²⁶ <https://collections.vam.ac.uk/item/O7362/bowl-unknown/> (Erişim Tarihi: 30.11.2024).
İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

Fotoğraf 6.2: Kase, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl, Figür Giysi Süsleme

Fotoğraf 6.3: Lüsterli Kase, Figür Giysi Süsleme

Abbasi lüster seramiklerinde görülen bir diğer süsleme unsuru ise içi benekli ve noktalı daire şeklindeki motiflerdir. Seramik kaselerin sıg yüzeylerinde hatta birçok örnekte dış yüzeylerde de benekli motifler kullanılmıştır.¹²⁷ Figür ve nesneler dışında kalan alanlar bu geometrik motifler ile hareketlendirilmiştir (Fotoğraf 6.4¹²⁸), (Fotoğraf 6.5¹²⁹).

Fotoğraf 6.4: Lüsterli Kase, Benekli Desen

Fotoğraf 6.5: Lüsterli Kase, 10. yüzyıl

¹²⁷ Watson, 2004: 191.

¹²⁸ <https://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/452833> (Erişim Tarihi: 23.01.2025). İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

¹²⁹ <https://dma.org/art/collection/object/5341456> (Erişim Tarihi: 17.01.2025). İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

Abbasi lüster seramiklerinde tasvir edilen figürlerin bazılarının kıyafetlerinde soyutlanmış bitkisel süsleme unsurları kullanılmıştır. Bu soyutlanmış bitkisel süslemeler, Nişabur seramiklerini süsleyen figürlerin, giysilerinde görülmüştür (Fotoğraf 6.6¹³⁰).

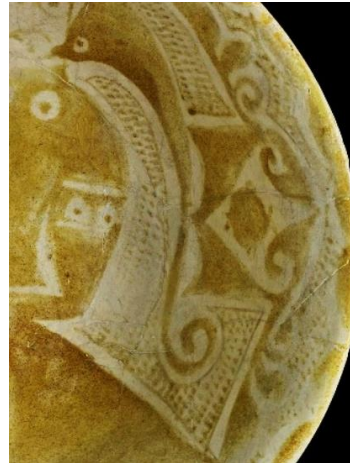

Fotoğraf 6.6: Oturan Figürlü Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl, Figür Giysi Süsleme

Fotoğraf 6.7: Nişabur Kase Figür Giysi Süsleme, (Bigdeli, 2017: 116)

Abbasi lüster seramiğindeki bir örnekte figürün yan tarafında, soyutlanmış bitkisel, kıvrımlı motifler görülmüştür. (Fotoğraf 6.8¹³¹). Ana kompozisyonu figürlerin oluşturduğu örneklerden başka palmet gibi stilize edilmiş motifleri merkezine alan örnekler de mevcuttur. Ve bu kullanım oldukça yaygındır.¹³²

Fotoğraf 6.8: Abbasi Lüsterli Kase, Soyutlanmış Bitkisel Süsleme

¹³⁰ <https://jameelcentre.ashmolean.org/object/EA1956.66> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

¹³¹ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1964-0713-1_1 (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

¹³² Watson, 2004: 187.

Abbasi döneminde üretilmiş lüster seramikler incelendiğinde, birkaç örnek dışında kalan seramiklerin ağız kısımlarında yay motiflerinin kullanıldığı görülmüştür.¹³³ Motif aynı zamanda yarım ay biçimli dekor olarak da adlandırılmaktadır¹³⁴ (Fotoğraf 6.9, Fotoğraf 6.10¹³⁵).

Fotoğraf 6.9: Lüsterli Seramik Kase Ağız Kısım, Yay Motifi Süslemesi

Abbasi lüster seramiklerinin belli başlı örneklerinde figürün yanında veya arkasında yazı motifleri bulunduğu tespit edilmiştir. Bu örneklerden birinde, figürün iki yanında yazıtlar yer almaktadır. Figürün sol yanında 'Güven' (Tanrı'ya ve tatmin olacaksınız), sağ yanında da 'İste' (ve sana verilecektir) anlamlarına gelen yazıtlar bulunmaktadır.¹³⁶

Fotoğraf 6.10: Kase, Irak, 9-10. yüzyıl, Yazı Motifi

¹³³ Bağcı, 2017: 124.

¹³⁴ Wilkinson, 1973: 189.

¹³⁵ <https://www.khalilcollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-bowl-pot502/> (Erişim Tarihi: 11.12.2024). İlgili görsellerin motif detayı kullanılmıştır.

¹³⁶ <https://www.khalilcollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-bowl-pot502/> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

Bir başka örnekte ise figürün arkasında yazıt görülmektedir (Fotoğraf 6.11¹³⁷). Arap harflerine benzeyen bu yazı motifleri, El-mülk olarak okunmakta, kelime anlamı olarak ise egemenlik manasını ifade etmektedir.¹³⁸

Fotoğraf 6.11: Bayrak Taşıyıcı
Kase, Irak, 10. yüzyıl, Yazı Motifi

Abbasi dönemi lüster seramiklerinde oturan figürlü kaseinin yer aldığı bir örnekte, figürün sol kolunun hemen üzerinde bir yazıt bulunmaktadır (Fotoğraf 6.12¹³⁹). Yazıtta Arapça “amal” (yapan) kelimesi yazmaktadır.¹⁴⁰

Fotoğraf 6.12: Oturan Figürlü
Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl,
Yazı Motifi

¹³⁷ <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010319871> (Erişim tarihi: 05.12.2024).

İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

¹³⁸ <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010319871> (Erişim tarihi: 05.12.2024).

¹³⁹ <https://jameelcentre.ashmolean.org/collection/7/674/676/10925> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

¹⁴⁰ <https://jameelcentre.ashmolean.org/collection/7/674/676/10925> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

Abbasi lüster seramiklerinden bir başka örnekte, kaseinin taban kısmında yazıt yer almaktadır (Fotoğraf 6.13¹⁴¹). Bu yazıt, Baraka olarak okunan ve ‘Bereket’ anlamına gelen Arapça bir yazıttır.¹⁴²

Fotoğraf 6.13: Kase Arka Detay, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl, Yazı Motifi

¹⁴¹ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1964-0713-1_1 (Erişim Tarihi : 11.12.2024). İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

¹⁴² https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1964-0713-1_1 (Erişim Tarihi : 11.12.2024).

6.2. İnsan Tasvirlerindeki Pozların Karşılaştırmalı İncelemesi

6.2.1. Oturan Poz

Opak sırlı sığ seramik kasede, altın renkte lüster ile boyanmış oturan bir figür görülmektedir. Kasenin ağız kısmı kalın bir lüster kontur ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırın alt ve üst kısımlarında ise Sâmarrâ seramiklerinin tipik özelliklerinden biri olan benek biçiminde dolgular yer almaktadır.¹⁴³ Figür, baştan sona kaseyi kaplamaktadır. Merkezde bağdaş kurarak oturmakta ve karşıya bakmaktadır (Fotoğraf 6.14¹⁴⁴). Figürün saçları iki yandan ayrılmış bir şekilde aşağıya kadar düşmektedir.

Merkezde yer alan insan figürünün yüzü badem göz, ince kaş gibi özellikler ile Orta Asya Türk insanının tipine benzer bir şekilde tasvir edilmiştir. Figür sağ eliyle kadehini tutarken sol eliyle kemerine dokunmaktadır. Uzun kollu, kemerli, bacaklarına kadar uzun olan bir kaftan giymektedir. Konçlu botları vardır. İki kulağında da yuvarlak biçimli ve sallantılı küpe takılıdır.

Fotoğraf 6.14: Lüsterli Tas, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl

¹⁴³ Yetkin, 1988: 55.

¹⁴⁴ <https://collections.vam.ac.uk/item/O7362/bowl-unknown/> (Erişim Tarihi: 30.11.2024).

Altın renkte lüsterli, opak sırlı sığ seramik kasede insan ve hayvan figürleri görülmektedir. Kasenin ağız kısmı, yay motifleri ile çevrelenmiştir.¹⁴⁵ İnsan ve hayvan tasvirleri dışında kalan zemin ise tamamen benekli desenler ile kaplanmıştır.¹⁴⁶ Figür, merkezde bağdaş kurarak oturmakta ve karşıya doğru bakmaktadır (Fotoğraf 6.15¹⁴⁷). Figürün çenesindeki sakaldan erkek olduğu anlaşılmaktadır. Saçları oldukça kısadır. Figürün yüzü tipik badem göz, ince kaş ve tamamlayıcı bir burun ile tasvir edilmiştir.

Figür sağ elinde konik formlu bir kadeh tutmakta, sol elinde ise dallı, çiçekli bir bitki tutmaktadır. Sağ kolunu kaldırarak tuttuğu nesnenin üst tarafında bir kuşun gagasıyla balık yakaladığı görülmektedir.¹⁴⁸ Aynı tasvir, insan figürünün sol tarafında ters bir biçimde tekrarlanmıştır. Balık yakalayan kuş tasviri birbirini öpen iki figür gibi durmaktadır.

Fotoğraf 6.15: Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl

¹⁴⁵ Bağcı, 2017: 124.

¹⁴⁶ Watson, 2004: 191.

¹⁴⁷ <https://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/452833> (Erişim Tarihi: 23.01.2025).

¹⁴⁸ Jenkins, 1983: 9.

Altın renkte lüsterli, opak sırlı sığ seramik kasede bağdaş kurarak oturmuş insan figürü görülmektedir. Kasenin ağız kısmı lüster yay motifleri ile çevrelenmiştir.¹⁴⁹ Figür ve nesneler dışında kalan zemin ise tamamen benekli desenler ile doldurulmuştur.¹⁵⁰ Figür, merkezde bağdaş kurarak oturmakta ve karşıya doğru bakmaktadır (Fotoğraf 6.16¹⁵¹). Figürün yanaklarına doğru kıvrılan zülüflerden kadın olduğu anlaşılmaktadır. Saçları iki yandan ayrılmış bir biçimde devam etmektedir. Yüzü ise Orta Asya Türklerinin fiziksel özelliklerine uygun olarak hafif çekik badem gözler, ince kaşlar ve yuvarlak dolgun yanaklar biçiminde ele alınmıştır.¹⁵²

Figür sol elinde kadeh tutarken sağ elinde ise dallı, çiçekli bir bitki tutmaktadır. Figür, uzun kollu, bacaklarına kadar kapalı bir giysi giymektedir. Uzun konçlu botları vardır. Kıyafetinde bitkisel süslemeli detaylar yer almaktadır. Kafasında ise başlığı bulunmaktadır. Figürün sol omzunun üstünde Arapça “amal” (yapan) kelimesi yazmaktadır.¹⁵³

Fotoğraf 6.16: Oturan Figürlü Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl

¹⁴⁹ Bağcı, 2017: 124.

¹⁵⁰ Watson, 2004: 191.

¹⁵¹ <https://jameelcentre.ashmolean.org/object/EA1956.66> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

¹⁵² Gülensoy, 1997: 1114.

¹⁵³ <https://jameelcentre.ashmolean.org/collection/7/674/676/10925> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

Altın renkte lüsterli, opak sırlı sığ seramik kasede bağdaş kurarak oturmuş insan figürü görülmektedir. Kasenin ağız kısmı yay motifleri ile çevrelenmiştir.¹⁵⁴ Figür ve nesneler dışında kalan zemin ise tamamen benekli desenler ile doldurulmuştur.¹⁵⁵ Figür, merkezde bağdaş kurarak oturmakta ve karşıya doğru bakmaktadır. Figür elinde tuttuğu ud, kopuz ya da lavta benzeri müzik aletini çalarken tasvir edilmiştir.¹⁵⁶

Figürün konik formulu bir başlığı ve bu başlığın iki yanından sarkan saçları görülmektedir. Yüzü tipik tasvir biçimine uygundur. İnce kaşlar, badem gözler, yassı burun ve bunlara ek olarak figürün erkek olduğunu gösteren bıyık ve top sakal ile resmedilmiştir. Figürün kıyafetleri Orta Asya giysilerine benzer niteliktedir. Konçlu botlar ve uzun kollu kapalı giysisi vardır. Figürün sağ eli udun tellerinde iken, sol eli ise akort tellerinin üzerindedir.

Figürün sağ tarafında resmedilmiş figüratif bir motif görülmektedir. Bu açıklanamayan nesnenin bir kuşun kuyruğu olduğu düşünülmektedir. Hatta bu sembolik figür Metropolitan Müzesi'nde bulunan bir diğer Abbasi dönemi lüsterli seramik kasede görülen tasvir ile benzerlik kurularak açıklanabilmiştir (Fotoğraf 6.15). Kuşun kuyruk kısmının üst bölümü Kahire'de bir restorasyon sonucu yapılmıştır.¹⁵⁷

Fotoğraf 6.17: Çalgılı Adam, Irak, 10. yüzyıl
(Pezard, 1920: 117)

¹⁵⁴ Bağcı, 2017: 124.

¹⁵⁵ Watson, 2004: 191.

¹⁵⁶ Watson, 2004: 524.

¹⁵⁷ Watson, 2004: 524.

Taş heykel ve balballar, Türklerin kutsal olarak kabul ettiği kurgan ve kült merkezlerinde karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya Türk halkının vefat eden kişileri mezar odası biçimindeki kurganlara gömme geleneği, taş balbalların varlığının devam ettirilmesini sağlamıştır. Balbalların yapılma nedenleri hakkında birçok görüş mevcuttur. Bu görüşlerden biri de her bir balbalın ölen kişinin hayatta iken öldürdüğü kişileri temsil etmesidir.¹⁵⁸ Hatta onların ruhunun o taşın içinde yaşadığına inanmışlardır.¹⁵⁹ Balbalların bir kısmı tahrip olurken, bir kısmı da yapı inşaatlarında taşıyıcı eleman olarak kullanılmıştır. Bu sebeple günümüze ulaşmayı başarmış taş heykellerin sayısı oldukça kısıtlıdır.¹⁶⁰

Fotoğraf 6.18: Taşbaba, Göktürk Dönemi, Kırgızistan, (Mutlu, 2015: 21)

¹⁵⁸ Belli, 2002: 1639.

¹⁵⁹ Polat, 2015: 22.

¹⁶⁰ Belli, 2002: 1636.

Balbalların duruş biçimleri farklılıklar göstermektedir. Oturan, ayakta duran ve yarı oturan şeklinde gruplandırılmışlardır.¹⁶¹ Üst düzey askerlerin ayakta, zengin aile reislerinin ise oturur bir pozda tasvir edildiği düşüncesi bulunmaktadır.¹⁶²

Orta Asya'da Göktürk dönemine ait taş heykellerde insanların, bağdaş kurar bir pozda tasvir edildiği görülmüştür (Fotoğraf 6.19¹⁶³). Abbasi dönemi insan tasvirli lüster seramiklerinde görülen insan tasvirlerinin bağdaş kurma pozlarıyla, Orta Asya'daki balbalların pozları birbirine benzerlik göstermektedir. Bağdaş kurarak oturma biçimi, dünya üzerindeki birçok ülkede Türkler yoluyla tanındığı için Türk oturuşu olarak bilinmektedir.¹⁶⁴

Bu oturuş biçiminin erken dönemde taş balballarda ele alınmasının ardından, 9-10. yüzyılları gösteren tarihlerde, Abbasî dönemi seramiklerinde tekrar karşımıza çıkması, Orta Asya Türk döneminin etki alanını gözler önüne sermektedir. İç Asya ve Tibet'in hâlâ yaşadığı Sikkim Krallığı'nda, kral cülus ederken taht üzerinde bağdaş kurarak, iki saat kadar hiç hareket etmeden durmuştur ve aslında bunu yaparak Kök Türk, Uygur ve Hakanlı Türklerinin bağdaş kurma töresini yerine getirmiştir. Moğollarda da bağdaş kurmak, ancak baş köşedeki şahsiyete mahsus bir oturuş biçimi olarak bilinmektedir.¹⁶⁵ Yine Bilge Kağan Külliyesinde birden fazla heykelin bağdaş kurmuş bir biçimde yontulduğu bilinmektedir.¹⁶⁶

Fotoğraf 6.19: Orta Asya, Bağdaş Kurarak Oturan İnsan Heykeli

¹⁶¹ Şahin, 2018: 421.

¹⁶² Şahin, 2018: 422.

¹⁶³ Bilgili, <https://tr.pinterest.com/pin/593771532160353160/> (Erişim Tarihi: 4.02.2025).

¹⁶⁴ Esin, 2003: 323.

¹⁶⁵ Esin, 2003: 323.

¹⁶⁶ Yılmaz, 2019: 396.

Horasan bölgesinin merkezlerinden biri olan Nişabur'da topraktan eşya üretimi, dönemin önem verilen sektörlerinden olmuştur. Yapılan kazılarda toprak ürünlerin fırınlandığı ocak yıkıntılarına ve bulgularına rastlanmıştır. Bu üretim dalının Nişabur ve çevresine, İran'ın çeşitli bölgelerinden geldiği düşünülmektedir. Aynı zamanda İranlı sanatçıların bu konuda oldukça yetkin oldukları da söylenmektedir.¹⁶⁷

Bölgede en çok karşılaşılan üç seramik tipi vardır. Bunlar; yeşil, sarı ve kahverengimsi sarı renkli seramikler (green, yellow and buff-ware), renkli veya kirli (lekeli) boyadan yapılmış seramikler (splash ware), Samani dönemine özgü yazıtlarla beyaz üzerine siyah renkle tezyinlenmiş astar boyalı seramikler (Samanid epigraphic) olarak sıralanmaktadır.¹⁶⁸

Fotoğraf 6.20: Oturan Figürlü Kase, Nişabur, 9-10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 116)

Nişabur'da üretilen insan tasvirli buff ware seramikler 9-11. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir.¹⁶⁹ Astar boyalı Horasan seramiklerinin kullanıldığı ve ticaretinin yapıldığı geniş coğrafi ve kültürel yelpazenin bir sonucu olarak, stil ve tasarım tarzında çeşitli farklılıklar görülse de İslami dönem seramikleri ile olan etkileşimler tasvirlerde kendini göstermiştir.¹⁷⁰

İslami seramik koleksiyonunda hem insan hem de hayvan tasvirleri içeren seramikler 9. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir. Horasan seramikleri tek renkli Abbasi lüster

¹⁶⁷ Pırlanta, 2013: 319.

¹⁶⁸ Pırlanta, 2013: 319.

¹⁶⁹ Bigdeli, 2017: 21.

¹⁷⁰ Bigdeli, 2017: 22.

seramiklerinden etkilenecek, muhtemelen değişmiş olan sanatsal zevkin bir yansıması niteliğindeki insan ve hayvan tasvirlerini içermektedir. Nişabur üretimi astar boyalı seramiklerin yeşil, kahverengi, kırmızı, sarı gibi renklerde olmasının yanı sıra tasvir repertuarında daha zengin bir uygulama ile karşımıza çıktığı görölmektedir. Bu seramiklerdeki tasvir kompozisyonlarında arka plan çoğu zaman hayvan motifleri ile doldurulmaktadır.¹⁷¹

Abbasi lüster seramiklerinde olduğu gibi Horasan seramiklerinde de ayırt edici özellik insan tasviri olmuştur. Bu insan tasvirleri de benzer şekilde ayakta, otururken ya da ata binerken resmedilmiştir.¹⁷² Bağdaş kurarak oturur vaziyetteki astar boyalı seramiklerdeki insanlar ellerinde buğday ya da meyve sapı, gibi nesneler tutmaktadır (Fotoğraf 6.20). Bazı örneklerde eli boş olarak tasvir edilmiş figürler olsa da çoğu örnekte bir nesne tuttıkları görölmektedir.¹⁷³ Örneğin astar boyalı seramiklerden birinde figür, elinde müzik aleti tutarken tasvir edilmiştir (Fotoğraf 6.21¹⁷⁴). Bu benzer ikonografik şemaya, Abbasi lüster seramiğinde de rastlanmıştır (Fotoğraf 6.17).

Fotoğraf 6.21: Tabak, Nişabur, 10. yüzyıl

¹⁷¹ Bigdeli, 2017: 27.

¹⁷² Bigdeli, 2017: 31.

¹⁷³ Bigdeli, 2017: 32.

¹⁷⁴ <https://art.nelson-atkins.org/objects/9069/footed-platter-with-scene-of-> (Erişim Tarihi: 24.03.2025).

6.2.2. Ayakta Poz

Opak sırlı sığ ve yayvan seramik kase'nin iç kısmında tasvir edilen figür ve motifler, lüster boya ile renklendirilmiştir. Kase'nin ağız kısmında yay motifleri yer almaktadır.¹⁷⁵ Figür ve nesneler dışında kalan yüzey ise benekli desenler ile kaplanmıştır.¹⁷⁶ Figür, merkezde ayakta durmakta ve karşıya bakmaktadır (Fotoğraf 6.22¹⁷⁷). Sağ elinde kadeh tutmaktadır. Figürün sağ tarafında iki adet su damlası benzeri motifler bulunmaktadır. Figürün sol yanında 'Güven' (Tanrı'ya ve tatmin olacaksınız), sağ yanında da 'İste' (ve sana verilecektir) yazıtları yer almaktadır.¹⁷⁸

Figürün kafasında börk benzeri başlığı bulunmaktadır. Boynundan ayak bileklerine kadar uzanan bir giysi giymektedir. İnce kaşlı, badem gözlü ve yassı burunlu bir yüz ile tasvir edilmiştir.

Fotoğraf 6.22: Kase, Irak, 9-10. yüzyıl

¹⁷⁵ Bağcı, 2017: 124.

¹⁷⁶ Watson, 2004: 191.

¹⁷⁷ <https://www.khalilicollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-bowl-pot502/> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

¹⁷⁸ <https://www.khalilicollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-bowl-pot502/> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

Opak sırlı sıg seramik kase, altın renkli lüster boya ile renklendirilmiştir. Kasenin ağız kısmı kalın yay motifleri ile süslenmiştir.¹⁷⁹ Figür ve nesneler haricindeki yüzey, benek desenleri ile doldurulmuştur.¹⁸⁰ Figür, karşıya bakmakta ve iki eliyle bir bayrak tutmaktadır (Fotoğraf 6.23¹⁸¹). Louvre Müzesinde sergilenen eser, bayrak taşıyıcı kase olarak anılmaktadır. Ve tek renkli figüral tip grubunda yer almaktadır.¹⁸²

Figür uzun kollu, kemerli, ayak bileklerine kadar uzun olan bir kaftan giymektedir. Figürün sol tarafında bir tavus kuşu bulunmaktadır. Figürün tuttuğu bayrak üzerinde opak sırlı bırakılan kısımlar mevcuttur. Bayrağın ortasındaki büyük beyaz daire, kumaşı kesen bir delik olarak bırakılmıştır. Bu dairede Arapça yazılar görülmektedir. Bayrağın uç kısmına doğru devam eden kısımda da Arap harflerine benzeyen formlar yer almaktadır.¹⁸³ El-mülk olarak okunan kelime egemenlik anlamını ifade etmektedir.¹⁸⁴ Kasenin opak sırlı dış yüzeyi lüster boya kullanılarak dairesel formdaki desenler ile süslenmiştir.

Fotoğraf 6.23: Bayrak Taşıyıcı Kase, Irak, 10. yüzyıl

¹⁷⁹ Bağcı, 2017: 124.

¹⁸⁰ Watson, 2004: 191.

¹⁸¹ <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010319871> (Erişim tarihi: 05.12.2024).

¹⁸² Saba, 2012: 187.

¹⁸³ Saba, 2012: 204.

¹⁸⁴ <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010319871> (Erişim tarihi: 05.12.2024).

Altın renkte lüsterli, opak sırlı sıg seramik kasedeki insan figürünün ayakta bir poz içerisinde olduğu görülmektedir (Fotoğraf 6.24¹⁸⁵). Kasenin ağız kısmı, tipik yarım ay biçimli dekor ile sınırlandırılmıştır.¹⁸⁶ Yüzey, benekli desenler ile doldurulmuştur.¹⁸⁷ Ağız kısmının iki yanından çıkan şekiller tasarımı dengelemek için kullanılmıştır. Figür, merkezde ayakta durmaktadır. Sağ elinde matara olduğu düşünülen bir nesne, sol elinde ise belirlenememiş bir nesne daha tutmaktadır.¹⁸⁸

Figür, uzun kollu, boğaz kısmından ayak bileklerine kadar kapalı bir giysi giymektedir. Kıyafetinin altından muhtemelen bot giydiği ayakları görülmektedir. Yüzü tipik tasvire uygun bir şekilde badem göz, ince kaş ve yassı burun olarak ele alınmıştır. Saçları arkasından uzun bir kuyruk oluşturacak şekilde sarkmaktadır. Figürün sol kulağının hizasında küpe benzeri bir nesne görülmektedir.

Fotoğraf 6.24: Lüster Kase, 10. yüzyıl

¹⁸⁵ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/449723> (Erişim Tarihi: 30.11.2024).

¹⁸⁶ Wilkinson, 1973: 189.

¹⁸⁷ Watson, 2004: 191.

¹⁸⁸ Wilkinson, 1973: 189.

Altın renkte lüsterli, opak sırlı sığ seramik kasede ayakta duran ve karşıya bakan bir insan figürü görülmektedir. Kasenin ağız kısmı yay motifleri ile sınırlandırılmıştır.¹⁸⁹ Figürün dışında kalan zemin ise tamamen benekli desenler ile doldurulmuştur.¹⁹⁰ Figür, merkezde ayakta durmaktadır (Fotoğraf 6.25, Fotoğraf 6.26¹⁹¹). Vücudu yan dönmüş bir şekilde iken yüzü karşıya doğru bakar vaziyettedir. Figürün saçları arkadan uzun bir biçimde sarmakta ve ucu kıvrılmaktadır.

Figür uzun kollu, boğazından bacaklarına kadar kapalı bir giysi giymektedir. Kulağında küpesi bulunmaktadır. İki elinde de kalkan benzeri bir nesne tutmaktadır. Figürün sağ elinin bulunduğu kısımda ucu ters “V” biçimli bir tasvir daha görülmektedir. Bu bir kadeh ya da benzeri başka bir nesne olmalıdır.

Fotoğraf 6.25: Kase, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl

¹⁸⁹ Bağcı, 2017: 124.

¹⁹⁰ Watson, 2004: 191.

¹⁹¹ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1964-0713-1_1 (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

Figürün sağ tarafında kıvrım detaylı süslemeler bulunmaktadır. Kasenin dış kısmı da benekli desenler ile kaplanmıştır. Kasenin etrafında beş adet sıralanmış daire motifleri bulunmaktadır. Kasenin taban kısmında ise Baraka olarak okunan ve ‘Bereket’ anlamına gelen Arapça bir yazıt yer almaktadır.¹⁹²

Fotoğraf 6.26: Kase, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl, Arka Detay

¹⁹² https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1964-0713-1_1 (Erişim Tarihi : 11.12.2024).

Horasan seramiklerinde tasvir edilen figürler çoğu zaman ellerinde bir fincan, bitkisel bir dal tutuyor olsa da kalkan veya kılıç tutarken de resmedilmişlerdir.¹⁹³ Ayakta tasvir edilen figürler genel olarak savaş pozisyonu almış bir durumda iken karşımıza çıkmaktadır. Süvari olarak nitelendirilen bu figürler, Abbasi halifesi El-Me'mun döneminden beri halife ordusunda bulunan ve Kuzey Horasan bölgesine yerleşik olarak gelen bir grup olan Türkler'i temsil ediyor olmalıdır. Batı İran'da Türkler, 10. ve 11. yüzyıllarda süvari olarak Büveyid ordusunda önemli bir grup olarak bilinmektedir.¹⁹⁴

Figürlerin yüz ifadeleri, duruş pozisyonları, ellerindeki kalkanı, kılıcı tutma biçimleri onların dövüşe hazırlandığını gösteren detaylardır.¹⁹⁵ Tüm bu detayların gerçekçi bir tavırla verilmiş olması dönemin sanat ekolünün özelliklerinden biridir.

Horasan seramikleri Abbasi dönemi seramikleri ile karşılaştırıldığında benzer çıkış noktaları söz konusudur. Abbasi dönemi seramiklerinin barındırdığı Orta Asya Türk etkilerini Horasan seramiklerinde de görebilmek mümkündür. İki bölgenin de ayakta duran figürlü seramikleri incelendiğinde kaseyi bir uçtan diğer bir uca kadar kaplayan figür göze çarpmaktadır. Figürlerin bu kadar büyük ve merkezi bir noktaya konumlandırılması tasvire konu olan insanlara yüklenmek istenilen güç, kuvvet gibi sembolize anlamları ve savaşçı kimliği vurguluyor olmalıdır.¹⁹⁶

Fotoğraf 6.27: Kase, Nişabur, 10. yüzyıl, (Avşar ve Öztütüncü, 2022: 670)

¹⁹³ Siméon, 2017: 116.

¹⁹⁴ Siméon, 2017: 117.

¹⁹⁵ Avşar ve Öztütüncü, 2022: 669.

¹⁹⁶ Avşar ve Öztütüncü, 2022: 670.

Horasan seramiklerinde ayakta durur pozda tasvir edilen insanlar, savaşçı bir kimlik göstermiyorsa bile mutlaka elinde bir nesne tutarken tasvir edilmiştir. Bu figürler tipik olarak ellerinde bir şey tutarken karşımıza çıkmaktadırlar. Bu örnekte de figürün elinde ince uzun bir içki kabı tuttuğu görülmektedir. Ayakta duran insan figürlü seramik örneğinde gösterilen vücut ve giysiler daha gevşek ve daha eğriseldir. Figürün başı ve ayakları hafifçe sola dönük olarak öne bakan bir insanı tasvir etmektedir.¹⁹⁷ Horasan seramiğindeki bu özellikler Abbasi seramiğindeki figür kompozisyonu ile benzerdir.

Fotoğraf 6.28: Kase, İran Nişabur, 10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 121)

¹⁹⁷ Bigdeli, 2017: 33.

6.2.3. At Üstünde Poz

Opak sırlı sığ ve yayvan seramik kasenin iç kısmında gözüken atlı figür, lüster boya kullanılarak tasvir edilmiştir. Kasenin ağız kısmında yay motifleri kullanılmıştır.¹⁹⁸ Kasenin zemini benekli desenler ile doldurulmuştur.¹⁹⁹ Figür, ata binmekte ve karşıya doğru bakmaktadır (Fotoğraf 6.29²⁰⁰). Figür sağ elinde kılıç, sol elinde kalkan tutmaktadır.

Figürün kıyafetindeki dairesele detaylardan bir zırh giydiği anlaşılmaktadır. Figür, yuvarlak yüz, küçük ağız, yassı burun, ince kaş ve badem biçimli gözler ile Orta Asya insan tasvirlerine uygun olarak resmedilmiştir. Atın da süslü eyer takımları dikkat çekicidir.

Fotoğraf 6.29: Lüsterli Kase, 10. yüzyıl

¹⁹⁸ Bağcı, 2017: 124.

¹⁹⁹ Watson, 2004: 191.

²⁰⁰ <https://dma.org/art/collection/object/5341456> (Erişim Tarihi: 17.01.2025).

Nişabur'da üretilmiş astar boyalı kase, sarı zemin üzerine siyah astar ile sırlanmıştır. Kompozisyonda profilden bir binici ve at görülmektedir (Fotoğraf 6.30²⁰¹). Bu dönemin üslup özelliklerinden biri olarak figürler canlı bir dekorasyon ile karakterize edilmiştir. Sarı ve yeşil astarlarıyla Nişabur seramiği, Abbasi lüster seramiklerinden teknik olarak ayrılrsa da kompozisyon özellikleri bakımından benzer nitelikler taşımaktadır. Nişabur seramiğinde figür sağ eliyle atın dizginlerini tutarken, sol elinde ise savaş baltasını tutmaktadır.²⁰²

Abbasi lüster seramik örneğinde de benzer şekilde figür sağ elinde kılıç, sol elinde kalkan tutmaktadır. İki örnekte de figürlerin, büyük bir biçimde, merkezde yer alarak, kaseyi kapladıkları görülmektedir. Nişabur seramiğinde hem atın hem de binicinin savaşçı bir pozda olduğu dikkati çekmektedir. Aynı zamanda at, süslü ve canlı bir şekilde tasvir edilmiştir.²⁰³ Savaşçı ve dövüşçü poz Abbasi örneğinde de hissedilmektedir. Abbasi seramiğindeki at figürünün ön bacağına kaldırması ile kompozisyona bir hareket katılmıştır. Aynı hareket Nişabur seramiğindeki at figüründe de mevcuttur.

Fotoğraf 6.30: Kase, İran, Nişabur, 10. yüzyıl

²⁰¹ <https://www.samfogg.com/exhibitions/42/works/artworks10243/> (Erişim Tarihi: 12.03.2025).

²⁰² Fogg, 2022: Bölüm: 5 Buffware Bowl With Figure On Horseback.

²⁰³ Fogg, 2022: Bölüm: 5 Buffware Bowl With Figure On Horseback.

Nişabur seramiklerinde sıklıkla at tasvirlerine rastlanmaktadır. Hatta binicisi olmadan, yalnızca atın yer aldığı örnekler de vardır.²⁰⁴

Eski Türklerin maddi kültürünün oluşmasının temelinde demirin işlenmesinden evvel, atın evcilleştirilmesi vardır.²⁰⁵ M.Ö. 2. bin yıllarında at; bineklik, yük taşıyıcılık ve gıda anlamında değer kazanmıştır. Andronovo ve Afanesyevo kültür bölgelerinde gerçekleştirilen kazılarda bulunan at iskeletleri, atların eğitilmesinde Türklerin payının olduğunu ortaya koymaktadır.²⁰⁶

Türklerde at kullanımı, binicilik hususunda ön plana çıkmıştır. At biniciliği kısa bir sürede askeri alanda önem kazanmış ve savaş atı tipi ortaya çıkmıştır. Savaş atlarının kullanımı Hun döneminde yaygınlaşmıştır. Hatta Çinlilerin ata binmeyi, M.Ö. 300 yıllarında Asya Hunlarından öğrendiği bilinmektedir.²⁰⁷

²⁰⁴ Bigdeli, 2017: 27.

²⁰⁵ Esin, 2017: 1318.

²⁰⁶ Esin, 2017: 1319.

²⁰⁷ Kafesoğlu, 1998: 219.

6.3. Yüz, Saç ve Başlık Tiplerinin Karşılaştırmalı İncelemesi

Abbâsî dönemine ait lüster teknikli seramiklerde görülen insan figürlerinin yüz hatları, Orta Asya kökenli Türk balbal figürleri ve arkeolojik buluntularla karşılaştırıldığında benzer özellikler ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, söz konusu seramiklerdeki figürlerin; yüz, saç ve başlık tipleri incelenirken Orta Asya Türk kültür tarihine ait bu unsurların da dikkate alınması daha doğru olacaktır.

Paleolitik ve Neolitik dönemlere bakıldığında İç Asya'da iki farklı halkın yaşadığı tespit edilmiştir. Bunlardan biri uzun kafalı beyaz ırk olarak bilinen Kafkasoid'ler, diğeri ise yuvarlak kafalı sarı ırk olan Mongoloid'lerdir²⁰⁸. Tabi ki Türki halkların Kafkasoid'den Mongoloid'e kadar olan süreçte değişimler geçirdiği ve çeşitli görünümelerde karşımıza çıkabildikleri bilinmektedir. Bu nedendir ki Orta Asya'da yaşayan Türkler, yalnızca saf kan Türk olmayıp, etnik grupların karıştığı halklardan da oluşmaktadır. Birbirinden farklı fenotipte insan görülmesi de bu durumu açıklamaktadır.²⁰⁹

Yapılan araştırmalar ve elde edilen veriler doğrultusunda Türklerin ırkı ve fiziksel özellikleri ortaya konmuştur. Bu bağlamda Türklerin en ilkel tipi olarak beyaz ve brakisefal olarak nitelendirilen Andronovo insanı karşımıza çıkmaktadır.²¹⁰ Türklerin bilinen üç büyük ırk ailesinden europoid ırkının turanid koluna mensup olduğu düşünülmektedir.²¹¹ Mongoloid ırkının da izlerine rastlanmaktadır. Bu sebeple yarı Mongoloid yarı Europoid olarak nitelendirmek mümkündür. Örneğin Hunlara bakıldığında yuvarlak kafa, çıkık elmacık kemikleri ve çekik badem gözler gibi özellikler görülmektedir. Bu durum, Hunların yarı Mongoloid yarı Europoid ırk nitelikleri taşıdığını göstermektedir.

Pazırık kurganından çıkarılan bir buluntu örneğinde de benzer fiziksel özellikler görülmektedir. Kurgandan çıkarılan buluntu at koşum takımından bir göğüslük plakasıdır (Fotoğraf 6.31²¹²). Bu plaka insan yüzünün bir tasviri biçimindedir. Hafif çekik badem gözler, düz yassı burun ve dolgun yanaklar ile yarı Mongoloid yarı Europoid ırk özelliği gösteren Hun Türklerinden bir figürü simgelemektedir.

Orta Asya'daki balbal heykeller, sade ve stilize edilmiş olarak biçimlendirilmelerine rağmen, insan tipine benzetilme çabası içinde oldukları göz ardı edilmemelidir. Bu balbalların büyük bir çoğunluğu erkek figürleri temsil ederken yalnızca %11'lik kısım kadın ve cinsiyeti

²⁰⁸ Aray, 2014: 49.

²⁰⁹ Aray, 2014: 50.

²¹⁰ Öztuna, 1992: 37.

²¹¹ Gülensoy, 1997: 1113.

²¹² <https://www.hermitagemuseum.org/digital-collection/2751182?lng=ru> (Erişim Tarihi: 3.03.2025).

belirlenememiş figürleri temsil etmektedir. Her ne kadar farklı tipte heykeller olsa da hepsinin ortak özelliği, yüz hatlarının sade ve gerçekçi bir üslup ile yapılmış olmasıdır.²¹³

Balbal heykellerin genel olarak tamamında dolgun yuvarlak hatlı yüz, hafif çekik biçimli badem göz gibi belirleyici unsurlar ön plana çıkmaktadır.²¹⁴ Çoğu heykelde ise kaş ve burun birleştirilerek şekillenmiştir. Kurgandan çıkarılan plaka örneğinde olduğu gibi taş balbalların yüzlerinde de Türk tipi olarak nitelendirebileceğimiz ayrıntılar söz konusudur. Ne çok çekik ne de çok büyük olmayan badem göz tipi bunlardan biridir. Türk tipine göre burun yapısı mongoloid ırkında olduğu gibi yassı değildir. Daha çok kısa gaga burun biçimindedir.²¹⁵

Fotoğraf 6.31: Pazırık Kurganı'ndan Göğüslük Plakası

²¹³ Belli, 2002: 1641.

²¹⁴ Çoruhlu, 2000: 99.

²¹⁵ Doğan, 1965: 300.

Taş balbal örneklerindeki burun yapısı ile Türk tipi burun yapısı arasında bir çelişki bulunduğu görülmektedir. Ancak bu durum, taş üzerine yontularak işlenen figürlerin, stilize ve yalın bir üslupta çalışılmış olmasından kaynaklanıyor olabilir. Asıl verilmek istenen anatomik form, taşın sert yapısı ve detaylı şekillendirmeye elverişli olmaması nedeniyle tam anlamıyla yansıtılamamıştır. Buna rağmen, figürlerdeki yuvarlak biçimli kafa yapısı ve belirgin yanak hatları Türk tipi özellikleriyle uyum göstermektedir (Fotoğraf 6.32²¹⁶).

Fotoğraf 6.32: Taş Balbal

Abbasi lüster seramiklerindeki insan yüzlerinde de balballarda karşılaşılan şema karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 6.33²¹⁷). İnce kaşlar ve kaşlar ile birleşerek tasvir edilmiş düz burun, badem göz yapısı, yuvarlak yüz biçimi gibi özellikler bu şemanın başlıca unsurları olarak sayılmaktadır.

Fotoğraf 6.33: Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl, Figür Yüz Detay

Fotoğraf 6.34: Çalgılı Adam, Irak, 10. yüzyıl, Figür Yüz Detay (Pezard, 1920: 117)

²¹⁶ <https://silkadv.com/en/content/kamennye-izvayaniya-burany> (Erişim Tarihi: 16.05.2025).

²¹⁷ <https://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/452833> (Erişim Tarihi: 23.01.2025). İlgili görselin yüz detayı kullanılmıştır.

Yüz hatlarının yanı sıra dikkat çeken unsurlardan biri de bireylerin sakal ve bıyık yapısıdır. Türklerde sakalın yaygın olarak tercih edilmediği, mevcut olduğunda ise genellikle seyrek bir biçimde bırakıldığı bilinmektedir. Nitekim Türkçede geçen “sakalı uzun tat eri” ifadesinde geçen ve yabancı anlamına gelen tat kelimesi üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, sakalın daha çok yabancı insanlara mahsus bir özellik olarak görüldüğü belirtilmiştir.²¹⁸

Bu sebeple Orta Asya taş balballarının yalnızca çene kısmında üçgen biçimli bir sakal bırakıldığı görülmektedir. Aynı uygulamaya Abbasi lüster seramiklerinde de rastlanmıştır. Figürlerin çene kısmındaki koyu renkli bölümün sakal olduğu belirgin bir şekilde anlaşılmaktadır. Sakala ek olarak bazı figürlerde bıyık da bulunmaktadır. Göktürk dönemine ait heykellerin büyük çoğunluğunda bıyık tasvirine rastlanmaktadır. Bu bıyıkların çoğu zaman yanakları kaplayacak bir şekilde işlendiği bilinmektedir. Genel olarak bıyıklar yukarıya doğru kıvrılmış bir vaziyette betimlenmiş olup, aşağıya doğru sarkacak bir şekilde betimlenmiş örnekler de bulunmaktadır.²¹⁹ Erkek figürünü temsil eden balbalların çoğunluğunda bıyık ve uzun örgülü saç görülmüştür. Bu unsurlar erken dönemde Türklerin belirleyici özellikleri olarak bilinmektedir.²²⁰ Bıyık tipleri Türklerde, aşağı doğru sarmaktadır.²²¹ Hem balbal örneklerinde hem de Abbasi figürlerinde aşağı doğru sarkan bıyık biçimi dikkati çekmektedir.

Türklerin farklı kültürler ile iç içe yaşaması saç stillerine de yansımıştır. Her kültürün benimsediği dini inançlar bu durumun en önemli etkenlerindendir. Türklerin bir dönem benimsediği Şamanizm inancında, erkek şamanlar kadınların güçlerini saçlarından aldığına inanmıştır. Şamanizm’e göre saçın uzun olması büyüsel bir gücü beraberinde getirdiği için herkes saçını uzatmıştır.²²²

Türlere ait saç biçimlerine dair görünüm, yine Göktürk dönemi taş balballarında incelenmektedir. Erkek figürlü taş balbalların saçları tek ve kalın bir örgü biçiminde iken bazı örneklerde ise saçın bir kısmı kulağa kadar kesilmiş, kalan saçlar da tepede toplanmıştır. Aslında Altay Türklerinin savaş kazanma taktiklerinden biri olarak saçlarına farklı şekiller verdiği, bu sayede de düşmanlarını korkutmayı amaçladığı bilinmektedir.²²³

²¹⁸ Esin, 1978: 138.

²¹⁹ Ögel, 1984: 158.

²²⁰ Muzio, 2010: 210.

²²¹ Esin, 2006: 290.

²²² Şahbaz, 2020: 1494.

²²³ Şahbaz, 2020: 1495.

Fotoğraf 6.35: Örgü Saçlı Balbal

Fotoğraf 6.36: Saçlı Balbal (Polat, 2015: 104)

İslamiyet öncesi Orta Asya Türklerinin saçları uzundur. Hatta savaşçı alplerin örgülü uzun saçlara sahip olduğu aktarılmaktadır (Fotoğraf 6.35²²⁴).²²⁵ Betimlemelerde yer alan başlıksız figürlerin sayısı sınırlıdır ve bu uzun saçlı figürlerin genellikle ortadan ikiye ayrılıp yanlara doğru taranmış ve arka tarafta örgülü bir biçimde sonlanmış saçları vardır. Saç uçlarını deri keseye yerleştirilip bağcıklarla bağladıkları da bilinmektedir.²²⁶

Abbasi lüsterli seramiklerdeki figürlerin saçları da benzer şekilde uzun ve iki yandan ayrılmış bir şekilde tasvir edilmiştir (Fotoğraf 6.37²²⁷). Bazı örneklerde arkadan uzunca sarkan tek örgü saçlı figürler de vardır (Fotoğraf 6.38²²⁸). Ancak figürler oldukça stilize ve yalın bir üslupta ele alındığı için örgü formu belirsizdir.

Fotoğraf 6.37: Lüsterli Tas, Figür Saç Detay

Fotoğraf 6.38: Lüsterli Tas, Figür Saç Detay

²²⁴ Bilgili, <https://in.pinterest.com/pin/2533343532919365/> (Erişim Tarihi: 9.11.2024).

²²⁵ Esin, 2006: 282.

²²⁶ İskenderzade, 2010: 262.

²²⁷ <https://collections.vam.ac.uk/item/O7362/bowl-unknown/> (Erişim Tarihi: 30.11.2024).

²²⁸ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1964-0713-1_1 (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

Örgülü saç biçimi Ortaçağ Horasan seramiklerinde daha belirgindir (Fotoğraf 6.39²²⁹). Farklı boyama tekniği ve tasarımı yapan sanatçının da etkisiyle figürün iki yana ayrılmış uzun örgülü saçları daha gerçekçi bir şekilde verilmiştir. Abbasî figürlerinde olduğu gibi Horasan figürlerinde de aynı fiziksel özellikler söz konusudur. Türklerin karakterize olmuş saç tipleri, Orta Asya balballarından Abbasî seramiklerine ve Horasan seramiklerine aktarılmıştır.

Abbasi lüster seramiklerindeki figürlerde incelenen unsurlardan bir diğeri de başlıklardır. Pazırık kurganından birçok keçe başlık çıkarılmıştır. Keçe başlıklar, Orta Asya'nın soğuk iklim koşulları sebebiyle tercih edilmiş olmalıdır. Hunlara ait Noin Ula kurganlarındaki buluntularda da çeşitli başlıklara rastlanmıştır. Bunlar kulaklı keçe başlıklar ve samur kürklü başlıklardır.²³⁰ Konik ve yuvarlak biçimlerde karşımıza çıkmaktadır.²³¹ Bu başlıklar Hunlarda, kişilerin statüsüne göre değişim göstermiştir. Üst düzey yöneticiler ile savaşçıların daha süslü ve dikkat çekici başlıklar kullandığı, halkın ise sıradan ve gösterişsiz başlıklar kullandığı bilinmektedir. Süslü başlıklar genelde değerli madenler, kürkler ve işlemler ile bezenmiştir.²³²

Fotoğraf 6.39: Astar Boyalı Kase, Nişabur, 10. yüzyıl

²²⁹ <https://www.khalilicollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-shallow-bowl-> (Erişim Tarihi: 4.03.2025).

²³⁰ Koç ve Koca, 2023: 236.

²³¹ İskenderzade, 2010: 261.

²³² Güven, 2023: 63.

Esik kurganında bulunan ve Sakalar’a ait olduğu düşünülen altın elbiseli adam isimli asker kıyafeti de önemli örnekler arasında yer almaktadır. Türk kültürünün değerli temsillerinden biri olan altın elbiseli adamın başlığı hayvan motifleriyle bezelidir ve oldukça gösterişlidir.²³³

Fotoğraf 6.40: Altın Elbiseli Adam Başlık Detay (Andor, 2012)

Hunlarda olduğu gibi Göktürklerde de başlık kullanmak bir güç ve statü göstergesi olmuştur. Hatta kişilerin rütbesi, başlık üzerinde yer alan süslemelere göre belirlenmiştir. Dini törenler esnasında da şamanların özel başlıklar taktığı bilinmektedir.²³⁴ Uygurlar döneminde ise Türk kavimlerinin sıklıkla kullandığı keçe başlıkların üzerine küçük bir tepe kısmı eklenmiştir.²³⁵ Abbasi lüster seramiklerindeki figürlerden birinde tasvir edilen başlık tipi de buna benzer niteliktedir (Fotoğraf 6.41²³⁶).

Fotoğraf 6.41: Oturan Figürlü Kase, Başlık Detay

²³³ Güven, 2023: 64.

²³⁴ Güven, 2023: 65.

²³⁵ Güven, 2023: 67.

²³⁶ <https://jameelcentre.ashmolean.org/object/EA1956.66> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

Göktürk dönemi başlıkları hakkındaki bilgiler çeşitli tasvirler ve taş balballardan elde edilmiştir (Fotoğraf 6.42²³⁷). Orhun yazıtlarının yer aldığı bölgede, kayaların üzerinde başlık takan insan tasvirleri görülmüştür. Benzer konik formdaki başlıklara Noin-Ula kurganlarında da rastlanmıştır. Tuva bölgesinde bulunan heykellerde de sivri uçlu külah formu başlıklar karşımıza çıkmıştır.²³⁸ Balbal örneğinde görülen konik formu başlık tipi Abbasi dönemi lüster seramik örneğindeki figürün başında da görülmektedir (Fotoğraf 6.43²³⁹).

Fotoğraf 6.42: Başlık Detaylı Taş Baba

Fotoğraf 6.43: Kase, Figür Başlık Detay

Gece başlığı olarak adlandırılan daha sade ve basit formu başlık tipleri de mevcuttur. Üzerinde askı bulunan başlık tipleri ise, oldukça yaygın bir türdür. Bu başlık tipi, özellikle Güney Rusya ve Bulgaristan'da sıklıkla kullanılmıştır. Başlıkların askılar ile tutturulduğu ve üst kısmının açık olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda, üzeri askılarla süslenmiş küçük boyutlu başlık örneklerine de rastlanmıştır.²⁴⁰ Uygur döneminde Uşnişa adı verilen ve başın üzerinde bir çıkıntı olarak biçimlenmiş kavramın aslında topuz anlamına geldiği ve bu topuzun da taç olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Türklerde ve İç Asya'da bu topuz bir rütbeyi simgelemektedir.²⁴¹

²³⁷ Bilgili, <https://jp.pinterest.com/pin/231231762112999089/> (Erişim Tarihi: 30.11.2024).

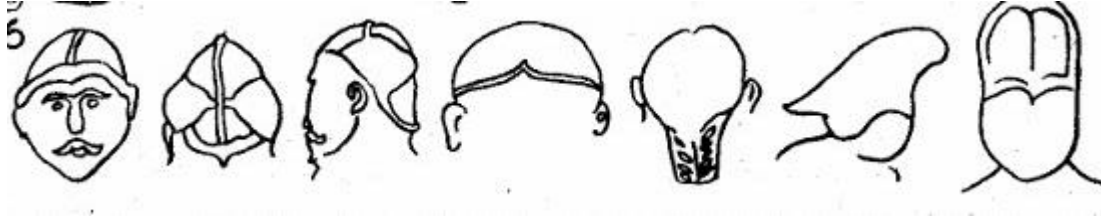
²³⁸ Ögel, 1984: 157.

²³⁹ <https://www.khalilicollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-bowl-pot502/> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

²⁴⁰ Ögel, 1984: 158.

²⁴¹ Esin, 1978: 106.

Hatta hükümdarlar saçlarını topuz yaparak topuzun üzerine beş dilimli taç takmıştır. Bu topuzlu saçları ise başlıkların altına saklamışlardır.²⁴²

Çizim 6.1: Göktürk Dönemi Taş Balbal Başlıklar (Ögel, 1984: 167)

Göktürk döneminde yapılan Kültigin heykelinin de başında Börk bulunmaktadır. Bu börk formunun Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de kullanıldığı bilinmektedir. Silindirik bir biçimde yukarı doğru yükselen başlık, üst kısımlara doğru biraz daralmaktadır. Börkün başa yakın kısmının çevresini ise ince bir şerit biçiminde saran kuşak bulunmaktadır.²⁴³

Fotoğraf 6.44: Kül Tigin Büst
(Şahin: 2020: 284)

²⁴² Esin, 1978: 107.

²⁴³ Salman, 2006: 17.

Kültigin heykelinde görülen başlık tipine Orta Asya'da Tac-ı Börki adı verilmektedir. Bu başlık tipi, Türklerin kullandığı börk ile İran kültüründe görülen tacın birleşmesinden türemiştir. Tac-ı Börki hükümdar başlıkları için kullanılan bir kavram olduğundan bu başlığı taşıyan heykelin de önemli bir kişi olabileceği düşünülmektedir. Hem Göktürk heykellerinde hem de Orta Asya'daki Türk bölgelerinde yer alan heykellerin başında genellikle börk adı verilen başlık kullanılmıştır. Bu başlıklar değişen biçimleri ile bazen tulga adı verilen bir tipe dönüşmekte olup kadın heykellerinde ise daha çok üç dilimli başlık tipleri olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴⁴ Üç dilimli börk tipi Hun döneminden itibaren görülmektedir. Bu börk tipi Göktürk dönemi tasvirlerinde sıklıkla yer almıştır.²⁴⁵

Farklı modellerde karşımıza çıkan börk başlıklar, Abbasî lüster seramiklerindeki figürlerde sivri, külah formu biçimiyle kullanılmıştır (Fotoğraf 6.46²⁴⁶). Bu külah formu başlıklar, Türk Alplerinin başında da görülmüştür.²⁴⁷

Fotoğraf 6.45: Çalgılı Adam, Irak, 10. yüzyıl, Figür Başlık Detay, (Pezard, 1920: 117)

Fotoğraf 6.46: Kase, Irak, 9-10. yüzyıl

²⁴⁴ Salman, 2006: 17.

²⁴⁵ Esin, 1978: 107.

²⁴⁶ <https://www.khalilicollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-bowl-pot502/> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

²⁴⁷ Esin, 2006: 310.

6.4. Kıyafetlerin Karşılaştırmalı İncelemesi

Abbasi lüster seramiklerindeki figürlerin giydiği kıyafetler dönemin giysilerini yansıtmamaktadır. Abbasiler döneminde insanlar; uzun sarık, pamuklu izar²⁴⁸ ve sandal giymiştir.²⁴⁹ Tasvire konu olan figürler, yerli iklime uymayan ve muhtemelen hayvan postundan yapılmış yüksek ve bazen sorguçlu baş kisveleri, deriden yapılmış işlemeli yüksek konçlu çizmeler, ayak bileklerine varan uzun, belde kemer ile tutturulan yakalı kaftanlar gibi kıyafetler ile betimlenmiştir. Bu kıyafetler Orta Asya Türk kültürünün giyim kuşam unsurları içerisinde yer almaktadır.

Orta Asya’da Türklerin giydiği kıyafetler hususunda günümüze ulaşan kalıntılar ve tasvirlerden bilgi elde edilmiştir. Türkler göçebe hayatın getirdiği zorluklar nedeniyle rahat hareket etmelerini sağlayacak konforlu kıyafetleri tercih etmiştir. Bu kıyafetler çoğunlukla deriden yapılmıştır. Kültürün öne çıkan dış giysileri; kaftan, çapan, şapan, çarpıt isimleriyle de anılan bir hırka, ceket veyahut palto, çizme veya çarıktır. Kadınların ise şalvar, cepken, başlık ve ayakkabı giydiği bilinmekte olup, pantolon ya da şalvarın savaşçı topluluklara has bir giyim unsuru olduğu bilinmektedir. Ayaklarına ise yarım ya da biraz daha uzun formda bir çizme giymişlerdir. Bu çizmeler deri ya da keçe kullanılarak yapılmıştır. Kıyafetlerde günlük kullanım için kumaş, savaş ve seyahatte kullanım için ise deri tercih edilmiştir. Bu ayrımın sebebi göçebe yaşamdır. Yerleşik hayata geçildikten sonra dokuma giysilerin kullanılmaya başlandığı bilinmektedir.²⁵⁰

Hun dönemine tarihlendirilen Noin-Ula kurganında çok sayıda giysi bulunmuştur. Bunlar deri ve keçeden yapılmış başlık, gömlek, kaftan, çakşır, pantolon, kemer, kuşak, çizme, çorap gibi kıyafetlerdir. Yine bu dönem kadınların samur ya da sincap postundan yapılmış süslü kürkler giydiği, işlemeli, uzun deri çizmeler kullandıkları kurgan buluntularından anlaşılmaktadır.²⁵¹

En çok tercih edilen kıyafetlerden biri ise kaftan olmuştur. Hunlarda kaftan, yünden yapılmıştır. Orta Asya’nın soğuk ve sert iklim koşullarına uygun olarak sıcak tutacak, kalın hammaddeler tercih edilmiştir.²⁵²

²⁴⁸ İzar, bel ve bacakların etrafına sarılan, uzun, dikişsiz bir giysidir. Abbasilerin tipik kıyafetlerinden biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahsen, 2019: 52.

²⁴⁹ Ahsen, 2019: 82.

²⁵⁰ Arıg, 2006: 143.

²⁵¹ Koç ve Koca, 2017: 236.

²⁵² Ertaş, 2017: 40.

Kaftanın boyu ise tunik benzeri bir kısalıktır. Göktürklerde ise kısa kaftanlar yerini bileklere kadar uzun kaftanlara bırakmıştır. Uzun kollu bu kaftanlar; dar, vücuda oturan bir tasarımdadır.²⁵³

Göktürk dönemi taş balbal ve heykellerinde betimlenen figürlerin kıyafetleri dönem hakkında bilgi vermektedir. Heykellerin üst giysileri iki farklı tipte karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi kalın, koyun kürkünden yapılmış, soldan sağa doğru kapanıp kemer ile tutturulan, geniş kollu ve yakalı kaftandır. İkincisi ise yine önden kapanıp belde kemer ile tutturulan ve yuvarlak yakalı olan kaftan modelidir.²⁵⁴

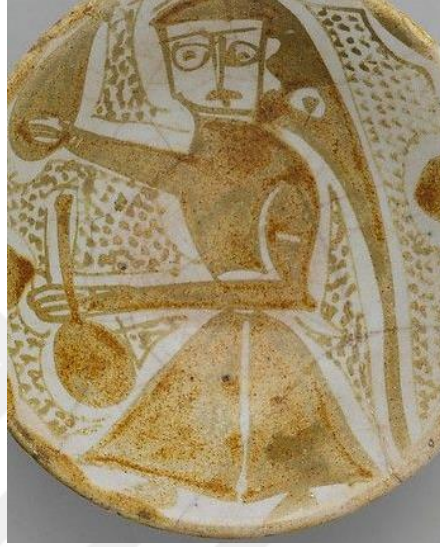

Fotoğraf 6.47: Taş Balbal
(Chao, 2022: 155)

²⁵³ Salman, 2017: 14.

²⁵⁴ İskenderzade, 2010: 262.

Abbasi figürlerinde görülen kıyafet biçimleri de yuvarlak yakalı, vücuda oturan, dar bir kaftan, kemer ve uzun çizmelerdir. Bu haliyle Abbasi seramiklerinde betimlenen figürler, Göktürklerin ikinci tipteki kıyafet modeline benzerlik teşkil etmektedir (Fotoğraf 6.48²⁵⁵). İki figürün de kaftanlarının bitiş kısmı ve altından görünen çizme detayı söz konusudur.

Fotoğraf 6.48: Lüster Kase, Figür
Kıyafet Detay

Kemer ya da kuşak gibi aksesuarlar kaftanın tamamlayıcısı olmuştur. Kaftan bedene sarılarak giyildikten sonra ortaya çıkan ön açıklık, kemer ya da kuşak aracılığıyla kapatılmıştır. Deri kullanılarak üretilen bu kemerler, özellikle Göktürk döneminde, Türkler için vazgeçilmez parçalardan biri haline gelmiştir (Fotoğraf 6.49²⁵⁶). Hatta kemerleri süsleyen materyaller ve madenler kişilerin rütbesini gösteren önemli belirteçler olmuştur. Orta Asya heykel ve balballarında rastlanan bu kemerleri Alplerin de kullandığı, kemerlerin uçlarına ise kılıç, hançer, yiyecek torbası gibi malzeme ve silahlarını astıkları bilinmektedir²⁵⁷ (Fotoğraf 6.50²⁵⁸). Göçebe halkın yaşam tarzlarına uygun olan bu kemerler sarkıntılı biçimleriyle dikkat çekmektedir.²⁵⁹ Abbasi lüster seramiklerinde tasvir edilen figürlerden bazılarının belinde kemer

²⁵⁵ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/449723> (Erişim Tarihi: 30.11.2024).

İlgili görsel kırılarak kullanılmıştır.

²⁵⁶ Bilgili, <https://tr.pinterest.com/pin/280419514293095446/> (Erişim Tarihi: 28.04.2025).

²⁵⁷ Koç ve Koca, 2017: 237.

²⁵⁸ Bilgili, <https://tr.pinterest.com/pin/231231762113011117/> (Erişim Tarihi: 29.04.2025).

²⁵⁹ Ertaş, 2017: 49.

bulunduğu, bazı örneklerde ise kemere dokunur bir poz içerisinde oldukları tespit edilmiştir (Fotoğraf 6.14).

Sürekli at binen bir millet olan Türkler için hem rahat ettiren hem de soğuktan koruyacak giysiler ön planda olmuştur. Bundan dolayı kaftanlarının içinde pantolon, çakşır, şalvar gibi bir kıyafet bulunduğu, ayaklarına da çizme giydikleri bilinmektedir. Bir nevi Türk süvari görünümünü icat etmişlerdir.²⁶⁰ İskitlerin çarık kullandıkları, Hun, Göktürk, Kırgız ve Alplerin de çizme giymeyi tercih ettikleri bilinmektedir.²⁶¹

Abbasi lüster seramiğindeki figürlerin çizme giymeleri dikkat çekicidir. Sıcak bir iklimde yaşayan Abbasi toplumunun coğrafi koşullarına zıt düşen bir şekilde çizme giyen figür tasvirleri kullanmaları betimlenen kişilerin Türk Alpleri olabileceğini de düşündürmektedir. Çizme dışındaki diğer giysi unsurları da buna işaret etmektedir. Figürler, kapalı ve uzun kaftanları, başlıkları ve çizmeleri ile savaşa hazır bir Türk askerine benzemektedir. Türklerin Abbasi ordusunda görev almış olmaları da bu savımızı güçlendirmektedir. Saray ve çevresinin dikkatini çeken Türklerin seramik betimlemelerine ilham olmuş olması olası bir durumdur.

Fotoğraf 6.49: Taş Balbal Kemer Detay

Fotoğraf 6.50: Taş Balbal Hançerli Kemer

²⁶⁰ Ertaş, 2017: 50.

²⁶¹ Esin, 2006: 283.

Fotoğraf 6.51: Taş Balbal Konçlu Çizme Detay, (Chao, 2022: 155)

Fotoğraf 6.52: Çalgılı Adam, 10. yüzyıl, Konçlu Çizme Detay, (Pezard, 1920: 117)

Abbasi lüster seramikleri ile aynı dönemde üretilen Nişabur seramiklerindeki figürlerin giysilerinde de Türk etkisi kaçınılmazdır. Dikkat çeken detaylardan biri, figürün sağdan sola çapraz bir biçimde geçişi sağlanmış palto giyiyor olmasıdır. Bu palto "Türk paltosu" (al-aqbiya al-turkiyya) olarak adlandırılmaktadır. Buna ek olarak figürün konçlu çizme giymesi Türk olma ihtimalini güçlendirmektedir.²⁶² Nişabur seramiklerindeki bazı figürlerin kıyafetlerinde Türk alp ikonografisine uygun tarzda konçlu çizme, çakşır gibi giysiler görülmektedir (Fotoğraf 6.20, 6.21). Bazı örneklerde ise belde kemer ile tutturulmuş yakalı kaftan gibi detaylar yer almaktadır (Fotoğraf 6.28). Bu giysiler Horasan seramik ekolünün bir unsuru olarak benekli ve noktalı desenler, haç motifleri ve taramalar ile kaplanmıştır.²⁶³

Fotoğraf 6.53: Astar Boyalı Seramik Parçası, (Siméon, 2017: 107)

²⁶² Siméon, 2017: 116.

²⁶³ Avşar ve Öztütüncü, 2022: 670.

6.5. Elde Tutulan Nesnelerin Karşılaştırmalı İncelemesi

Abbasi lüster seramiklerindeki figürlerin ellerinde tuttuğu nesnelerden biri içki kabıdır. Orta Asya Türklerinin toplumsal yaşamlarından izler taşıyan içki kapları, göçebe kültürün sanata yansıyan estetik anlayışını gözler önüne sermektedir.

Türk kültüründe kan ile ant içme geleneğinin kadehle ilişkili olabileceği düşünülmektedir.²⁶⁴ Bu geleneğin farklı uygulanış biçimleri bulunmaktadır. Bunlardan biri kişinin kendisine olan sözünü tutmasıdır. Bir diğeri ise yemin etmek anlamını taşıyan ant içmektir. Ant içmek, iki kişinin dostlukları üzerine yemin ederek birbirlerinin kanını bir içkiye koyup içmesi ile gerçekleşen bir ritüeldir. Benzer şekilde karşılıklı iki devletin uzlaşmak adına, ant içtikleri de bilinmektedir. Bir nevi antlaşma yerine geçen bu yemin, devletler arasındaki bağın ve devamlılığın sürmesini sağlamıştır.²⁶⁵

Abbasi lüster seramikleri ile Ortaçağ Horasan seramiklerindeki figürlerin sağ ellerinde kadeh tuttıkları görülmüştür. Abbasilerden önce balballarda karşımıza çıkan kadeh tasvirlerinin Göktürk döneminde ölümsüzlük dileğini sembolize ettiği de düşünülmektedir.²⁶⁶

Fotoğraf 6.54: Taş Balbal
(Taş ve Gümüş, 2021: 65)

²⁶⁴ İskenderzade, 2010: 260.

²⁶⁵ Durmuş, 2011: 101.

²⁶⁶ İskenderzade, 2010: 260.

Türk kültüründe yaygınlaşmış ant içme törenlerinde kılıç, hançer, mızrak, balta ve ok gibi silahlar da kullanılmıştır.²⁶⁷ Demirden üretilen bu silahlar üzerine ant içilmiştir. Bunun sebebi Türklerin eski inançlarına göre demirin kutsal kabul edilmiş olmasıdır. Kılıcın da kendi içinde ayrı bir ehemmiyeti ve kutsiyeti olması nedeniyle genellikle kılıç üzerine ant edilmiştir.²⁶⁸ Balballarda ve Abbasi lüster seramiklerindeki figürlerde kılıç tasvirine rastlanmaktadır (Fotoğraf 6.57²⁶⁹). Eski Türk kültüründe mezarlarda taş-ata ya da taş baba adı verilen, elinde bir kılıç ile tasvir edilen veya belindeki kemerde biri kısa biri uzun olmak üzere iki tane kılıç asılı olan heykeller bulunmaktadır²⁷⁰ (Fotoğraf 6.58²⁷¹). Genellikle balbalların sağ ellerinde içki kaplarını tuttuğu, sol elleriyle ise kılıç kabzalarına ya da kemerlerine dokundukları görülmektedir.

Fotoğraf 6.55: Kase, Nişabur, 10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 121)

Fotoğraf 6.56: Kase, Nişabur, 10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 123)

²⁶⁷ Durmuş, 2011: 101.

²⁶⁸ Çolak, 2018: 2157.

²⁶⁹ Bilgili, <https://tr.pinterest.com/pin/231231762112734139/> (Erişim Tarihi: 21.03.2025).

²⁷⁰ Çolak, 2018: 2158.

²⁷¹ Bilgili, <https://in.pinterest.com/pin/231231762111719208/> (Erişim Tarihi: 21.03.2025).

Fotoğraf 6.57: Kılıçlı Balbal

Fotoğraf 6.58: Kılıçlı Taş Baba

Fotoğraf 6.59: Kılıcına Dokunan Taş Baba
(Hayashi, 2012: 22)

Abbasi dönemi lüster seramiklerinde de benzer bir kompozisyon vardır. Figürler sağ ellerinde kadehini tutarken, sol elleri kılıçlarının asılı olduğu kemere dokunur vaziyette tasvir edilmiştir (Fotoğraf 6.60²⁷²). Bir başka figür de sağ elinde tuttuğu kılıcını havaya kaldırırken resmedilmiştir. Türkler savaşçı ve mücadeleci bir ruha sahiptir. Savaşmak bulundukları coğrafyanın ve şartların doğal bir sonucudur. Hatta onlar için savaş, günlük bir aktivite kadar normalleşmiştir.²⁷³ Türkler savaşırken kalkan, miğfer, zırh ve savaş silahları kullanmıştır. Bu araç ve gereçler Abbasi dönemi lüsterli seramiklerine de konu olmuştur. Figürler savaşçı bir pozda ellerinde kalkan ya da kılıç tutarken tasvir edilmiştir. Abbasi döneminde Türklerin, Orta Asya'dan gelerek Abbasi ordularında görev almasından hareketle, tasvirlerle konu olan figürlerin Türk asker ve kumandanlar olması muhtemel bir durumdur.

Fotoğraf 6.60: Lüsterli Tas, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl

²⁷² <https://collections.vam.ac.uk/item/O7362/bowl-unknown/> (Erişim Tarihi: 30.11.2024).

²⁷³ Durmuş, 2019: 63.

Fotoğraf 6.61: Kase, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl, (bkz. Fotoğraf 5.25)

Fotoğraf 6.62: Lüsterli Kase, 10. yüzyıl, (bkz. Fotoğraf 5.29)

Abbasi dönemi lüster seramiklerindeki tasvirler, aynı dönemlerde üretilmiş olan Ortaçağ Horasan seramiklerinde de benzer özellikler ile karşımıza çıkmıştır. Savaşçı bir figür elinde kılıç ve kalkan tutarken tasvir edilmiştir. Türk olduğunu kanıtlar nitelikte resmedilmiş yüzü ile birlikte Abbasi seramiklerindeki figürlerde olduğu gibi bir kompozisyonu görmek mümkündür. Tasvirlerdeki figürler boynuzlu veya sorguçlu miğferleri, ellerinde mızrakları, bayrakları, kalkanları ya da kılıçları ile resmedilmiştir. Bellerinde kamalarla süslü kemerleri ve zırhları bulunan figürler, içinde bulundukları kültürün izlerini taşısa da fiziksel özellikleri bakımından Türk Alplerine benzerlik göstermektedirler.²⁷⁴

Fotoğraf 6.63: Astar Boyalı Kase, 10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 124)

Fotoğraf 6.64: Kase, Nişabur, 10. yüzyıl, (Avşar ve Öztütüncü, 2022: 670)

²⁷⁴ Avşar ve Öztütüncü, 2022: 668.

Abbasi lüster seramiklerinde figürlerin ellerinde tuttuğu nesnelerden biri de müzik aletidir. Kopuz, tanbur, nakkare, davul gibi çok sayıda müzik aleti Orta Asya'dan günümüze kadar ulaşmıştır. Orta Asya'da bu müzik aletleri, yere ve niteliğe göre kullanılmıştır. Dini müzikler için davul, def gibi çalgılar, askeri müzik için yine davul ve beraberinde zurna, boru ve zil gibi çalgılar kullanılmıştır.²⁷⁵ Özellikle Göktürk döneminde kahramanlık ve destan hikayeleri anlatılırken kopuz çalınarak, müzik eşliğinde anlatım yapıldığı bilinmektedir.²⁷⁶

Kopuz çalgısı Orta Asya'da kutsal kabul edilmiştir. Çünkü burada yaşayan Türkler İslamiyet kabul edilmeden önce Şamanizm'i benimsemiştir. Şamanizm inancı gereği düzenlenen çeşitli törenlerde kopuz çalındığı bilinmektedir.²⁷⁷

Abbasi lüster seramiğine konu olan müzik aleti de telli çalgılardan biri olan kopuz olmalıdır. Biçimi bakımından kopuza benzer özellikler gösteren eserdeki tasvir, aynı dönemlerde üretilmiş Horasan seramiğinde de karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 6.66²⁷⁸). Seramik dekorlamada çalışan ustaların farklı oluşu tasvirler üzerinde kendini belli etse de benzer bir kompozisyon şeması kullanıldığı aşîkârdır.

Fotoğraf 6.65: Çalgılı Adam, Irak, 10. yüzyıl, Kopuz Detay, (Pezard, 1920: 117)

Fotoğraf 6.66: Tabak, 10. yüzyıl, Kopuz Detay

²⁷⁵ Göher, 2023: 116.

²⁷⁶ Göher, 2023: 119.

²⁷⁷ Eroğlu, 2011: 18.

²⁷⁸ <https://art.nelson-atkins.org/objects/9069/footed-platter-with-scene-of-> (Erişim Tarihi: 24.03.2025).

Figürlerin elinde tuttuğu nesnelerden biri de meyve ya da buğday sapı olduğu düşünülen bitkisel ögedir.²⁷⁹ Bu sap ya dal biçimli ögenin Zerdüş inancında kutlanan bayramlar ile ilişkili bir nesne olduğu düşünülmektedir.²⁸⁰

Zerdüştlüğü benimseyen Aryalılar; kuru odun, kuru bitki yaprakları ve hayvan derisinin bir parçasından oluşan üçlü merasim töreni düzenlemiştir. Bu tören ile ateş, su, bitki ve hayvanı oluşturan temel öğelerin hayat, canlılık, dirlik ve devamlılık ilkelerini temsil ettiği anlaşılmıştır.²⁸¹ Aryalıların gerçekleştirdiği Yesna ayininde yabani sedef otu ya da üzerlik otu olduğu düşünülen bitkinin insana güç ve enerji verdiğine, savaşçıların bu bitki sayesinde düşmanlarını yenerek zafer kazanacağına inanılmıştır.²⁸²

Yine Zerdüştlükte ve Orta Asya Türkleri tarafından da kutlanan Nevruz ile birlikte, yaradılışın yedi aşamasını temsil eden bayramlardan biri olan, Ayāθrima (Ayatrima) Bayramı'nda da bitkilerin yaratılışı kutlanmıştır.²⁸³

Abbasi dönemi lüster seramiklerinde figürlerin ellerinde görülen bitkisel dallı unsurlar 9. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamıştır (Fotoğraf 6.67²⁸⁴). Bu dallı bitkiler sonsuz yaşamı ve cenneti sembolize etmektedir.²⁸⁵

Fotoğraf 6.67: Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl

Fotoğraf 6.68: Oturan Figürlü Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl

²⁷⁹ Bigdeli, 2017: 32.

²⁸⁰ Siméon, 2017: 116.

²⁸¹ Meçin, 2019: 17.

²⁸² Meçin, 2019: 19.

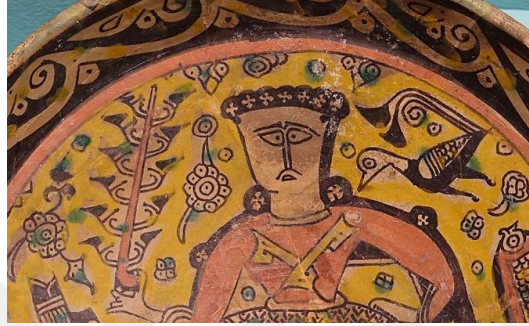
²⁸³ Özsağır, 2022: 52.

²⁸⁴ <https://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/452833>

(Erişim Tarihi: 23.01.2025).

²⁸⁵ Arık, 2007: 315.

Tasvirdeki bitkinin bir buğday ya da başak demeti sapına benzediği görülmektedir. Türk kültüründe buğday, bir yiyecek olmasının yanı sıra farklı anlamlar da ifade etmektedir. Buğday ritüellerde ve inanışlarda kullanılmıştır. Altay Türkleri ölmüş iyi şamanları temsil etmesi adına çadırlarının üzerine buğday demeti asmıştır.²⁸⁶

Fotoğraf 6.69: Oturan Figürlü Kase, Nişabur, 9-10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 116)

Buğday bolluk ve bereket ile ilişkilendirilmektedir. Bu simgesel anlam, Orta Asya'da saç adı verilen gelenek ile paralellik göstermektedir. Bu geleneğe göre kaybedilen iyi ruhları memnun etmek için yiyecek, içecek gibi sunular ölen kişilerin mezar taşlarına bırakılmaktadır. Buğday da bunlardan biridir. Hatta bazı mezar taşı bezemelerinde buğday imgesi görülmüştür.²⁸⁷

Abbasi lüster seramik örneğinde görülen figürün elinde tuttuğu nesne de tıpkı bir buğdaya benzemektedir. Özellikle uzun bırakılan sap kısmı ile buğday tanelerini andıran yuvarlak formu bunu kanıtlamaktadır (Fotoğraf 6.67). Abbasi lüsterli seramiklerin desen tasarımını yapan ustaların aynı olmaması sebebi ile daha soyutlanmış ve stilize bir başka tasvir de karşımıza çıkmıştır (Fotoğraf 6.68²⁸⁸).

Horasan astar boyalı seramik örneğindeki insan figürünün elinde tuttuğu nesnenin de bir çiçek, bir parça meyve ya da buğday sapı olduğu düşünülmektedir (Fotoğraf 6.69).²⁸⁹

Abbasi döneminde üretilen lüsterli seramiklerden birinde figürün bayrak tuttuğu görülmüştür. Orta Asya Türk sanatında bayrak imgesine rastlanmaktadır. Orta Asya'da yaşamış

²⁸⁶ Altier, 2022: 35.

²⁸⁷ Altier, 2022: 38.

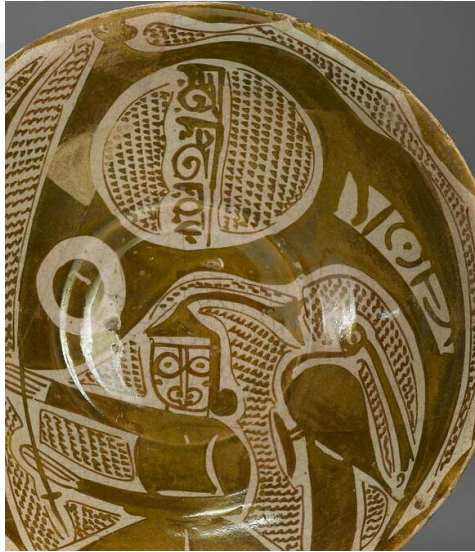
²⁸⁸ <https://jameelcentre.ashmolean.org/object/EA1956.66> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

²⁸⁹ Bigdeli, 2017: 32.

eski Türklerin hem bayrak hem de tuğ kullandıkları kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır. Orta Asya’da hükümdarlık sembolleri içerisinde kılıç, yay, tuğ gibi alametlerin yanında bayrak da yer almaktadır. Kut inancının temelinde hükümdarlık ve devletin başlıca simgesi, bayrak olmuştur.²⁹⁰

Altay Türkleri, kurban edilen hayvanın derisini kayın ağacından bir dala asıp bayrak formuna getirmiş ve yaşayan topluluğu memnun etmiştir.²⁹¹ Göktürklerin de kurt başlı, ipekten bir bayrağı olduğu bilinmektedir.²⁹²

Hem eski Türk devletlerinde hem de İslamiyet’ten sonraki Türk devletlerinde kullanılan bayrakların; taşıdığı renk, sembol ve işaretler devletleri birbirinden ayırmıştır. Genellikle bayraklarda; aslan, kurt, kuş, gibi hayvanlar ya da güneş, ay, yıldız gibi kozmik unsurlar kullanılmıştır. Bayrakta kullanılan simgeler mutlaka bir anlam barındırmaktadır.²⁹³

Fotoğraf 6.70: Bayrak Taşıyıcı Kase, 10. yüzyıl, Bayrak Detay

²⁹⁰ Soysal, 2010: 216.

²⁹¹ Soysal, 2010: 217.

²⁹² Savaş, 1994: 4.

²⁹³ Soysal, 2010: 218.

Abbasi lüsterli seramiğindeki insan figürünün tuttuğu bayrağın üzerinde dairesel formlar bulunmaktadır (Fotoğraf 6.70²⁹⁴). Bu biçimsel şekiller muhtemelen tavus kuşu gözü motifini temsil ediyor olmalıdır. Bayrağın altında yer alan tavus kuşu figürü de bu yorumu destekler niteliktedir. Tavus kuşunun Orta Asya Türk kültüründe hükümdarın egemenliğini anlatan önemli sembollerden biri olduğu bilinmektedir. İstemi Kağan'ın altından yapılmış tahtının desteklerinin tavus kuşu biçiminde olduğu, Bizans elçisinin anlattıklarından öğrenilmiştir. Hem güzelliğin hem de itibarın simgesi olan tavus kuşunun, hükümdara özgü anıtsal mimaride yer alması, Orta Asya Türk kültüründe ifade ettiği anlamı göstermektedir.²⁹⁵

²⁹⁴ <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010319871> (Erişim Tarihi: 05.12.2024).

²⁹⁵ Çetin, 2017: 3.

6.6. Figürlerin Çevresinde Bulunan Nesnelerin Karşılaştırmalı İncelemesi

Abbasi lüster seramiklerinin bazı örneklerinde figürlerin etrafında ya da yanında tasvir edilmiş figüratif nesnelere rastlanmıştır. Bunlar kuş, tavus kuşu, balık yakalayan kuş gibi ikonografik öğelerdir.

Orta Asya’da kuş figürü, Şamanizm’in de etkisiyle sıklıkla kullanılan bir simge olmuştur. Eski Türklerde, kuşun insan ruhunu simgeleyen bir biçim olduğuna inanılmıştır. İnsanlar ruhlarına sahip olmadan önce gökyüzünde, bir kuş olarak yaşamlarını sürdürmüştür. Orta Asya’da ruhların, hep bir hayvan olarak temsil edildiği, özellikle de kuş olarak karşımıza çıktıkları düşünülmüştür. Şamanizme göre göksel yolculukta şamanlara yardım eden ruhlar, kuş ya da kanatlı hayvanlardır.²⁹⁶

8. yüzyıla tarihlendirilen taş bir levha Moğolistan’ın Aşat bölgesinde bulunmuştur. Bu levhanın ön yüzünde üç adet bağdaş kurarak oturan figür ve sol üst köşede bir kuş tasviri tespit edilmiştir. Bu kuşun, ölen kişinin ruhunu temsil ettiği düşünülmektedir.²⁹⁷

Fotoğraf 6.71: Kağan, Katun ve Çocukları, (Alyılmaz, 2014: 4)

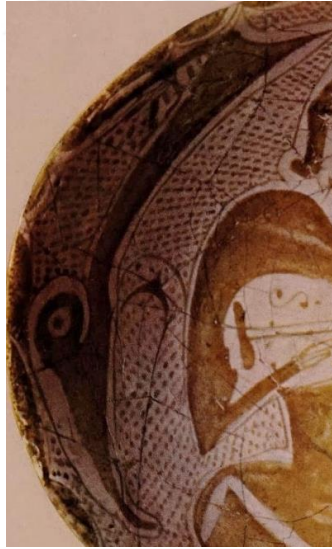
²⁹⁶ Artun, 2007: 3.

²⁹⁷ İskenderzade, 2010: 259.

Abbasi lüster seramiklerinden oturan ve elinde müzik aleti tutan figürün yer aldığı örnekte bir kuş tasviri bulunmaktadır. Seramiğin orijinal tasvirinde yalnızca bir kuyruk betimi bulunduğu anlaşılmıştır. Eser bir restorasyon süreci geçirmiş ve balık yakalayan kuş tasvirinin yer aldığı bir başka lüster seramik örneği ele alınarak tamamlanmıştır.²⁹⁸

Lüster seramik örneklerinde balık yakalayan kuş tasviri dikkat çekicidir. Türkler için kutsal sayılan çok sayıda hayvan, mitoloji ve efsanelerde yer edinmiştir. Hayvanların insanlardan önce yaratılmış olması onlara duyulan saygıyı daha da güçlendirmiştir. Hatta bölgelerin ve takvimlerdeki tarihlerin isimleri, hayvanlardan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Bu bağlamda Türklerin, yaşadıkları şehirlere balık ismini verdikleri bilinmektedir. Türkçe kaynak olarak balık kelimesi ise ilk kez Orhun Abidelerinde görülmüştür.²⁹⁹

Balık; bolluk, bereket ve refahı simgelemektedir. Altayların inancına göre dünya üç balık tarafından taşınmaktadır. Büyük olan ve ortada bulunan balığın bu görevi üstlendiğine inanılmıştır. Bu balıklardan kuzey yöne bakanın astronomide balık burcu ile bir ilişkisi olabileceği düşünülmüştür.³⁰⁰

Fotoğraf 6.72: Çalgılı Adam, Irak, 10. yüzyıl, Kuş Detay, (Pezard: 2017: 117)

²⁹⁸ Watson, 2004: 524.

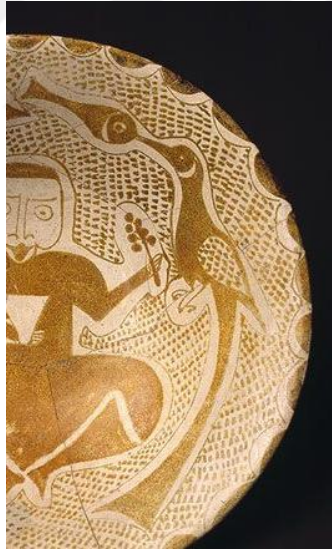
²⁹⁹ Çetiner ve İliden, 2024: 13.

³⁰⁰ Çetiner ve İliden, 2024: 14.

Şamanizm’de ise balık şamanın koruyucu ruhlarından biri olarak bilinmektedir.³⁰¹ Pazırık kurganından çıkarılan bir ceset buluntusu üzerinde de balık dövmesine rastlanmıştır.³⁰² Erken Uygur dönemi eserlerinde balık vücutlu aslan başlı tasvirler görülmüştür.³⁰³

Abbasi lüster seramiğinde balık imgesi kuş ile birlikte betimlenmiştir (Fotoğraf 6.73³⁰⁴). Tasvirde, kuşun balığı yakaladığı görülmektedir. Orta Asya Türk kültüründe balık yakalayan kuş tarzında bir kompozisyon bulunmamaktadır. Ancak iki hayvan figürünün de ikonografik olarak Orta Asya Türk sanatında kullanılmış olması, Abbasi dönemi seramiklerinde de benzer bir anlam aksettirecek şekilde tasvire yerleştirilmiş olabilir.

Orta Asya Türk kültüründe tavus kuşu; itibarın, şerefin ve güzelliğin simgesidir.³⁰⁵ Tavus kuşu bu özellikleri ile hükümdarı niteleyen bir sembol olması ve sonsuz hayat, cennet gibi simgesel anlamları da içermesi sebebiyle mimari yapılarda süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Tavus kuşuna aynı zamanda ün ve saygınlık gibi anlamlar da yüklenmiştir.³⁰⁶

Fotoğraf 6.73: Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl, Balık Yakalayan Kuş Detay

³⁰¹ Alp ve Mutlu, 2021: 1018.

³⁰² Çetiner ve İliden, 2024: 15.

³⁰³ Esin, 1969: 169.

³⁰⁴ <https://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/452833>

(Erişim Tarihi: 23.01.2025).

³⁰⁵ Çetin, 2017: 3.

³⁰⁶ Yücel ve Sanal, 2021: 542.

6. yüzyılda Bizans elçisi Zamarkhos Batı Türk hükümdarı İstemi Kağan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyarette İstemi Kağan'ın tavus kuşları ile desteklenmiş tahtından söz etmiştir. Buradan yola çıkılarak İslamiyet öncesi Orta Asya Türk kültüründe tavus kuşunun bir hükümdarlık sembolü olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.³⁰⁷ Uygurlar dönemindeki geleneksel Orta Asya tulgaları, hükümdar ve tanrılara özel olarak tavus kuşu tüyleri kullanılarak tasarlanmıştır.³⁰⁸ Orta Asya Türk ikonografisinde tavus kuşuna yüklenen anlam sembolik olarak kalmamış somut olarak da uygulanmıştır. Tanrı ve hükümdarları imgeleyen önemli bir sembol haline gelmiştir. Abbasi lüster seramiklerindeki bazı örneklerde figürün yanında konumlandırılmış tavus kuşu tasvirleri ilginçtir (Fotoğraf 6.74, Fotoğraf 6.75³⁰⁹). Seramiklerin bir çoğunun dış yüzeyinde stilize edilmiş tavus kuşu gözü motifleri bulunmaktadır.

Fotoğraf 6.74: Bayrak Taşıyıcı Kase,.10. yüzyıl, Tavus Kuşu Detay

Fotoğraf 6.75: Kase Dış Yüzey, Tavus Kuşu Gözü Detay

³⁰⁷ Çetin, 2017: 3.

³⁰⁸ Esin, 2006: 291.

³⁰⁹ <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010319871> (Erişim tarihi: 05.12.2024).

Nişabur seramiklerinin arka plan süslemelerinde de tavus kuşu figürleri yer almaktadır. Bu kuşlar bazen kaseinin tamamını kaplarken, bazen de merkezde yer alan figür ya da figürlerin etrafında konumlandırılmış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.³¹⁰

Fotoğraf 6.76: Kase, İran Nişabur, 10. yüzyıl Tavus Kuşu Detay, (Bigdeli, 2017: 121)

Fotoğraf 6.77: Astar Boyalı Nişabur Kase, Tavus Kuşu Detay, (Avşar ve Öztütüncü, 2022: 670)

³¹⁰ Bigdeli, 2017: 27.

YEDİNCİ BÖLÜM DEĞERLENDİRME

Abbasi dönemi insan tasvirli lüster seramikleri; süsleme unsurları, figürlerin duruş pozları, yüz tipleri, başlık tipleri, kıyafetleri, ellerinde tuttıkları nesneler ve etraflarında yer alan nesneler olmak üzere kategorize edilerek incelenmiştir. İnsan tasvirli lüster seramiklerindeki Türk kültürü etkileri, Orta Asya taş heykelleri ve astar boyalı Ortaçağ Horasan seramikleri ile karşılaştırmalar yapılarak ele alınmıştır.

Abbasi döneminden evvel, erken İslam sanatındaki birçok örnek genel olarak incelendiğinde dikkati çeken ortak özellik, tasvirler içerisinde canlı bir varlığın betimlenmemiş olmasıdır.³¹¹ Söz konusu tasvir eksikliği dinsel yapılar için geçerli olmuştur. Örneğin Emevi saray yapılarındaki dekorasyonlarda bitkisel ve geometrik süslemelerin yanı sıra hükümdar temalı tasvirlerle rastlanmıştır.³¹² Yine Emevi saraylarında dans eden kadın tasvirleri görülmüştür. Tasvirlerdeki kadınlar, mahremiyetlerine aykırı olacak bir şekilde betimlenmiştir.³¹³

Abbasi döneminde Halife El-Mansur, Hammad et-Türki isimli Türk bir komutanı devletin özel işlerinde görevlendirmiştir. Harun Reşit avasım ismiyle kurduğu şehirlere Türkleri yerleştirip onlara orduda ve saray içerisinde görevler vermiştir. Halife Me'mun döneminde ise Türk kumandanlar orduda aktif şekilde görev alarak, halifenin yanında savaşa katılmış ve isyanları bastırma konusunda etkin rol oynamıştır.³¹⁴ Tüm bu olaylar Abbasi döneminde üretilmiş insan tasvirli lüsterli seramiklerde Türk kültürü etkilerinin olabileceğine dair üzerinde durduğumuz önemli dayanaklardan biridir.

Abbasi döneminde ilk kez seramik üzerine uygulandığı bilinen lüster tekniği opak sır üzerine altın renkli sır üstü lüster boya sürülmesiyle oluşturulmuştur. Abbasi dönemindeki lüsterli üretimler başlangıçta çok renkli ürünlerdir. Sonrasında monokrom seramik üretimi yaygınlaşmış ve sayıca artmıştır.³¹⁵

³¹¹ Grabar, 1998: 96.

³¹² Grabar, 1998: 155.

³¹³ Tekin, 2014: 1003.

³¹⁴ Ünal, 1980: 31.

³¹⁵ Çeken, 2007: 18.

Üretilen seramiklerdeki form biçimleri benzerdir. Kâse, tas ya da tabak formlarında, sığ seramikler üretilmiştir (Fotoğraf 7.1³¹⁶). İncelenen eserlerdeki formların tekdüzeliği standart bir tarzın oluştuğunu göstermektedir. Üretimde belirli bir ekol oluşması ve bu ekol üzerinden seramik eser imalatının gerçekleştirilmiş olması muhtemeldir. Ya da toplumsal ihtiyacın gerekliliği hususunda kase, tabak gibi ürünlere gereksinim duyuluyor olmalıdır.

Fotoğraf 7.1: Bayrak Taşıyıcı Kase, 10. yüzyıl, Form Detay

Seramikler, opak sırlı zemin üzerine sürülen altın renkli sır üstü lüster boya ile süslenmiştir. Süsleme repertuarında ilk dönem örnekleri çok renkli ancak desen bakımından sadedir. Tek renkli üretimlere geçilmesiyle birlikte figüratif unsurlu süsleme kompozisyonları ile beraberinde geometrik, bitkisel ve yazı motiflerinin de eşlik ettiği lüsterli seramik sayısı artış göstermiştir. Çalışma kapsamı gereğince, insan tasvirli lüster seramikler çerçevesinde bir değerlendirme yapılmıştır. Abbasi dönemi insan tasvirli lüster seramiklerinin dış yüzeyinde genellikle stilize tavus kuşu gözü motifleri ve benekli dolgular yer almaktadır (Fotoğraf 7.2³¹⁷). Seramik formunun ağız kısmı ise genellikle yay motifi ya da yarım ay biçimli dekor olarak bilinen desenler ile çevrelenmektedir (Fotoğraf 7.3³¹⁸).

Fotoğraf 7.2: Lüsterli Kase Dış Yüzey Tavus Kuşu Gözü Motifi

Fotoğraf 7.3: Lüsterli Seramik Kase Ağız Kısmı, Yay Motifi Süslemesi

³¹⁶ <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010319871> (Erişim tarihi: 05.12.2024).

³¹⁷ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1964-0713-1_1?selectedImageId=1613328615 (Erişim Tarihi: 2.03.2025).

³¹⁸ <https://www.khalilicollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-bowl-pot502/> (Erişim Tarihi: 11.12.2024). İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

Abbasi lüsterli seramik kaselerin iç ve dış yüzeylerinde benekli dolgu desenleri kullanılmıştır. Figüratif süsleme unsurları dışında kalan yüzeyler bu noktalı, geometrik motifler ile doldurulmuştur.³¹⁹ (Fotoğraf 7.4³²⁰), (Fotoğraf 7.5³²¹)

Fotoğraf 7.4: Lüsterli Kase, 10. yüzyıl

Fotoğraf 7.5: Kase, Irak, 9-10. yüzyıl

Bazı örneklerde stilize ve soyutlanmış bitkisel süsleme motifleri görülmüştür. Figüratif merkezli süslemelerin dışında bazen palmet gibi stilize edilmiş bitkisel motiflerin ana kompozisyonu oluşturduğu örnekler de görülmüştür. Ve bu benzerlikte örnekler sayıca fazladır.³²² Lüsterli ve insan tasvirli Abbasi seramiklerinde figürlerin kıyafetlerinde de bitkisel süsleme detayları görülmüştür (Fotoğraf 7.6³²³), (Fotoğraf 7.7³²⁴).

Fotoğraf 7.6: Kase, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl, Bitkisel Süsleme Detay

Fotoğraf 7.7: Oturan Figürlü Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl, Bitkisel Süsleme Detay

³¹⁹ Watson, 2004: 191.

³²⁰ <https://dma.org/art/collection/object/5341456> (Erişim Tarihi: 17.01.2025).

İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

³²¹ <https://www.khalilicollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-bowl-pot502/> (Erişim Tarihi: 11.12.2024). İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

³²² Watson, 2004: 187.

³²³ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1964-0713-1_1 (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

³²⁴ <https://jameelcentre.ashmolean.org/object/EA1956.66> (Erişim Tarihi: 11.12.2024). İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

Lüsterli Abbasi dönemi seramiklerinin bir kısmında yazıtlar tespit edilmiştir. Bu yazıtlar seramiklerin iç kısmında, figüratif kompozisyonun çevresinde yer alırken bazen seramiklerin taban kısımlarında bulunmaktadır (Fotoğraf 7.8³²⁵), (Fotoğraf 7.9³²⁶), (Fotoğraf 7.10³²⁷), (Fotoğraf 7.11³²⁸).

Fotoğraf 7.8: Oturan Figürlü Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl, Yazı Motifi

Fotoğraf 7.9: Bayrak Taşıyıcı Kase, 10. yüzyıl, Yazı Motifi

Fotoğraf 7.10: Kase Arka Detay, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl, Yazı Motifi

Fotoğraf 7.11: Kase, Irak, 9-10. yüzyıl

³²⁵ <https://jameelcentre.ashmolean.org/object/EA1956.66> (Erişim Tarihi: 11.12.2024). İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

³²⁶ <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010319871> (Erişim tarihi: 05.12.2024). İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

³²⁷ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1964-0713-1_1?selectedImageId=1613328615 (Erişim Tarihi: 2.03.2025). İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

³²⁸ <https://www.khalilicollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-bowl-pot502/> (Erişim Tarihi: 11.12.2024). İlgili görselin motif detayı kullanılmıştır.

Abbasi lüster seramiklerindeki figüratif süsleme kompozisyonu tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır. Süslemeyi oluşturan figürler her örnekte seramik kase ya da tabak formunun yüzeyini kaplamaktadır. Figürler; bağdaş kurarak oturur bir pozda, ayakta ya da at üstündeyken tasvir edilmiştir. Figürlerin duruş pozları, Türk kültürü etkilerinin sanata yansımalarını açıklarken önemli bir rol oynamıştır. Bağdaş kurarak oturan pozdaki figürler, Türk oturuşu olarak bilinen duruş pozisyonunu temsil etmektedir.³²⁹ (Fotoğraf 7.12³³⁰) (Fotoğraf 7.13³³¹), (Fotoğraf 7.14³³²), (Fotoğraf 7.15³³³).

Fotoğraf 7.12: Lüsterli Tas, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl

Fotoğraf 7.13: Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl

Fotoğraf 7.14: Oturan Figürlü Kase, Abbasi Dönemi, 10. yüzyıl

Fotoğraf 7.15: Çalgılı Adam, Irak, 10. yüzyıl

³²⁹ Esin, 2003: 323.

³³⁰ <https://collections.vam.ac.uk/item/O7362/bowl-unknown/> (Erişim Tarihi: 30.11.2024).

³³¹ <https://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/452833>

(Erişim Tarihi: 23.01.2025).

³³² <https://jameelcentre.ashmolean.org/object/EA1956.66> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

³³³ Pezard, 2017: 117.

Ayakta durur pozdaki figürler asker ya da komutana benzer bir duruşta karşımıza çıkmaktadır. Figürler ellerinde kadeh, bayrak, kalkan gibi nesneler tutuyorken tasvir edilmiştir (Fotoğraf 7.16³³⁴), (Fotoğraf 7.17³³⁵), (Fotoğraf 7.18³³⁶), (Fotoğraf 7.19³³⁷). Özellikle elinde kalkan tutan figür, bu pozuyla savaşçı bir duruş sergilemektedir.

Fotoğraf 7.16: Kase, Irak, 9-10. yüzyıl

Fotoğraf 7.17: Bayrak Taşıyıcı Kase, 10. yüzyıl

Fotoğraf 7.18: Lüster Kase, 10. yüzyıl

Fotoğraf 7.19: Kase, Abbasi Dönemi, 9-10. yüzyıl

³³⁴ <https://www.khalilicollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-bowl-pot502/> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

³³⁵ <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010319871> (Erişim tarihi: 05.12.2024).

³³⁶ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/449723> (Erişim Tarihi: 30.11.2024).

³³⁷ https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1964-0713-1_1 (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

At üzerindeyken tasvir edilmiş figür örnekleri mevcuttur. Türkler çok erken dönemlerde atı evcilleştirmiş, atın etinden sütünden yararlanmış hatta atı bir araç olarak kullanmıştır. Türkler ile başlayan at biniciliği kültürler arasında yayılmış ve zaman içerisinde at, hem savaşlarda hem de yolculuklarda kullanılan vazgeçilmez bir vasıta olmuştur. Sanatta da kendini gösteren at imgesi, kahraman askerleri tamamlayan önemli bir figür haline gelmiştir. Abbasi lüster seramikleri içerisinde ata binen figür tasviri de tespit edilmiştir (Fotoğraf 7.20³³⁸).

Fotoğraf 7.20: Lüsterli Kase, 10. yüzyıl

Abbasi döneminde üretilmiş lüsterli ve insan tasvirli seramikler Orta Asya taş balbaları ile benzerlik göstermektedir. Bu balballar üzerinden bir köprü kurulmuştur. Figürlerin balballarda görülen kıyafetleri giymeleri, saçlarının ve yüz tiplerinin benzer şekilde olması, ellerinde kadeh tutmaları ve kadehin de aynı formda tasvir edilmiş olması gibi çok sayıda detay kültürel bir etki alanı oluşmuş olabileceğini göstermektedir.

³³⁸ <https://dma.org/art/collection/object/5341456> (Erişim Tarihi: 17.01.2025).

Fotoğraf 7.21: Taşbaba, Göktürk Dönemi, Kırgızistan, (Mutlu, 2015: 21)

Fotoğraf 7.22: Taş Balbal (Taş ve Gümüş, 2021: 65)

Fotoğraf 7.23: Taş Balbal (Chao, 2022: 155)

Lüsterli Abbasi seramikleri ile aynı dönemde üretilmiş olan astar boyalı Ortaçağ Horasan seramikleri de tasvirler bakımından benzerlikler göstermektedir. Figürler aynı şekilde kaseyi baştan uca kaplamıştır. Figürlerin yüz tipi, kıyafetleri hatta duruşları abbasi seramikleri ile eşdeğer bir üslupta dekorlanmıştır (Fotoğraf 7. 25³³⁹), (Fotoğraf 7.28³⁴⁰).

Fotoğraf 7.24: Oturan Figürlü Kase, Nişabur, 9-10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 116)

Fotoğraf 7.25: Tabak, Nişabur, 10. yüzyıl

Fotoğraf 7.26: Kase, Nişabur, 10. yüzyıl, (Avşar ve Öztütüncü, 2022: 670)

Fotoğraf 7.27: Kase, İran Nişabur, 10. yüzyıl, (Bigdeli, 2017: 121)

³³⁹ <https://art.nelson-atkins.org/objects/9069/footed-platter-with-scene-of-> (Erişim Tarihi: 24.03.2025).

³⁴⁰ <https://www.samfogg.com/exhibitions/42/works/artworks10243/> (Erişim Tarihi: 12.03.2025).

Fotoğraf 7.28: Kase, İran, Nişabur, 10. yüzyıl

SONUÇ

Abbasi döneminde üretilmiş lüsterli seramikler İslam sanatı için önemli bir kırılma noktası olmuştur. Mısırlı ustaların cam üzerine uyguladığı lüster boya ilk kez Abbasi döneminde seramik üzerine uygulanmıştır. Çok renkli üretimlerin ardından tek renkli lüster seramik imalatı yaygınlaşmıştır. Lüsterli seramik üzerine uygulanan ikonografik repertuar ise ürünlerin öne çıkan özgün niteliklerinden biri haline gelmiştir. Öne çıkan bu gelişmeleri teknolojik ve sanatsal gelişmeler olarak sınıflandırmak mümkündür. Beyaz opak sır ve lüster boyama ile teknolojik gelişmeler yaşanırken, yeni süsleme motifleri repertuarı ile ilk kez insan tasvirlerinin uygulanmış olması sanatsal gelişmeleri beraberinde getirmektedir.

İnsan tasvirli lüster seramikler Abbasi döneminin en gözde üretimlerindendir. Bu seramikler üzerindeki tasvirlerde Türk kültürünün etkileri hissedilmektedir. Döneminde Türk komutanların Abbasi sarayında ve ordusunda görevli olması ve ordu içerisinde yaşanan birtakım gelişmeler, benzer bir durumun toplumun diğer kesimlerinde de yaşanmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Bu bağlamda diğer toplumlardaki gelişmelere de bir ışık tutulmaktadır.

Bu çalışmada; Abbasi dönemi insan tasvirli lüsterli seramiklerdeki türk kültürü etkileri incelenmiştir. Çalışma kapsamında Metropolitan Müzesi, Britanya Müzesi, Hermitage Müzesi, Louvre Müzesi, Dallas Müzesi, Victoria ve Albert Müzesi, Nelson-Atkins Sanat Müzesi, Ashmolean Müzesi, Khalili Koleksiyonları ve Sam Fogg Galerisi gibi çevrimiçi koleksiyonlar ile yazılı kaynaklarda yer alan seramik eserler ele alınmıştır. Bu bağlamda dört adet oturan pozda insan figürlü lüster seramik, dört adet ayakta duran pozda insan tasvirli lüster seramik ve bir adet de at üzerinde duran pozda insan tasvirli lüster seramik, altı adet astar boyalı Horasan seramiği değerlendirmeye alınmıştır. Sağlam ve incelenebilir durumdaki seramik eserler seçilmiştir.

Araştırma kapsamında tespit edilen eserler hakkında; süsleme unsurları, figürlerin duruş pozları ve fiziksel özellikleri, kıyafetleri, ellerinde tuttukları nesneler ve etraflarında bulunan nesneler olmak üzere bir inceleme yapılmıştır. Eserler, Orta Asya'da bulunan 8-11. yüzyıl aralığına tarihlendirilen taş heykeller üzerinden karşılaştırmalar yapılarak incelenmiştir. Abbasi lüster seramikleri ile aynı dönem içerisinde üretilmiş olan Ortaçağ Horasan astar boyalı seramikleri de çalışma kapsamı içerisinde yer almaktadır. Bu seramiklerdeki tasvirler ile Abbasi

lüster seramiklerindeki tasvirler benzer bir ikonografik şemayı ortaya koyduğu için karşılaştırma yapılması mümkün olmuştur.

Çalışmanın konusu gereği olması muhtemel Orta Asya Türk kültürü etkileri, Abbasi lüster seramiklerindeki insan figürlerinin oluşturduğu tasarım kompozisyonu üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Bağdaş kurarak oturan insan tasvirleri ya da ellerinde kadeh tutarak kılıçlı kemerinin süslediği kaftanı ve konçlu çizimleri ile Orta Asya taş balbollarındaki insanların bir görünümü, lüsterli seramik üzerine yansımıştır.

Bu araştırma sonucunda; Abbasi dönemi insan tasvirli lüsterli seramiklerdeki türk kültürü etkileri karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılarak süsleme, figür tipleri, figür giysileri ve tasvirdeki nesneler gibi nitelikler ortaya konarak incelenmiştir. Bu çalışmanın, alanında uzman bilim insanları ve araştırmacılara katkıda bulunması, Türk kültürünün korunması ve geliştirilmesi yolunda literatüre yarar sağlaması temenni edilmektedir. Araştırmanın gelecekte yürütülecek çalışmalara ışık olması kültürümüzün kökenlerinin daha geniş alanlara yayılması en büyük gayemizdir.

KAYNAKÇA

- Ağıl, A., A. ve Karasu, B. (2019). “Lüster Sırlarının Karakterizasyonuna Genel Bir Bakış”. *El-Cezerî Fen ve Mühendislik Dergisi* 6(1): 51-79.
- Ağırakça, A. (2015). *Abbasi Devletinde Türk Kumandanlar*. AKDEM, İstanbul.
- Ahsen, M. M. (2019). *Abbasiler Döneminde Sosyal Hayat*. Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Alp, K. Ö. ve Mutlu, S. (2021). “Şaman Sembollerinin İşlev ve Anlam Kodları”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(35): 1008-1028.
- Altier, S. (2022). “Anadolu Türk Kültüründe Buğday/Başak ve Görsel Dile Aktarımı”. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 12: 30-62.
- Alyılmaz, S. ve C. (2014). “Eski Türk Kadın Heykellerinin Düşündürdükleri”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(4): 1-33.
- Aray, O. (2014). “Türklerin Etnik Kökenleri, Anadolu’nun “Türk”leşmesi ve Türk Ulusal Kimliğinin Oluşumu”. *Çankaya Üniversitesi Journal of Humanities and Social Sciences*, 11(1): 41-63.
- Arcasoy, A. (1983). *Seramik Teknolojisi*. Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Anasanat Dalı Yayınları, İstanbul.
- Arıç, A. S. (2006). “Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22: 141-160.
- Arık, R. ve O. (2007). *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini/Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri*. Kale Grubu Kültür Yayınları, İstanbul.
- Arifoğlu, Y. (2020). “Abbâsîler Döneminde Horasan’ın İdaresi”. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 3: 1-10.
- Artun, E. (2007). “Türklerde İslâmiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler”. *Ç.Ü. Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi*, Adana.
- Avşar, L. ve Öztütüncü, S. (2022). “Türk Alp Tasvirli Orta Çağ Astar Boyalı Horasan Seramiklerinde Ayakta Savaşçıların Resimsel Analizleri”. *Sanat & Tasarım Dergisi*, 12 (2): 663-676.

- Aydemir, A. (2012). “Kutadgu Bilig ve Divanü Lûgati’t Türk’e Göre ‘Saç-Sakal’ Kültürü Üzerine”. *Turkish Studies*, 7(3): 329-350.
- Bağcı, Y. (2017). “Coloured Ceramics Of The Caliphs: A New Look At The Abbasid Pottery Finds From The Old Gözlükule Excavations At Tarsus”. Leiden University.
- Bedirhan, Y. (2004). *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Eğitim Kitabevi, Konya.
- Belli, O. (2002). “Türklerde Taş Heykel ve Balballar”, *Türkler, Cilt. 3*, Yeni Türkiye Yayınları, 1636-1643.
- Bigdeli, L. Z. (2017). “Nîshâpûr Figural Buff Ware Pottery: Facing Unprovenanced Objects”, The State University of New Jersey.
- Bilgili, S. (2020). *Türk Kültür Coğrafyası*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, N. (1999), *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Chao, H., Jaquet, D., Kim, L. (Ed.). (2022). “Martial Culture And Historical Martial Arts İn Europe And Asia: A Multi-Perspective View On Sword Culture”. Springer Nature Singapore.
- Clot, A. (2007). *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Cooper, E. (1978). *Seramik ve Çömlekçilik*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Çeçen, A. (1986). *Türk Devletleri*. İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Çeken, M. (2007). “Selçuklu ve Beylikler Devri Çinilerinde Malzeme, Teknik ve Fırınlara Dair Bazı Tespitler”. Arık, R. ve O. (Ed.), *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini/Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri*, Kale Grubu Kültür Yayınları, İstanbul, s. 13-24.
- Çetin, Y. (2017). “Türk Sanatı Bezeme İkonografisi Açısından Tavus Kuşu Figürlerinin Bir Değerlendirmesi”. *Kesit Akademi Dergisi* , 3(9): 1-17.
- Çetiner, M. ve İliden, S. (2024). “Türk Mitolojisinde Balık”. *Arteoloji Dergisi*, 3(2): 1-23.
- Çizer, S. (1995). *Lüster Tarihi Tekniği Sanatı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Çolak, M. (2018). “Türkçenin Söz Varlığında “Kılıç”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4): 2154-2188.
- Çoruhlu, Y. (2000). “Göktürk Sanatında Dini Nitelikli Heykeller ve Tasvirler”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 48: 95–146.
- Çoruhlu, Y. (2002). “Hun Sanatı”. *Türkler, 4.Cilt*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Doğan, A. (1965). “Eski Türk Tipi Hakkında”. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 3(29): 298-301.

- Durmuş, İ. (2011). “Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar”. Millî Folklor Dergisi, 89: 100-108.
- Durmuş, İ. (2019). “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”. Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 4(4): 49-70.
- Eroğlu, S. C. (2011). *Kopuzdan Altıtelli Kopuza Uzanan Süreçte Fiziksel ve İcra Teknikleri Bakımından Meydana Gelen Değişim ve Gelişmeler*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ertaş, H. E. (2017). *Asya Hun Devleti Döneminde Tekstil Materyalleri ve Giyim-Kuşam*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Esin, E. (1969). “Selçuklu San'atı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşeleri”. Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 1: 160-182.
- Esin, E. (1970). “Bağdaş ve Çökmek, Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi”. Sanat Tarihi Yıllığı, 3: 231-242.
- Esin, E. (1978). *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Esin, E. (2003). *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Esin, E. (2006). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Esin, O. (2017). “Orta Asya Ön Asya ve Anadolu Ekseninde Eski Türklerin Hayatında Önemli Bir Figür: At”. Ulakbilge, 5(14): 1315-1334.
- Fathimollaei, B. “Tahran İslam Sanatı Müzesinde Bulunan Selçuklu Dönemi Seramik Eserleri” (yayın yılı ve yayın yeri bilgileri bulunmamaktadır)
- Feyzoğlu, T. E. (2012). “Lüsterli Seramikler”, Seramik Türkiye Dergisi, 40: 86-93.
- Fidan, Ö. N. (2020). “Abbasî Şehirlerinde İmar Faaliyetleri”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fogg, S. (2022). “From Fighting To Feasting: Figural Buffware Ceramics From Tenth Century Nishapur”, Londra.
- Göher, F. (2023). “Orta Asya Türk Müzik Tarihi (M.Ö. I - M.S. VIII. yüzyıllar arasında)”. XIX. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 107-132.
- Grabar, O. (1998). *İslam Sanatının Oluşumu*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Günaltay, M. Ş. (1942). “Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü”. Türk Tarih Kurumu Belleten, 6(23-24): 177-205.

- Güven, M. S. (2023). “Türklerde Başlık Kültürü ve Derviş Operası Başlıkları”. *Arteoloji Dergisi*, 3(2): 59-77.
- Hayashi, T. (2012). “Change From Turkic Stone Statues To Mongolian Stone Statues”. *Belleten*. 1: 15-38.
- Hillenbrand, R. (1999). *Islamic Art and Architecture*. Thames and Hudson, London.
- İskenderzade, L. A. (2010). “Göktürk Dönemi İnsan Figürlü Taş Anıtlar”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24: 255-269.
- Jenkins, M. (1983). “Islamic Pottery A Brief History”. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 40(4): 1-52.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kan, K. (2010). “Abbasilerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)”. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kanlıdere, A. ve Kemaloğlu, İ. (2020). *Ötüken’den Kırım’a Türk Dünyası Kültür Tarihi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kırkpınar, M. (2016). “Abbasiler Dönemi Türklerin Siyasi Faaliyetleri”. *Yeni Türkiye*, 22(82): 538-553.
- Koca, E. ve Koç, F. (2023). “Orta Asya'dan Anadolu'ya Türklerde Giyim Kuşam Kültürü ve Tarihsel Kökenleri”. *Duvar Yayınları*, İzmir.
- Komaroff, L. (2004). “Color, Precious Metal, and Fire: Islamic Ceramics and Glass”. Hess, C. (ed.), *The Arts of Fire: Islamic Influences on Glass and Ceramics of the Italian Renaissance*, Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 35-53.
- Meçin, M. M. (2019). *Zerdüşt*, Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- Monazzam, T. (2018). “İran Müzelerinde (Merağa, Tebriz, Abgine, Rıza Abbasi ve Tahran İran Milli Müzesi) Bulunan İlhanlı Dönemi Seramikleri”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Muzio, C. L. (2010). “Erken Dönem Türklerinde Defin İşlemleri”. *Türkler Cilt 3*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 123-128.
- Olcay, B. Y. (2001). “Ortaçağ Cam Sanatında Lüster Tekniğinin Kökenine ve Tarihlendirilmesine Yönelik Bazı Düşünceler”. *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 423-427.
- Ögel, B. (1984). *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Önal, N. O. ve Uludağ, K. (2019). *Sanayi Devrimi Öncesi Seramik Sanatı Tarihi*. Gece Akademi Yayınları, Ankara.

- Özsağır, R. (2022). “Zerdüştlük İnancına Sahip Olanlar İçin Tanrı Ahura Mazda’ya Uzanan Bir Yol: Ritüeller”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, 3(1): 43-62.
- Öztuna, Y. (1992). *Türk Tarihinden Yapraklar*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Pamukçu, E. (1994), *Bağdat’ta İlk Türkler*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Pézar, M. (1920). *La Céramique Archaique De l’Islam Et Ses Origines*. Paris: Ernest Leroux.
- Pırlanta, İ. (2013), *Ortaçağ’ın İncisi Nişabur*. Hikmetevi Yayınları, İstanbul.
- Polat, E. (2015). “Kırgızistan Bişkek’teki Taş Balballar”. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Saba, M. D. (2012). “Abbasid Lusterware and The Aesthetics Of ‘Ajab’”. *Muqarnas*. 29: 187-212.
- Salman, F. (2006). “Göktürk Dönemi Kıyafetleri”. *Sanat Dergisi*, 9: 12-34.
- Samur, S. (2005). “İslam Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu”. *Bilimname*, 9(3): 89-104.
- Savaş, M. (1994). “Bayrak, Tuğra, Sancak”, *AKSU (Mahallî) Gazetesi*.
- Sırma, İ. S. (2013), *Abbasiler Dönemi*. Beyan Yayınları, İstanbul.
- Siméon, P. (2017). “Buff Ware Pottery, New Considerations: Typology, Chronology And Futuwwa Evidence”. *Jahrbuch des Linden-Museums*, 105-129.
- Soysal, M. E. (2010). “Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 42: 209-239.
- Şahbaz, M. (2020). “İslamiyet Öncesi Türklerde Saç Kültürü”. *Journal of History School*, 46: 1490-1507.
- Şahin, A. Ç. (2018). “Bozkırın Mührü: Taş Heykeller”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 63: 419-436.
- Şahin, H. ve Arifoğlu, Y. (2013). “Selçuklu Öncesi Dönemde Horasan: Coğrafi Konum, İktisadi Yapı ve Şehirler”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3): 361-387.
- Şahin, H. (2018). “Türk Adı ve İslamiyet Öncesi Türk Tarihinin Panoraması”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(18): 512-532.
- Şahin, F. (1983). *Seramik Sözlüğü*. Anadolu Sanat Yayınevi, İstanbul.
- Şencan, Y., C. (2007). “İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği”. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Şölenay, E. (1995). “1000 °C’de Gelişebilen Redüksiyonlu Lüsterli Sır Araştırmaları”. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Taş, M. ve Gümüş, A. (2021). “Günümüz Heykel Uygulamalarında Malzeme Çeşitliliği”. *Kalemişi Dergisi*, 18: 63–73.
- Tekin, B., B. (2014). “Selçuklu Kültüründe Kadın’ın Konumu: Sanat Eserlerinden Hareketle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”. *Journal of Turkish Studies*, 9(10): 991-1008.
- Tez, Z. (2021). *Toprağın Ateşle Dansı Seramik Sanatının Soylu Tarihi*. Doruk Yayınları, İstanbul.
- Tezcan, M. (1983). “Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim”. *Ankara Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16(1): 255-276.
- Topuz, H. K. (2011). “Abbasi Başşehri Samerra ve Abbasi Tarihinde Samerra Dönemi”. *İstem*, 9(18): 83-112.
- Türkiye Diyanet Vakfı (1988). *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 1, İSAM, İstanbul.
- Üçok, B. (1968). *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Ünal, O. (1980), *Türkiye Tarihine Giriş Horasan’dan Anadolu’ya*. Türk Devlet Yayınları, Ankara.
- Watson, O. (2004). “Fakes And Forgeries In Islamic Pottery”. *Modern Doğu*, Nuova serisi, 84:2.
- Watson, O. (2004). *Ceramics From Islamic Lands*. Thames & Hudson, London.
- Wilkinson, C. K. (1973). *Nishapur Pottery Of The Early Islamic Period*. The Metropolitan Museum Of Art, New York.
- Yetkin, Ş. (1988). “Abbasiler”. *İslam Ansiklopedisi*, İSAM, İstanbul, 1, 49-56.
- Yılmaz, A. (2019). “Bilge Kağan’a Atfedilen Taç ve (Doğu) Gök Türklerin Budizm’e Yaklaşımı”. *Art-Sanat*, 11: 393-414.
- Yücel, M. ve Sanal, Ş. (2021). “Selçuklu Dönemi Eserlerinde Hayvan Sembolleri: Ahlat Müzesi Örneği”. *Lokman Hekim Dergisi*, 11(3): 535-545.
- Yüksel, A. T. (2018). “Ebu’l-Abbâs es-Seffâh”. Şeker, M. (Ed.), *İslam Tarihi ve Medeniyeti 5 Abbasiler I*, Siyer Yayınları, İstanbul, 41-68.

İnternet Kaynakları

Ashmolean Müzesi, <https://jameelcentre.ashmolean.org/> (Erişim Tarihi: 2.03.2025).

Bilgili, N. <https://tr.pinterest.com/pin/231231762112734139/> (Erişim Tarihi: 9.11.2024).

British Müzesi, <https://www.britishmuseum.org/> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

Dallas Sanat Müzesi, <https://dma.org/> (Erişim Tarihi: 17.01.2025).

Hermitage Müzesi, <https://www.hermitagemuseum.org/?lng=ru> (Erişim Tarihi: 3.03.2025).

Khalili Koleksiyonları, <https://www.khalilicollections.org/> (Erişim Tarihi: 11.12.2024).

Louvre Müzesi, <https://www.louvre.fr/> (Erişim Tarihi: 5.12.2024).

Metropolitan Sanat Müzesi, <https://www.metmuseum.org/> (Erişim Tarihi: 30.11.2024).

Nelson-Atkins Sanat Müzesi, <https://nelson-atkins.org/> (Erişim Tarihi: 27.03.2025).

Sam Fogg Galerisi, <https://www.samfogg.com/> (Erişim Tarihi: 12.03.2025).

Victoria and Albert Müzesi, <https://www.vam.ac.uk/> (Erişim Tarihi: 30.11.2024).

Wikipedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sun_emperor.JPG (Erişim tarihi: 23.04.2025).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Hale TUFAN
	EĞİTİM DURUMU
Mezun Olduğu Lise	Antalya Barosu Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	Antalya Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 2022